

Universita Karlova v Praze
Filosofická fakulta
Ústav českých dějin

**Krucemburk a život koželužské rodiny
Skřivanových – Binkových
1623-1948**

Krucemburk and the life of Skrivan - Binko's tanner family
1623-1948

(rigorosní práce)

Praha 2010

Mgr. Jiří Slavík

Prohlašuji tímto, že jsem rigorosní práci na téma „Krucemburk a život koželužské rodiny Skřivanových – Binkových (1623-1948)“ vypracoval samostatně a uvedl všechnu použitou literaturu a prameny.

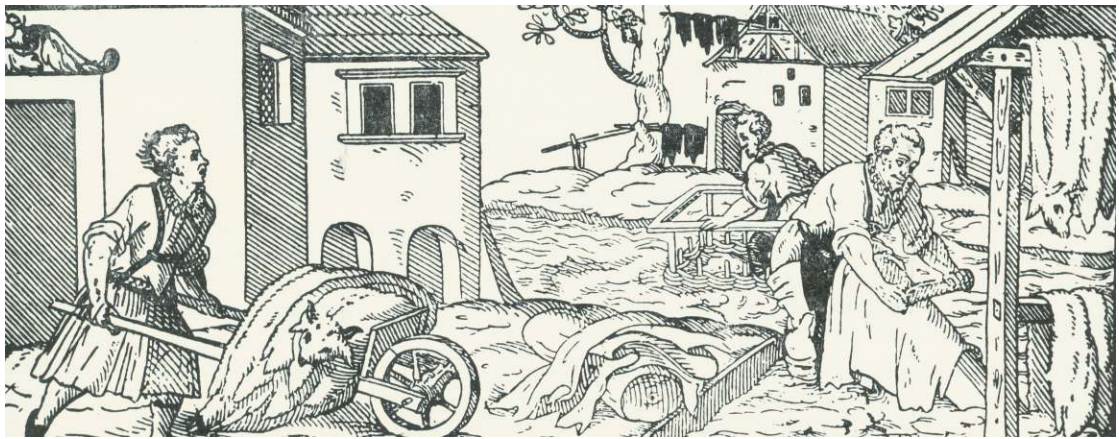
V Praze dne 28. července 2010

Obsah

I. Úvod.....	5
II. Městečko Krucemburk a první zprávy o rodu Skřivanových.....	7
Exkurz I.: K historii koželužského řemesla.....	20
III. Počátky koželužství v Krucemburku.....	24
Exkurz II.: Tehdejší výroba kůží a dílenské vybavení.....	28
IV. Život městečka v 18. století.....	31
V. Obchodní aktivity koželuha Melichara Skřivana (1728-1817).....	39
VI. Fragmenty ze života koželužské rodiny.....	47
VII. Augustin Skřivan ml. (1805-1869) a Krucemburk v 19. století....	55
VIII. Rod Binkových – od manufaktury k továrně.....	75
IX. Významné osobnosti rodu Skřivanových v 19. století	
IX.1 Prof. Gustav Skřivan (1831-1866).....	83
IX.2 MUDr. František Skřivan (1807-1895).....	90
IX.3 Antonín Skřivan (1818-1887).....	94
X. Epilog.....	99
XI. Prameny a literatura.....	103
XII. Anotace/Abstract.....	108
XIII. Příloha.....	109

Motto:

**„Potomče, vzpomeň si s láskou zesnulých předků“
(Kniha pamětní městečka Kruzburku, 1844)**

I. Úvod

Stojíme-li dnes na jižním okraji nevelkého městečka Krucemburku (v letech 1949-1993 Křížová), uprostřed rozlehlého opuštěného areálu bývalé koželužny, napadne asi málokoho, jak slavnou i pohnutou historii má toto místo. Až do svého zániku za třicetileté války zde stávala středověká vodní tvrz, v roce 1728 se v blízkosti nově vybudované panské sýpky a posledních pozůstatků po tvrzišti usadili příslušníci staročeského svobodnického rodu Skřivanových a začali tu, u zdroje vody, provozovat koželužství. Jejich po staletí děděná živnost se úspěšně rozvíjela z obyčejné řemeslnické dílny ve venkovskou manufakturu, až se i ta nakonec ve druhé polovině 19. století proměnila v prosperující moderní průmyslový podnik. Dlouhá historie koželužské rodiny Skřivanových – Binkových však není zajímavá jen z pohledu dějin industrializace, ale zasahuje i zájmová pole celé řady jiných badatelských okruhů. Díky poměrně dobře dochované pramenné základně hmotné i písemné povahy (17.-20. století) jsme schopni rekonstruovat nejenom samotnou genealogii rodu, ale více či méně také životní příběhy konkrétních členů rodiny, z nichž někteří přesahují svým kulturně-společenským významem pomyslný prostor regionálních dějin. Předkládaná rigorosní práce by měla být, v ideálním případě, jakousi sondou do každodenního života těchto manuálně i duševně pracujících lidí (koželužští mistři a kupci, zároveň rychtáři a primasové městečka), jakožto reprezentantů specifické vrstvy tehdejší společnosti. Sledované časové rozmezí je přitom dosti široké, dotýká se první poloviny 17. století (první písemné zprávy o Skřivanových v Krucemburku) a pokračuje až do znárodnění koželužské továrny v roce 1948. Tímto způsobem pojatou historii rodu by pochopitelně nebylo možné sepsat bez náležitého zasazení do odpovídajících dějinných souvislostí, celospolečenských proměn a dobových „kulis“ (měnící se podoba městečka a okolní krajiny v průběhu staletí, hmotná kultura). Formou krátkých exkurzů je proto čtenář seznámen i se stručnými dějinami mikroregionu a barvitými střípky z všedního života na východočeském venkově, s urbanistickým, architektonickým a demografickým vývojem Krucemburku, nebo s historií a technologií u nás již prakticky vymizelého řemesla – koželužství. Umělecké a mecenášské aktivity, zájmy a životní styl posledních továrníků připomněla již dříve (2007) magisterská diplomová práce *Josef Binko – přítel umění a fotograf* na mém druhém studijním oboru – dějinách umění (Filosofická fakulta Masarykovy university v Brně, vedeno u prof. PhDr. Lubomíra Slavička, CSc.).

K vybranému tématu mnoho literatury nenalzáme. Základní a dosud nepřekonanou publikací o dějinách městečka a jeho obyvatelích je *Průvodce Krucemburkem s rodinnými kronikami*, sestavený v roce 1918 řídícím učitelem na zdejší evangelické škole Josefem Kynčlem (vydáno roku 1924). Druhým takovým zdrojem informací je přehledný spis, vypracovaný Josefem Janáčkem z Krucemburku a jeho přáteli v roce 1966, pro tehdy velice kvalitně připravenou retrospektivní výstavu k domnělému sedmisetletému výročí od založení obce. Tato kniha s názvem *700 let Krucemburku – Křížové* nebyla vydána tiskem a existuje pouze v několika svázaných strojopisných exemplářích. Čerpá především ze starých obecních, farních a školních pamětních knih (z 18.-20. století). O historii východočeských koželužských rodin Skřivanových – Binkových a blízce spřízněných Seykorových se ve svých *Pamětech koželužny v Krucemburku a Vzpomínkách na Kostelec nad Orlicí* (strojopisy z roku 1956) rozepisuje na dvaceti třech listech bývalý továrník Josef Binko. Systematicky se však začal věnovat kronice rodu a jeho významným

osobnostem (*Krátký život profesora Gustava Skřivana*, nedatovaný strojopis z konce 60. let 20. století) až Josefův nejstarší syn, koželužský chemik *Ivan Binko* (1911-1971). Své zamýšlené dílo bohužel nestačil realizovat. Genealogické výpisy, životopisné poznámky, korespondenci a jiné rodinné památky shromažďovali po celý svůj život manželé Bohuslav a Marie Melicharovi z Hradce Králové a z doslechu pamětníků též Vladimír Binko z Prahy. O dvě desetiletí před nimi, koncem 20. let 20. století, připravoval vzdálený příbuzný Skřivanových - Binkových, Roman Liška z Brna, knihu věnovanou obrozeneckému lékaři Františku Skřivanovi (1807-1895) a jeho krucemburským předkům (výtisk nedohledán). Trochu nečekané bylo objevení bakalářské práce na téma *Koželužna v Krucemburku* na Katedře historických věd FHS UPCE v Pardubicích (2003). Její obsah ale vesměs pasivně přejímá výše zmíněné texty Josefa Kynčla, Josefa Binka, Josefa Janáčka a Ivana Binka, takže do bádání o historii rodinného podniku nevnaší, kromě vážných nepřesností a zkomolenin, téměř nic nového. V roce 2005 jsem na Filosofické fakultě Masarykovy university v Brně předložil k souborné zkoušce z historie oborovou práci *Život koželužské rodiny Skřivanových (1623-1815)*, která byla jakýmsi základním kamenem k mému dalšímu bádání v magisterském studijním cyklu (FF MU, *Krucemburk a život koželužské rodiny Skřivanových - Binkových*, obě práce vedeny u PhDr. Zdeňky Stokláskové, Ph.D.). Z publikací, jež se zabývají koželužskou výrobou, ručním i strojním zařízením dílen, terminologií a vývojem řemesla, nelze opomenout prvorepublikové a těsně poválečné učebnice pro koželuhy od Václava Kubelky a Liboslava Masnera. Z nemnoha odborných prací o historii koželužství jmenujme alespoň příspěvek od Václava Šťastného a Františka Šumpely *Koželužství na Moravě*, zveřejněný v roce 1998 ve Vlastivědném věstníku moravském. Ostatní literatura, včetně zde zmíněné, je uvedena v závěrečném soupisu na konci rigorosní práce. V příloze pak nalezneme doprovodný obrazový materiál k textu a sumarizující orientační přehled hlavní linie mužských potomků koželužského rodu.

Všechny stěžejní prameny archivní povahy (17.-20. století), s kterými jsem měl možnost pracovat, pocházejí původem ze společného místa – *starobylého skřivanovského archivu* v krucemburském Starém domě č.p. 69 a z *mladšího továrního archivu* v podnikové pisárně. Rodinné, obecní a cechovní dokumenty, úřední listiny, smlouvy, testamenty, směnky, cestovní pasy, výrobní záznamy, plány, korespondence (několik tisíc dopisů z 18.-20. století), to vše bylo od 40. let 19. století nově utříděno a dále doplňováno neobyčejně činným a pečlivým *Augustinem Skřivanem ml.* (1805-1869), i jeho následovníky z rodu Binkových (v roce 1851 se do koželužské rodiny přičlenil Eduard Binko). Po znárodnění firmy v roce 1948 se stala podstatná část archivu majetkem národního podniku, zbytek zůstal roztroušen a *uschován po rodinách* bývalých továrníků. Než se rozhodlo o archivaci všech písemností ze zestátněné koželužny, byl jejich nemalý díl počátkem padesátých let barbarsky zlikvidován. Celkový chaos se odrazil i v nesystematickém umístění zachráněných dokumentů, z nichž byla jedna polovina odvezena do *Státního okresního archivu v Havlíčkově Brodě* (17.-20. století) a druhá polovina do *Státního oblastního archivu v Zámrsku* (19. a 20. století). Pro budoucí badatele z toho plyne nejedna obtíž: i dva k sobě patřící listy může dělit bariéra desítek vzdušných kilometrů! Doposud neutříděný havlíčkobrodský fond *Skřivan August, Krucemburk* jsem měl možnost prostudovat jen díky velké ochotě a pochopení pracovníků tamního archivu, za což jim patří mé velké poděkování. Bez nich, stejně jako bez pomoci Mgr. Evy Kolářové roz. Binkové (†), Jany Kolářové a jejích bratrů Jana a Petra, Milana Svobody, kteří mi poskytli zcela klíčové archivní materiály, by tato práce nemohla

nikdy vzniknout. Děkuji též Aleně Slavíkové roz. Binkové (†) a MUDr. Vítězslavu Slavíkovi za osobní vzpomínky, prof. PhDr. Jaroslavu Mezníkovi, CSc. (†) za projevenou vstřícnost, doc. PhDr. Bohumíru Smutnému, Dr. za cenné informace k dějinám koželužství, Ing. Josefu Štefánkovi za krásné rozhovory o starých ranských železárnách u Krucemburku, Mgr. Janu Latzkovi za jeho poznatky o žďárských spolicích v 19. století, dále Mgr. Martě Procházkové za podnětný výklad o architektuře tolerančních modliteben, Mgr. Sixtu Bolomovi – Kotari za jedinečné diskuse o církvi, osvícenství a krajině Horácka, děkuji mým drahým rodičům a blízkým za obrovskou trpělivost a podporu. V neposlední řadě patří můj velký dík PhDr. Zdeňce Stokláskové, Ph.D. za přínosné odborné rady a spolusdílené nadšení pro vybrané téma, děkuji též doc. PhDr. Daně Pickové, CSc. a prof. PhDr. Milanu Hlavačkovi, CSc. za přátelské přijetí na půdě Karlovy university v Praze.

II. Městečko Krucemburk a první zprávy o rodu Skřivanových

Námi vysledovatelná historie koželužského rodu Skřivanových je od počátku 17. století pevně spjatá s kdysi malebným podhorským městečkem *Krucemburkem na Českomoravské vrchovině*. V cestovní mapě bychom ho našli uprostřed pomyslného trojúhelníku měst Chotěboř, Hlinsko v Čechách a Žďár nad Sázavou (dříve Žďár na Moravě). Jeho pravidelně založené prostorné náměstí stoupá od jihu vzhůru do severního svahu, z levého horního koutu tržiště (severozápad) nás zavede úzká cesta či přímé schodiště k místní faře, katolickému hřbitovu, obehnanému vysokou kamennou zdí a starobylému kostelíku sv. Mikuláše. Svatostánku dominuje velká bílá věž s hodinovým ciferníkem, vkrojeným do korunní římsy pod barokní cibulovitou bání. Ať už přijíždíme ke Krucemburku odkudkoliv, stává se již z dálky viditelná dvojice kostela a patrové fary s mansardovou střechou opravdovým klenotem *Křížového vrchu* (latinsky *Mons Crucis*, 660 m n.m.) - jak se tento západní výběžek Žďárských vrchů, na jehož úbočí městečko leží, nazývá. Snad právě pro své poetické usazení v krajině se stal do kopce rozložený Krucemburk s výhledem na okolní lesy a pole oblíbeným výtvarným motivem secesního fotoamatéra – piktorialisty *Josefa Binka* (1879-1960),¹ nebo věhlasného solitéra českého avantgardního malířství *Jana Zrzavého* (1890-1977).²

Městečko sice nikdy nebylo veliké a lidnaté, vlastně dodnes si zachovalo spíše nenápadný, prostý vesnický ráz, jeho dějiny jsou však dlouhé a neuvěřitelně pestré. V nejstarší době se v blízkém okolí nacházel těžko prostupný močalovitý hvozd, který spoluutvářel, též díky kopcovitému a skalnatému terénu, přirozenou *vnitrozemskou hranici* mezi Čechami a Moravou. Celá oblast zůstávala po staletí, respektive až do vrcholného středověku, pouze velmi řídko osídlena, a ani poté nebyla kolonizace a proměna převážně lesnaté, jen málo úrodné krajiny zcela ukončena. Ve vyšších a hůře dostupných polohách Žďárských vrchů vznikaly pastevecké, dřevorubecké, uhlířské, hornické, železářské a sklářské osady ještě hojně i v 18. století. Prvopočátky Krucemburku naproti tomu úzce souvisejí s místem, kudy vedla tzv. *Libická stezka*, písemně doložitelná pro polovinu 12. století, jež měla od začátku našeho letopočtu

¹ SCHEUFLER, Pavel: *Josef Binko*. Praha 2006; SLAVÍK, Jiří: *Josef Binko – přítel umění a fotograf* (magisterská diplomová práce, Seminář dějin umění FF MU). Brno 2007.

² MĚŘINSKÁ, Jitka: *Janu Zrzavému s láskou*. Krucemburk 2006.

strategický význam jako lokální spojnice mezi oběma zeměmi.³ Odnož jiné důležité stezky, zvané *Trstenická*, procházela rovněž přes dnešní Krucemburk, od severu východních Čech směrem k pozdějšímu opevněnému městu Polná. A tak nejspíše kolem strážního dvorce, popřípadě několika prozatímních hornických příbytků (dřevěné zemnice), vyrostla ve 13. století, pod patronací řádu německých rytířů, malá osada, do které se roku 1241, během hrozby pustošivého mongolského nájezdu, uchýlil minciř Adam z Brna. V letech 1247-1261 zde zase působil jistý pražský měšťan Karel Jindřich (*Arlanus Henricus*), pocházející údajně z Creuzburgu u Eisenachu v Durynsku.⁴ Není vyloučeno, že tu tehdy probíhaly, pod dohledem přizvaných prospektorů, rozsáhlé systematické průzkumy hornin a nerostů za účelem nalezení předpokládaných ložisek stříbra a jiných dobře upotřebitelných rud.⁵ O Karlu Jindřichovi totiž víme, že byl nájemcem práva razit mince (*Cruciburgensis magister monetae*), a to snad přímo z místních zdrojů a ze zásob nedalekých stříbrných dolů a bání u Velké Losenice, v Příbyslavi, Německém Brodě (nynější Havlíčkův Brod) a v Chotěboři. Právě podle domnělého rodiště tohoto váženého pražského měšťana a podnikatele měla nově ustavená osada obdržet své historické jméno Kreuzburg.⁶ Druhá, dnes rozšířenější varianta vzniku současného názvu městečka však byla odvozena jinou cestou, od čínorodého *řádu německých rytířů - křižáků*, kteří obec formálně založili a vydržovali na území, získaném po polovině 13. století darem od Jana z Polné.⁷ Po roce 1321 se Krucemburk krátce ocitnul v rukou mocného zemského maršálka Jindřicha z Lipé, poté ho roku 1362 získává Epík z Hrádku nad Jizerou, za něhož je již písemně prokázána *existence tvrze* (1362) i *status městečka* (1385).⁸ Základní urbanistická struktura poddanského Krucemburku s prostorným svažitým náměstím a vytyčenými pravoúhlými náběhy koutových ulic v jeho rozích,

³ Se silicí kolonizační činností a vznikem trvalých sídelních celků, propojených sítí nových cest, docházelo v průběhu 13. století k postupným deformacím původní trasy *Libické stezky*, což dnes znesnadňuje její přesnou topografickou lokalizaci a spolehlivou rekonstrukci. V současnosti zastává její účelovou funkci bývalá císařská – erární, nyní hlavní silnice I. třídy Chotěbořsko – Žďárská, vedoucí přes Krucemburk dále na Moravu. S dávnou Libickou cestou však má tato široká a napřímená komunikace společný pouze základní směr, samotná trasa se už s historickou stezkou neshoduje. Blíže o Libické stezce viz HORÁK, František – CHRAMOSTA, Emanuel: *Cesta libická v dějinných proměnách se stezkami vedlejšími a strážnicemi*. Praha 1923; MIŠINGER, Antonín: *Pamětní kniha obce Radostína* (svázaný rukopis – kopie v archivu autora). Praha - Radostín 1924, s. 12-21; ROUBÍK, František: *Silnice v Čechách a jejich vývoj*. Praha 1938; ROUS, Pavel – ŠTĚPÁN, Luděk: *Železné hory. Utváření sídel a lidové stavby v proměnách staletí*. Sborník prací Železné hory, 2005, č. 15, s. 6, 8-9.

⁴ Srov. KYNČL, Josef: *Průvodce Krucemburkem s rodinnými kronikami - 1918*. Žďár 1924, s. 195-196, 204; JANÁČEK, Josef (ed.): *700 let Krucemburku – Křížové* (svázaný strojopis - archiv autora). Křížová 1966, s. 8, 12-13, 23; MĚŘINSKÁ, Jitka: *Krucemburk - Křížová. Pohled do historie a současnosti městečka*. Křížová 1991, s. 4; Kolektiv autorů: *Chotěbořsko. Turisticko-vlastivědný průvodce obcemi a jejich okolím*. Tišnov 2002, s. 168-175.

⁵ Zkušební odborníci, zeměznanci a horníci, provádějící prospekci ve zdejších hlubokých lesích, přicházeli většinou z německy mluvících hornických oblastí, nejčastěji z Durynska a Horního Saska. Pozdější pojmenování osady by snad mohlo upamatovávat na původní mateřské místo těchto kolonistů – rodilý *Creuzburg* a jeho okolí. Srov. ROUS, P. – ŠTĚPÁN, L.: *Železné hory*, s. 11.

⁶ Od 14. století a zvláště v 18. století bývá městečko občasné nazýváno a uváděno i jako *Kruczemberg*, *Kreuzberg*, ve smyslu „Hora Kříže“, „Křížový Vrch“. Blíže viz PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. II. díl, CH-L. Praha 1949; KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. III. díl, Kolí-Mi. Praha 2002, s. 220-222.

⁷ Už v této době mohl získat hypotetický strážní dvorec při bývalé Libické stezce podobu hrádku, nebo tvrze. Odtud by pak byl i místní název *Kreuzburg* jakožto „Křížový“, respektive „Křížácký hrad“ (držení v majetku řádu německých rytířů). Pro 14.-17. století je navíc tvrz v Krucemburku skutečně písemně doložena.

⁸ Srov. ROUS, P. – ŠTĚPÁN, L.: *Železné hory*, s. 20.

tvrzištěm v nivě Městceckého potoka a kostelíkem na kopečku, nad severozápadním cípem rynku, se už od této doby příliš neměnila. Po neúspěšných pokusech s dolováním stříbra dochází nejpozději v první polovině 14. století k slibnému rozvoji *těžby železné rudy* a tím i k rozkvětu zdejší železářské výroby.⁹ Po Epících z Hrádku má Krucemburk dodnes ve znaku tři stříbrné vlčí zuby na červeném štítu, v mladších staletích ohnuté podle erbu Kinských.¹⁰

Proslaveným vladyckým rodem vlastnícím a spravujícím městečko od roku 1474 téměř po dvě století byli *Střelové z Rokyc*, původem ze Slezska. Velkého uznání si vydobyli především zásluhou Mikuláše Střely z Rokyc st., věrného a úspěšného hejtmána královského vojska Jiřího z Poděbrad a vytrvalého obránce české koruny. Za nepřímý doklad o vzestupu Krucemburku, či alespoň za potvrzení jeho neupadajícího strategického významu při zemské hranici, můžeme považovat zanesení městečka do tzv. *Kladyánovy mapy Čech*, datované rokem 1518. Trhová obec s kamennou tvrzí se na ní stále nachází v úplném sevření okolními lesy. Označena v mapě jako *Kruczburg*, zastává zde stěžejní úlohu opěrného a orientačního bodu, ležícího při nejvýhodnější cestovní trase, propojující podél kopcovitého a lesnatého českomoravského pomezí sever s jihem, respektive prosperující města Poličku a Litomyšl s městem a hradem Polnou. Právě jagellonská epocha a doba na ní bezprostředně navazující znamená i pro oblast Žďárských vrchů a sousedních Železných hor výrazné hospodářské povznesení. Rozkvět zaznamenávají řemesla, obchod a také zemědělská produkce a chov. Dosavadní vzhled krajiny se tehdy zásadním způsobem proměňuje, ubývá hlubokých, cestami ještě málo dotčených lesů a obávaných mokřin, staví se panské hospodářské dvory, ovčiny, pivovary, sýpky, vodní pily, dřevěné a kamenné mosty, nová mýta, rozcestníky, zakládají se lovecké obory, ovocné sady, nebo dokonce domáci, před studenými větry a mrazíky patřičně chráněné chmelnice a vinice (!),¹¹ zvyšuje se počet uměle zbudovaných rybníků, hrází a vodních náhonů. Ve druhé polovině 15. století byla v těsné blízkosti Krucemburku, na úpatí Ranského masívu (tzv. *Ranecký Babylon, Ranská hora*), obnovena nevelká hornická osada Ransko (od roku 1835 Staré Ransko), jejíž obyvatelé se živilí vedle zemědělství hlavně pracemi v lese, tedy dřevorubectvím, milířováním (dřevěné uhlí), kolomaznictvím, těžbou a zpracováním železné rudy. Železářská výroba se ale uchytila a rozvíjela i na dalších místech obou hornatých regionů. Velkou tradici měly například hamry s přílehlými povrchovými doly v nedaleké Polničce u Žďáru a ve Velké Losenici, odkud se ozývalo pravidelné bušení těžkého hamerského kladiva, poháněného vodním kolem, už ve 14. století.¹² Tyto kouřící „pekelné“ domy a dílny s nízkými šachtovitými tavíci pecemi zásobovaly lokální i dálkový trh žádanými lopatami, zednickými lžicemi, železnými radlicemi, krojidly, motykami, kosami, srpy, hornickými želízky, podkovami, hřeby, železnými pruty, táhly, kleštinami a jiným zemědělským nebo stavebním náradím a materiálem. K zajištění dostatečných zásob vody pro celoroční provoz desítek hamrů, mlýnů, stoup a pil jsou zvláště od konce 15. a po celé 16. století zřizovány celé soustavy větších či menších rybníků. Staví se zejména na méně úrodných polích, nebo trvale podmáčených loukách a pastvinách, případně při

⁹ Srov. JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 23, 37; KREPS, Miloš: *Železářství na Žďársku 1350-1886*. Brno 1970, s. 5-8; Kolektiv autorů: *Chotěboř*. Chotěboř 2001, s. 7, 75; ROUS, P. – ŠTĚPÁN, L.: *Železné hory*, s. 21-22.

¹⁰ KUČA, K.: *Města a městečka*, s. 221.

¹¹ Viz ROUS, P. – ŠTĚPÁN, L.: *Železné hory*, s. 32; MACEK, Josef: *Jagellonský věk v českých zemích 1471-1526*. Díl I./II. Praha 2001, s. 68-72.

¹² KREPS, M.: *Železářství na Žďársku*, s. 8-14.

řečištitých potoků, jejichž využitelná vodní síla v letních měsících a při minimu dešťových srážek nevypočitatelně kolísala.¹³ Z takových důvodů vznikl v místech ladem ležících rašelinných mokřin, kde se z lesních přítoků vytvářel budoucí *říční tok Sázavy*, vůbec největší rybník Českomoravské vrchoviny – *Velké Dářko* (616 m n. m., dnes 206 ha). Založil jej roku 1480 Viktorin Münsterberský z Kunštátu k pohonu mlýnů a hamrů v Polničce a samozřejmě k tehdy značně výnosnému obchodování s rybami.¹⁴ Impozantním vodohospodářským dílem 16. století byla také, dnes již bohužel z velké části zaniklá, kaskádovitá soustava rybníků a hrází, táhnoucí se od Vojnova Městce, kolem Krucemburku, Ranska, Hutí - Nové vsi, Sobiňova, Sopot až k Bílku u Chotěboře.¹⁵ Ačkoliv její zřízení opět souviselo s místní železářskou výrobou, název Střelova rybníčku *Sádka*, situovaného při panském domě, dostatečně ozřejmuje doprovodné využívání všech vodních ploch k chovu a lovu ryb, především kapra a štika.¹⁶

Mikuláš Střela z Rokyc ml., patrně vnuk výše zmiňovaného hejtmana, pobýval mezi lety 1527 až 1543 trvale na zdejší *krucemburské tvrzi*. Středověká stavba se pod jeho dohledem dočkala architektonických úprav, jež budově vtiskly renesanční podobu a přiblížily ji tak proměněnému vkusu i novému životnímu stylu. Celkový vzhled a charakter přestavěné tvrze, označované napříště jako zámek, pro nás ale zůstává a asi již navždy zůstane nepoznan, neboť panská stavba v průběhu 17. století nenávratně zmizela z tradiční veduty městečka a jakékoliv její vyobrazení, dobový popis, nebo alespoň moderní archeologický průzkum chybí.¹⁷ Z amatérských odkrytí roztroušeného rumiště, provedených po polovině 19. století Augustinem Skřivanem ml. a ke konci století Ladislavem Binkem st. v souvislosti s vyrovnáváním velkých terénních nerovností na těchto pozemcích (odstraněny a zasypány dosud čitelné pozůstatky příkopů a valů) a s rozšiřováním provozního zázemí koželužské továrny, byl kromě celé řady zajímavých *nálezů historických předmětů* s vysokou vypovídací

¹³ Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 155; ROUS, P. – ŠTĚPÁN, L.: *Železné hory*, s. 40.

¹⁴ V 18. a 19. století se pro rybník *Velké Dářko* běžně užívaly dva oficiální názvy: Velký žďárský rybník (*Der große Saarer Teich, Große Žďársko Teich*), nebo starší pojmenování Velké Darsko či Velké Dářsko (*Große Darske Teich*), z něhož se vyvinul dnešní název. O založení Velkého Dářka podrobněji viz MIŠINGER, A.: *Pamětní kniha obce Radostina*, s. 46, 48-51, 117-119, 121-127. K rozvoji českého rybníkářství na přelomu 15. a 16. století viz MACEK, J.: *Jagellonský věk*. Díl I./II., s. 77-83.

¹⁵ Většina z rybníků vybudovaných *při toku Městceckého potoka a Doubravy* zanikla v průběhu posledních dvou století (koncem 18. století a zvláště na konci 19. století) přeměnou na meliorované plochy polí a luk. Rozsah původní rybníční soustavy je dobře patrný na *prvním vojenském mapování* z poslední třetiny 18. století, nebo na velmi přesných mapách *stabilního katastru* z roku 1838. Volný náhled do státních mapových děl viz <http://archivnimapy.cuzk.cz>

¹⁶ V okolí Krucemburku byly chovné rybníky systematicky rozvrženy na potěrné, výtažné, kaprovité, na komory a na sádky.

¹⁷ Samotná lokalita tvrziště, nacházející se v současnosti v nevyužitém a opuštěném průmyslovém areálu bývalé Skřivanovy - Binkovy koželužny, by si jistě *zasloužila odbornou archeologickou prospekci* a následnou citlivou rekultivaci (v přímém sousedství se nachází anglický park s památkově chráněnou *Červenou vilou* Josefa Binka, vyprojektovanou v roce 1907 slavným českým architektem Josefem Gočárem). Nevyřešeným otazníkem zůstává dochovaný *objekt barokního špýcharu* s mansardovou střechou (leží zhruba v místě, na kterém měla stát zaniklá krucemburská tvrz), jehož skutečné stáří (nejedná se nakonec o přestavěný panský dům ?), či případné zjištění druhotně použitých, zazděných fragmentů z rozbořené tvrze, by mohl zmapovat a upřesnit teprve řádný *stavebně historický průzkum*. Domněnka, že byla sýpka postavena přímo na místě zaniklého panského domu, obklopeného kdysi vodním příkopem, nasvědčuje vedle mladších písemných záznamů i centralizované, ke špýcharu směřující uspořádání navazujících pozemků, zakreslených v roce 1838 do mapového listu stabilního katastru a na kartu tzv. indikační skici. Volný náhled do stabilního katastru Krucemburku (1838) je umožněn na internetových stránkách <http://archivnimapy.cuzk.cz>

hodnotou,¹⁸ zjištěn také půdorys základů neznámého objektu, ztotožněného tehdy podle síly odhalených zdí s bývalou tvrzí.¹⁹ Zámecká budova Střelů z Rokyc se každopádně nacházela v údolí, na samém okraji městečka, jihojihozápadně pod náměstím. Přístupová cesta k tvrzišti byla od severu chráněna prohloubeným korytem *Městeckého potoka*, kolem panského sídla souvislým vodním příkopem s náspy. Ten byl nejspíše propojen se třemi okolními rybníky, na východě se *Sádkou*, z jihovýchodu s *Dvorským rybníkem* a na západě s *Okrouhlíkem*.²⁰ Jelikož se později do těchto míst rozšířila koželužská továrna, anglický park a vily rodiny Skřivanových - Binkových, bude o krucemburské vodní tvrzi ještě zmínka.

Počátkem 16. století byl poddanský Krucemburk po náboženské stránce převážně utrakvistický, velice brzy se zde ovšem uchytilo i luteránství.²¹ O tom, že jazykově české městečko nadále vzkvétalo, svědčí kromě již zmíněného budování rybníků, také založení vrchnostenského poplužního dvoru, pravidelné konání dvou výročních a jednoho týdenního trhu, přítomnost cechovních bratrstev v obci, rozvinuté formanství, fungující krčma, ale i nepřímé důkazy o činnosti místní farní školy.²² K potrestání nejrůznějších provinilců a k udržení kázně mezi obyvateli zůstával v severozápadním rohu náměstí, při cestě ke kostelu a škole, veřejně vystavený pranýř. Z konce 16. století pochází dochované pečetidlo městečka, vyhotovené ve stříbře.²³ Roku 1541 odlil Adam Konvář (*Konwarz*), měšťan z Velkého Meziříčí, dnes

¹⁸ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 207-209. Mladší situační pláněk některých nálezů a podstatná část archeologických předmětů by se měla nacházet v majetku Ing. Jana Binka.

¹⁹ Není pravda, že byla Augustinem Skřivanem ml. během rozšiřování podniku zbořena bývalá panská sýpka, jak uvádí a dále přejímá některá literatura. Špýchar s barokní mansardovou střešou byl koželužskou rodinou přikoupen až v 70. letech 19. století, tedy po Augustinově smrti, a dodnes je součástí továrního areálu. Srov. JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 9; KUČA, K.: *Města a městečka*, s. 221; LOSENICKÁ, Dagmar: *Krucemburská zastavení*. Krucemburk 2004, s. 6; HRUŠKOVÁ, Marie: *Tam, kde teče Doubravka. Horní Podoubraví*. Havlíčkův Brod 2004, s. 12.

²⁰ Vyjmenované panské rybníky už dnes neexistují. *Dvorský rybník* zanikl spolu s *Okrouhlíkem* v průběhu druhé poloviny 18. století přeměnou na pole a louky (pozdější anglický park *Bílé vily* Ladislava Binka ml. a *Červené vily* Josefa Binka), torzo původních vrchnostenských sádek v areálu koželužny bylo zavezeno až po polovině 20. století. Zachovány nebyly ani *Městecké rybníky* na východ od Krucemburku, rybník *Dious* nad krucemburským mlýnem a pilou, nebo malý rybníček *Rváček*, potěrný rybník *Čekal* a velký rybník *Kukla* na západním okraji městečka. Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 17, 211-212.

²¹ U Skřivanovy koželužny (za Městeckým potokem, směrem ke špýcharu) byly po polovině 19. století vykopány střepy pozdně gotických kachlových kamen, pocházející z druhé poloviny 15. století. Jejich reliéfní figurální výzdoba, námětem i formou totožná s nálezy hliněných kachlů na hradě Lichnici v Železných horách (*Lichtenburk*), představuje kromě oblíbené rytířské scény se svatým Jiřím na koni, bojujícím proti drakovi, také motiv anděla (ánfas) s široce rozevřenými křídly, držícího v rukou *kalich*, respektive symbol podávání svátosti oltární *pod obojí způsobou*. Mladší situační pláněk některých nálezů a podstatná část archeologických předmětů by se měla nacházet v majetku Ing. Jana Binka. K vykopávkám z tvrziště a náboženským poměrům v raně novověkém Krucemburku blíže KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 82-85, 207-208; WIRTH, Zdeněk: *Soupis památek historických a uměleckých v království českém. Politický okres chotěbořský*. Praha 1906, s. 44; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 52-53.

²² Podle analogií z okolních měst, městeček a větších vesnic je možné, že byla i v Krucemburku provozována u zdroje vody *vytápěná koupelová lázeň*, byť není v mladších pramenech zachycena. Společenské zařízení tohoto druhu sloužilo nejenom k pravidelné tělesné očištění a udržování základní hygieny obyvatel a krátkodobých návštěvníků trhů, ale také k dalším praktickým potřebám každého člověka (stříhání vlasů, vousů, nehtů, holení, pouštění žilou). V průběhu třicetileté války tyto služby ve venkovském prostředí většinou zanikají. Srov. MIŠINGER, A.: *Pamětní kniha obce Radostína*, s. 45, 116; ROUS, P. – ŠTĚPÁN, L.: *Železné hory*, s. 29, 39.

²³ Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 70, 82; WIRTH, Z.: *Soupis památek*, s. 51; Kol.: *Chotěbořsko*, s. 169.

nejhodnotnější a nejstarší kostelní zvon zvaný *Mikuláš*,²⁴ umístěný kdysi s menšími zvony v *mohutné patrové dřevěné zvonici*, která stávala do roku 1776 v těsném sousedství kostela sv. Mikuláše, respektive na volném prostranství před krucemburskou farou, hned vedle hřbitovní zdi a ohrady.²⁵ Mimo pletencem a perlovcem zdobených uší a památného nápisu s věnováním a vrocením jsou na plášti zvonu zvěčněni i dva nejvýznamnější objednavatelé díla, totiž Mikuláš Štřela z Rokyc a zdejší *pekařský cech*.²⁶ Druhý, menší zvon, darovaný obci roku 1568 patrně Davidem Štřelou, synovcem Mikuláše, byl bohužel v posledních měsících první světové války zrekvírován pro účely vojska a následně roztaven. Ve své závěti odkázal Mikuláš Štřela z Rokyc své statky a veškerý majetek bratru Čěnkovi a jeho synu Davidovi, zemřel bezdětný roku 1543. S jeho osobností bývá dodnes spojován, ve skutečnosti zřejmě o něco mladší, *renesanční náhrobník* s figurálním reliéfem, podobiznou zesnulého majitele městečka v dobové rytířské zbroji.²⁷

Po smrti Davidova potomka Mikuláše Štřely († 1592) připadá Krucemburk a další zděděné statky synovi Purkhartovi, jehož dočasnou poručnicí byla do doby jeho zletilosti matka Johanka Kordulovna ze Sloupna. Během prvních dvou desetiletí 17. století rozšířil Purkhart Štřela z Rokyc, pán na Krucemburku, Štěpánově (u Přelouče) a v Cerhenicích (u Kolína), své dosavadní pozemkové državy o nové vsi a dvory. Na pražském generálním sněmu v roce 1611 je již uváděn mezi příslušníky panského stavu (tj. vyšší šlechty).²⁸ V roce 1613 se stává hejtmanem Chrudimského kraje a dva roky poté je připomínán na stavovském sněmu v Praze, kde se spolu s ostatními shromážděnými zasazuje o vydání přísného nálezu, obhajujícího primát českého jazyka a povinnost jeho znalosti pro všechny obyvatele a cizince, usazené v Království českém (usnesení *O zachování starožitného jazyka českého a vzdělání jeho*, 1615).²⁹ A jelikož se Štřela v čase nábožensko politického jiskření připojil k protikatolické a protihabsburské straně a zúčastnil se jako Jeho Milosti Císařské rada stavovského povstání v Praze (1618), byl mu zanedlouho po symbolické bělohorské porážce (1620) protestantského tábora veškerý majetek zastaven a určen ke konfiskaci. Roku 1622 však císař Ferdinand II. Habsburský *odbojného šlechtice omilostnil* a jeho rodinné statky mu dne 23. září 1623 zpětně přiznal a propůjčil formou manského zřízení a práva.³⁰ Svoji lenní závislost na královské koruně pak Purkhart Štřela stvrdil roku 1626 přísahou a slibem věrnosti katolickému panovníkovi.

²⁴ Srov. Kolektiv autorů: *Velké Meziříčí v zrcadle dějin*. Brno – Velké Meziříčí 2008, s. 89, 120; KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 86-87; WIRTH, Z.: *Soupis památek*, s. 49-50.

²⁵ Státní okresní archiv Havlíčkův Brod (= SOkA). Fond Archiv obce Krucemburk. Kniha pamětní I. (založená 1727).

²⁶ Srov. VOMELA, Pavel: *Řemesla a živnosti v Krucemburku. Dávná historie i současnost krucemburských továren*. Krucemburk 2004, s. 5. Kronikář Pavel Vomela zde klade nejstarší zmínku o pekařích v Krucemburku do roku 1758. Donátorský znak pekařského cechu na plášti zvonu *Mikuláš* toto tvrzení jasně vyvrací (1541).

²⁷ Náhrobník byl nalezen, spolu s dalšími, již méně okázalými a značně poškozenými, v roce 1807 při výměně staré cihlové dlažby v krucemburském kostele. Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 85-86, 88; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 16; WIRTH, Z.: *Soupis památek*, s. 50-51.

²⁸ Viz DITRYCH, Břetislav: *Co se stalo v Cerhenicích. Stránky ze života obce*. Cerhenice 2006, s. 22-26.

²⁹ JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku - Křížové*, s. 17.

³⁰ Celková hodnota Štřelova zastaveného majetku činila v roce 1623 odhadem 64 580 kop míšeňských grošů.

Snad byl Purkhartovi v těchto těžkých chvílích a strastiplné situaci nápomocen i jeho oddaný krucemburský správce *Martin Skřivan* (nar. kolem r. 1575). Nejpozději od konce 16. století se totiž s osudy malého východočeského městečka začínají propojovat i životní příběhy jednotlivých členů podnikavého rodu Skřivanů, příběhy pracovitých a zásadových lidí, kteří budou hrát i v následujících dějinných etapách neopominutelnou roli v oblasti obecní správy, rozvoje řemesel, velkovýroby a obchodu, rodící se občanské společnosti, české vědy a umění. Několikrát tyto osobnosti překročí pomyslný rámec námi sledované mikroregionální historie a ocitnou se v bezprostředním soukolí „velkých“ událostí a proměn naší země. Není příliš jasné, zda byla rodina Skřivanových usedlá v Krucemburku od nepaměti, nebo jestli její mužské potomstvo přijalo úřad správcovství na zdejší tvrzi až ve století patnáctém nebo šestnáctém.³¹ Kronikář *Josef Kynčl* (1859-1934) připomíná ve své knize o historii městečka a jeho obyvatel v souvislosti s rodem Martina Skřivana jistou *osadu Skřivany* v bývalém Kouřimském kraji (dnes Středočeský kraj, Kolínsko), odkud krucemburští nositelé téhož jména údajně pocházeli.³² Připomeňme si, že nedaleko Kouřimi vlastnili právě v 16. a 17. století některé obce Střelové z Rokyc (Cerhenice, Ratenice, Libodržice). Skřivanové patrně patřili mezi *zchudlé svobodnické rody*, jež řešily často svízelnou hospodářskou a ekonomickou situaci dobrovolným vstupem do služebného poměru k zámožnější a mocnější šlechtě, u které nalézali pevnou záruku další existence, odpovídající zázemí, smluvené výhody a ochranu. Mnozí vladykové, zemané, panoši, svobodníci a venkovští erbovníci však takovýmto způsobem postupně ztráceli své původní místo a čestné zařazení ve složité společenské hierarchii „nižší“ šlechty a tím i podstatnou část svých dřívějších osobních svobod a privilegií. Někteří se tak ocitnuli v trvalé manské závislosti na lenním pánovi, další, zatíženi předepsanými poddanskými dávkami či robotou, upadali v človecenství.³³ Pauperizovanou nižší šlechtu, opouštějící své skromné vesnické statky, nacházíme ve stejné době také v královských a poddanských městech, kde se její příslušníci věnovali zcela běžně i takovým činnostem, jako bylo obchodování, povoznictví, nebo manuální cechovní řemeslná výroba. To mělo samozřejmě za následek jejich rychlou integraci do městských struktur a splynutí s každodenním životem a kulturou měšťanské společnosti.³⁴ Z početné řady těch, pro které by byla taková osobní dráha nemyslitelná a navíc nehodná šlechtice, se rekrutovali houfy dobrodružných ozbrojenců, rytířů, vojenských hejtmanů a velitelů, nabízejících se v žold na domácích i zahraničních kolbištích.

Rod Skřivanů byl v Krucemburku, stejně jako ostatní obyvatelé městečka, podřízen vrchnosti, pyšnil se ale *vlastním erbem* i zvláštním společenským postavením v rámci obce. Asi z počátku 19. století pochází německy psaný list

³¹ Dost možná se tak stalo až za některého ze Střelů z Rokyc. Například v 16. a 17. století se vyskytoval jakýsi rod *Skřivanů* mezi zámožnými měšťany ve středočeské královské Kutné Hoře. S rodovým jménem *Skřivánek* (1574), *Skřivan* (1690) se však setkáváme i v původně královském městě Chotěboři, nepříliš vzdáleném od Krucemburku. Srov. Kol.: *Chotěboř*, s. 58, 74-75.

³² Viz KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 209. Nevelká osada *Skřivany* (v minulosti známá též pod názvem *Křivany*, *Křiván*, nebo *Skřiván*) byla od 15. století součástí obce Přišimasy, ležící zhruba mezi Prahou a Kolínem, nedaleko Českého Brodu. První písemná zmínka o drobné vsi Skřivany pochází z roku 1385, kdy ji vlastnili pražští Olbramovci.

³³ Viz KROFTA, Kamil: *Dějiny selského stavu*. Praha 1949, s. 154-157; MACEK, J.: *Jagellonský věk*. Díl I./II., s. 369-376, 388-399, 405-407; PETRÁŇ, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia: *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha 2000, s. 73, 123.

³⁴ MILLER, Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500-1700)*. Praha 2006, s. 149-167.

„*Wapen Erklärung*“, na němž je velmi zevrubně popsán výklad jednotlivých symbolů, které můžeme na rodovém znaku Skřivanů spatřit.³⁵ Bohužel zde chybí jakékoliv zobrazení, jež by prozradilo způsob dělení štítu, včetně rozmístění jednotlivých heraldických figur – symbolů. Víme jen, že se na erbu střídaly barvy *bílá* (stříbrná) a *modrá*. Bílá, jak se v popisu dočítáme, je barvou nevinnosti, čistoty a spravedlnosti, modrá barvou poznání, věrnosti, lásky k otčině a oddanosti panovníkovi. Nad štítem byla usazena hrncová přilbice – znamení odhodlanosti k boji a udatnosti, částečně zahalená roztrepenými fafmochy, tak, jako u starých Němců, když si ještě pokrývali helmy zvířecí kůží (tj. myšleno u středověkých rytířů).³⁶ Za součást klenotu helmice, případně erbovního znaku na štítu, je uváděna lidská postava, symbolizující vysokou důstojnost, rohy a řetěz s okovy, upozorňující na statečnost, a štít, sloužící k osobní ochraně, ale též k ochraňování druhých. O správném a detailním umístění zmíněných rohů, řetězů a štítku, zřejmě heraldických příkras a doplňků figurálně pojatého klenotu, můžeme pouze spekulovat. Stejně mlčenlivé a nekompromisní jsou dochované prameny i k otázce, jež by osvětlila hrdinský čin, vykonanou práci, či službu, díky níž si Skřivanové zasloužili právo používat erb.³⁷

Když Purkhart Štřela z Rokyc v roce 1627 umírá, přenechává péči o své syny Rudolfa a Viléma manželce Sabině rozené Vchynské ze Vchynic. Na její uctivou žádost byly roku 1629 všechny statky s přílehlými vesnicemi, tedy tvrze a poplužní dvory v Cerhenicích, Ratenicích, Libodržicích, Štěpánově, Krucemburku a Krasoňovicích, navráceny a vymazány z manských desek. Oběma chlapcům se dostalo katolické výchovy a řádného vzdělání, jejich životní kariéra pak v dospělosti vyvrcholila povýšením do stavu svobodných pánů. Roku 1638 si mezi sebe rozdělili otcovo dědictví a Krucemburk tehdy, spolu s Libodržicemi a Krasoňovicemi, připadl Rudolfovi. Doba to ale v žádném případě nebyla jednoduchá a klidná, podstatnou část Evropy už druhé desetiletí skličoval v různé míře ničivosti dlouhý válečný konflikt. *Třicetiletá válka* sice v podhorském kraji Žďárských vrchů, respektive v bezprostředním okolí Krucemburku, nezpůsobovala takovou zkázu, jakou zažívaly některé úrodnější, bohatší, či strategicky významnější oblasti, kterých se těžce dotýkala opakovaná a vyčerpávající zimní ležení regimentů, časté průchody armád, nebo dokonce přímé vojenské střety a operace, ovšem neblahé důsledky válčení, hospodářskou stagnaci a bídu, pocítovali i zde. Krajinou vládla nejistota a všudypřítomná drahota, cesty nebyly bezpečné a dálkové obchodování se stávalo pro člověka bez doprovodu značně rizikové. Nastala nouze o píce (krmivo). Klesající stavy dobytka znamenaly nedostatek mrvy, potřebné k přihnojování a kultivaci obdělávané půdy. V trojhonném systému tehdejšího zemědělství postačil jeden neúrodný rok, náhlá živelná pohroma, parazitující přítomnost vojska, či ztráta osiva na příští setbu, a města, stejně jako venkov, začal bez zajištění dovozu potravin ohrožovat hladomor a s ním pak nejrůznější nakažlivé epidemie. Jak již bylo řečeno, patřily výše položené obce Českomoravské vrchoviny s málo výnosnými poli, obtížněji schůdnými cestami a úzkými úvozy k poměrně ušetřeným, vojsky méně navštěvovaným místům, což se v tomto období odrazilo v dočasné imigraci rodin i jednotlivců, zběhlých z hůře postižených krajů, konkrétně například z úrodného

³⁵ SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Srov. MYSLIVEČEK, Milan: *Erbovník aneb kniha o znacích i osudech rodů žijících v Čechách a na Moravě podle starých pramenů a dávných ne vždy věrných svědectví*. Praha 1993, s. 10.

Chrudimska a středního Polabí.³⁸ Výrazné škody, spojené snad i s drancováním majetku, napáchaly v Krucemburku až toulavé odnože švédské armády generála Lennarta Torstensonsona v létě 1642 a na jaře roku 1643.³⁹ Další zhoršení situace nastalo po obsazení Jihlavy, Velkého Meziříčí, Německého Brodu a Chotěboře Švédy v roce 1645. Pod hrozbou výpalného si zásobovací oddíly a demoralizovaní žoldnéři vynucovali nejenom peníze, předměty z drahých kovů a ukryté zbraně, ale také veškeré zásoby obilí, jídla, medu, piva, vína, soli, vosku k svícení, šatstva, nebo obuvi. Od movitějších hospodářů odváděla soldateska koně, dobytek i drobná užitková zvířata. Většina obyvatel si proto na svých gruntech, v opuštěných poustkách, hlubokých lesích a jámách po důlní činnosti, zřizovala důmyslné skrýše, kam ve chvílích ohrožení schovávala a zazdívala rezervy sklizených obilovin a sena, nebo kam posílala i s dobytkem a nejcenějším majetkem ženy, děti a děvečky.

Ve své závěti, vyhotovené v roce 1647, vtělené ale do zemských desek teprve roku 1650, uložil Rudolf Střela z Rokyc své nepřímé dědičce, aby propustila všechny jeho zřízence z poddanství. Mezi nimi jmenoval i „*starého věrného správce*“ (*r Pfleger* – správce, strážce, opatrovník) Martina Skřivana.⁴⁰ Martin už byl tehdy skutečně starcem, v polovině 17. století mu muselo být přes sedmdesát let a pamatoval tedy ještě Rudolfova otce Purkharta. Od těch časů se však v městečku mnohé změnilo. Tvrz byla za války Rudolfem Střelou definitivně opuštěna a během střídavých pobytů maširujících vojsk patrně silně zdevastována, ne-li přímo vypálena.⁴¹ Mnoho držitelů zdejších selských usedlostí, ožebračených řemeslníků, nemajetných podruhů, nádeníků a čeledě, už v prvních letech po uzavření míru využilo výhodných a těžko opakovatelných nabídek z cizích panství a bez souhlasu své domácí vrchnosti odcházelo a zbíhalo do vylidněných úrodných oblastí a větších sídel za lepším životem.⁴² Spolu s nábožensky motivovaným vystěhovalectvím a zvýšenou mortalitou obyvatelstva v době války, měl tento trend, opakující se v několika vlnách, fatální vliv na další rozvoj Krucemburku, jenž tak zůstal obydlen pouze z poloviny.⁴³ Po roce 1650 připadlo městečko Rudolfově sestřenci Marii Alžbětě Berkové z Vchynic a Tetova, proti čemuž se okamžitě ohradil bratr zemřelého, ambiciózní, ale rovněž bezdětný Vilém Střela z Rokyc († 1689), poslední z české větve slavného rodu.⁴⁴ U dvorské kanceláře však opomenutý šlechtic se svými nároky neuspěl a dědictví bylo po táhlém sporu potvrzeno dle platné závěti Marii Alžbětě. Roku 1651 se přes Krucemburk a okolí přehnala ničující několikahodinová bouře, poškozující střechy a

³⁸ Viz KLÍMA, Arnošt: *Dlouhá válka (1618-1648)*. Praha 2000, s. 170.

³⁹ Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 179.

⁴⁰ Tamtéž, s. 209.

⁴¹ Zpustlá tvrz již nebyla opravena a postupně se proměňovala v ruinu. V pozdějších poválečných soupisech majetku, smlouvách a závětích už není více zmiňována.

⁴² KROFTA, K.: *Dějiny selského stavu*, s. 196-197; KLÍMA, A.: *Dlouhá válka*, s. 170, 173, 176, 184; Kolektiv autorů: *Dějiny hmotné kultury II/1. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha 1995, s. 401.

⁴³ V roce 1654 žilo v Krucemburku v 33 domech kolem 200 obyvatel. Původně bylo v malém městečku 54 poddanských usedlostí s asi 360 obyvateli.

⁴⁴ Ačkoliv bylo manželství *Viléma Střely z Rokyc* s Johankou Lidmilou Šleglovskou ze Šicendorfu bez potomků, měl Vilém nemanželského syna Františka Jindřicha, kterého zplodil před rokem 1648 se slečnou Annou Marií Stočkovnou z Freudenberka. V roce 1670 Františka legitimoval císař Leopold I. Habsburský a obdařil ho erbem a predikátem *Střelovec ze Střely*. Původní starý rod Střelů existoval nadále ve Slezsku.

okna domů a splavující z polí půdu i s úrodou, ve stejném roce dokončil dílo zkázy zhoubný požár, který strávil velkou část obce.⁴⁵

Martin Skřivan žil se synem *Václavem* (nar. kolem r. 1600) a jeho rodinou v domě na západní straně náměstí (pozdější č.p. 13, na místě dnešní budovy obecního úřadu). Zdali plameny pohltily či nějak poznamenaly i tento grunt nevíme. V seznamu desátků z roku 1652 je každopádně uvedeno, že zde hospodaří Václav, nazývaný „*starej Křivan*“, neboť nedaleký menší statek (č.p. 104), kde se doposud říká „U Skřivanů“, už v tento čas obýval Václavův potomek *Martin* (1623-1703).⁴⁶ Pro odlišení od svého dědečka se mu přezdívalo *Martin „Skřivánek“*. Brzy v Krucemburku vykonával funkci rychtáře, později se objevuje jako primas, respektive purkmistr (první z konšelů). Podle berní ruly Časlavského kraje z roku 1654 patřilo k válkou zchudlému hospodářství Václava Skřivana třicet šest strychů půdy, dva koně, čtyři krávy, tři jalovice, čtyři svině a šestnáct ovcí.⁴⁷ Grunt syna *Martina*, jenž je v soupise držitelů zaznamenán jako *řeznický mistr* a jehož dům byl postižen druhým velkým ohněm v roce 1659, má výměru polností patnáct strychů, v chlévu chová dvě krávy a čtyři jalovice. Právě *Martin Skřivan ml.* začal v obci provozovat *koželužské řemeslo*, takže se k jeho osobnosti navrátíme později. V krátkosti se ještě zmiňme o dědičce Krucemburku, *Marii Alžbětě Berkové z Vchynic a Tetova*, podruhé vdané hraběnce *Bruntálské z Vrba*. V jejím majetku bylo východočeské městečko do roku 1662, kdy ho od ní odkoupil *Jan Rudolf Celler z Rozenthalu*. Z této doby pochází první dochovaná matrika a písemný doklad o činnosti školy (1664). Ovšem ani v ruku *Jana Rudolfa* nezůstalo dlouho a po pěti letech je Krucemburk prodán pozůstalou vdovou *Ludmilou Cellerovou z Bartoděj Fridrichu Smilkovskému z Palmberka*, polenskému vrchnímu hejtmanovi ve službách knížecího rodu *Dietrichsteinů*. *Smilkovský* získal pro městečko od císaře *Leopolda I. Habsburského* roku 1670 k dosavadním dvěma *výročním trhům* (jarmarkům) s osmidenní svobodou (tzv. frejunkem) další dva.⁴⁸ Pro obec a její poddané to byla pochopitelně veliká pocta a sláva. Když totiž pomineme obyčejné *týdenní trhy*, pořádané na rynku pravidelně každý čtvrtek, stával se Krucemburk čtyřikrát do roka vyhledávaným cílem nejenom lokálních kramářů, řemeslníků a prodávajících rolníků, ale i nejrůznějších obchodníků a handlířů z dalekého okolí.⁴⁹ Znamenalo to nejenom zvýšení příjmů do obecní pokladny (mýtné a tržní poplatek), bohatší směnu zboží a větší komunikaci městečka s ostatními kraji Čech a Moravy, ale i nové příležitosti a podněty pro rozkvět domácích řemesel, obchodu a povoznictví. Jarmark býval zahájen vyzváněním zvonů, slavnostním vyvěšením praporce a spojen s večerní veselící (tancem v doprovodu hudby). Celý týden se pak na náměstí nabízelo nejrůznější zboží (hliněné, skleněné, železářské, truhlářské, textilní, kožedělné a kožešnické, suroviny pro řemesla a výrobu, stavební materiál, nemalý význam měl prodej dobytka, koní, drobných hospodářských zvířat, potravin, soli a koření).⁵⁰ Neprodané zboží, které nepodléhalo rychlé zkáze, bylo možné uskladnit v panském stavení nad rynkem (tzv.

⁴⁵ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 179; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 25, 38, 47-49; Kolektiv autorů: *400 let povýšení Žďáru na město (1607-2007). Památník k oslavě 400 letého jubilea*. Žďár nad Sázavou 2007, s. 16; MIŠINGER, A.: *Pamětní kniha obce Radostina*, s. 68-69.

⁴⁶ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 66, 209, 290.

⁴⁷ JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 25, 39, 47.

⁴⁸ Český psaný text privilegia z roku 1670 viz JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku - Křížové*, s. 19-21.

⁴⁹ Staré dva výroční trhy se konaly každoročně v pondělí po Nanebevstoupení Páně a ve čtvrtek před svátkem Božího Těla, dva nově přidané jarmarky se vztahovaly na první pondělí po svátku sv. Václava a na den sv. Kateřiny. Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 9, 72, 106.

⁵⁰ Srov. VOMELA, P.: *Řemesla a živnosti v Krucemburku*, s. 15.

Kocanda, později č.p. 22) do doby konání dalšího výročního trhu. Zde se také uchovávala kramářská prkna, plachty, stoličky a lavice. Přespolní návštěvníci jarmarků využívali k ubytování kromě hostince i jednotlivé domy a selské usedlosti, v nichž byly po tento čas vyhrazeny a pronajímány menší světničky a obytné komory. K udržení pořádku sloužil vyvěšený tržní řád, na jehož dodržování dohlíželi představitelé obecní samosprávy.

Přes veškeré snahy a pragmatická opatření vrchnosti se do počátku 18. století nedařilo zacelit *demografické ztráty*, které způsobila třicetiletá válka. Počet obyvatel a domů se v tomto období nijak výrazně nezvyšoval. Následky dlouhodobé hospodářské recese bývaly v průběhu 2. poloviny 17. století překonávány postupně a dosti nerovnoměrně. V městečku se ještě stále nacházely neobydlené poustky bývalých gruntů s neobhospodařovanými poli,⁵¹ v nivě Městeckého potoka nadále čnely pozůstatky opuštěné krucemburské tvrze. Na jejím místě nechal nakonec Fridrich Smilkovský vystavět podlouhlý *zděný špýchar*, jehož jednoduché vstupní ostění neslo pravděpodobně letopočet 1670.⁵² Jako levný stavební materiál posloužil kámen, rozebraný ze stěn zaniklého sídla. V budoucnu na tento původně středověký reprezentativní objekt upomínaly už jen viditelné stopy ochranných valů. V roce 1677 změnil Krucemburk s přilehlými osadami Hlubokou, Kohoutovem a Benátkami naposledy rodovou příslušnost svého majitele. Tehdy jej koupil od ovdovělé Eleonory Polyxeny kníže Ferdinand z Dietrichsteina a od té doby se městečko stalo trvalou součástí *dietrichsteinského polensko-přibyslavského panství*. Již roku 1679 fungovaly na náměstí *masné krámy* (v roce 1766 byl jejich zděný objekt zřejmě rekonstruován, upravován, nebo nově postaven).⁵³ Roku 1695 přistoupil kníže Ferdinand k *opravě zdejšího kostela sv. Mikuláše*. Stavební aktivita pokračovala *obnovou místní fary* (1697-98), do které byl po více než padesáti letech opět ustaven stálý krucemburský farář. K snadnějšímu a rychlejšímu hašení ohňů a k napájení ovcí, koní a hnaného dobytka, zřídili obecní radní před domem s pozdějším č.p. 10 *malý rybníček* (1698). Jednoduchá *veřejná kašna* (koryto), zásobovaná vodou pomocí v zemi vedeného dřevěného vrtaného potrubí (*gravitační vodovod z borových trub*), stávala na rynku před domem Václava Skřivana (dnes č.p. 13).

Celé náměstí bylo obestavěno jednotlivými *štítově orientovanými usedlostmi* a propojeno v souvislý ohraničený celek soustavou plotů, ohrad, bran a vjezdů. Obytné části bychom našli u naprosté většiny stavení (a to až do konce 18. století a počátku 19. století) zhotovené ze dřeva, jehož se v místních lesích vyskytovalo dostatek, a které se v zimě na rozdíl od zděných stěn lépe a rychleji vytápělo.⁵⁴ Hlavní světnice, případně její boční výměnkářský přístěnek, široká vstupní síň s výlezem na půdu,

⁵¹ Objevuje se tak zcela logická tendence, kdy vrchnostenský dvůr pozemky opuštěných usedlostí zabírá a hospodaří na nich ve vlastní režii, nebo v rámci robotního systému.

⁵² Viz KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 206. V současnosti je na bývalém špýcharu s dochovanou mansardovou střechou z 18. století nanesena nevhodná šedivá stříkaná omítka z 2. poloviny 20. století, ostění s údajným letopočtem 1670 chybí, jednoduché štukové detaily při necitlivé modernizaci fasády zanikly. Pouze na severní vnější straně objektu je v patře zachován omítkový nápis: „*Leta Páně 1770*“, snad zaznamenávající rok poslední barokní přestavby (viz konstrukce krovu). Srov. Kolektiv autorů: *Umělecké památky Čech*. II. díl, K-O. Praha 1978, s. 169.

⁵³ Zděné *masné krámy* s řeznickým znakem nad širokými vraty byly strženy v roce 1835. Uvolněný pozemek uprostřed náměstí, pod starou evangelickou školou č.p. 123, již nebyl nikdy znovu zastavěn. Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 104-105, 329; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 25; VOMELA, P.: *Řemesla a živnosti v Krucemburku*, s. 7.

⁵⁴ Vyzrálé dřevěné konstrukce stěn se také poměrně snadno rozebíraly, repasovaly, nebo přenášely. Shnilé trámy se u roubené stavby vyměňovaly tzv. „podvlíkaním“.

chlév, komora a ostatní prostory domu se roubily z tesařsky opracovaných masivních trámů, nebo z robustnějších nehraněných kuláčů. Zastropení místností umožňovaly rovné nosné trámy nesoucí záklop z dlouhých, podélně kladených kulatých povalů.⁵⁵ Strop býval z pohledové strany napouštěn volskou krví (jako ochrana proti dřevokaznému hmyzu), čímž získal útulný, tmavý, lehce načervenalý odstín. Roubení zůstávalo o něco málo světlejší. Po přetření lněným olejem se docílilo jeho jemně hedvábného lesku. Podlahy byly z dusané hlíny, v bohatších usedlostech, na farách, ve mlýnech, atd. prkenné a v hospodářských prostorách z tyčoviny (tenkých kmenů - povalů), nebo z pečlivě poskládaných placatých kamenů. Dřevěné konstrukce stěn bývaly samozřejmostí i u samostatně stojících polygonálních a nízkých čtyřbokých stodol, špýchárků, u kolny na vůz a zemědělské nářadí, kotcových chlévů a ovčínů. Pouze podezdívky, zahluobené podzemní sklepy, některé spíží komory, černé kuchyně, chlívky a vjezdové brány se už objevovaly z lomového kamene, respektive ze zdejší opuky.⁵⁶ Klenby se vyzdívaly obyčejné, valené, oblouky zaklenutých bran byly půlkruhové. Směrem do prostorného náměstí vrcholila všechna domovní průčelí navzájem si podobnými dřevěnými štíty. Zprvu se vyznačovaly poměrně prostou, nepřilíš zdobenou *lomenicí*, skládanou z širokých prken (někde pouze svisle pokládaných vedle sebe, jinde uspořádaných do gotického klasovitého vzorce se středním švem a lištováním).⁵⁷ Při horním zakončení štítu nechyběla mírně předsazená valbička, či půlkuželovitý kabřinec s makovičkou navrchu a polychromovanými prkny tzv. *záklopy* vespod. Na ní se obvykle v malovaném dekorativním rámci zaznamenávaly kromě památného vročení a požehnání domu také krátké průpovídky o hospodáři, poslední přestavbě po požáru, atd., doprovázené zvěčněním jménem stavebníka, tesařského mistra, náboženskou symbolikou, vyobrazením svatého patrona, nebo znakem provozované živnosti (u řemeslníků, hostinských). Do lomenice se prořezávala malá půdní okénka, otvory a průduchy různých tvarů. Vlastní štítovou plochu odděloval od stěny domu typický pás regionální *podlomenice*.⁵⁸ Střecha poddanských, ale i panských a církevních objektů, bývala na Českomoravské vrchovině pokrývána štípaným *šindelem*, vyskytovaly se ovšem i stavby chráněné *levnějšími doškami* (nebylo potřeba hřebíků), popřípadě kombinací obou zmíněných materiálů, kdy došky doplňoval při hřebenu, kolem vyústění komína a při okrajích střechy šindel.⁵⁹ Z protipožárních, tepelně izolačních, ale také ryze módních - estetických důvodů (přiblížení vzhledu stavení zděným domům) se vnější roubení obytného traktu od počátku 19. století stále častěji *bílilo vápenným nátěrem*, nebo se

⁵⁵ Na rubové straně byla konstrukce stropu omazávána silnou *hliněnou mazanicí*, která světnici tepelně izolovala a při požáru střechy a půdy chránila stropní povaly před prohořením.

⁵⁶ ŠTĚPÁN, Luděk – VAREKA, Josef: *Klíč od domova. Lidové stavby východních Čech*. Hradec Králové 1991; ŠKABRADA, Jiří: *Konstrukce historických staveb*. Praha 2003.

⁵⁷ Charakteristická tvarová rozmanitost bedněných, často bohatě *polychromovaných lomenic* (rostlinné, nebo čistě ornamentální motivy), souvisí až s vrcholným a zároveň závěrečným obdobím východočeského roubeného domu (1750 – 1840).

⁵⁸ MENCL, Václav: *Lidová architektura v Československu*. Praha 1980; ŠKABRADA, Jiří: *Lidové stavby. Architektura českého venkova*. Praha 1999; ŠTĚPÁN, Luděk: *Chalupy, zemědělské a technické stavby lidu na Chrudimsku*. Pardubice 1987; ROUS, P. – ŠTĚPÁN, L.: *Železné hory*.

⁵⁹ Tvary krucemburských střech byly ve druhé polovině 17. století u obytných stavení nejčastěji *sedlové*, ve štítu s kabřincem, lomenicí a podlomenicí. Zcela ojediněle bychom našli střechy *valbové*, jež se jinak vyskytovaly hlavně u stodol a na hospodářských objektech. Barokní *mansardový* krov se v městečku objevuje v průběhu 18. století, a to až s přestavbou místní katolické fary a panské sýpky (možná byl použit také na dalších, dnes již neexistujících vrchnostenských budovách – pivovar, poplužní dvůr, případně u mlýna, katolické školy, Skřivanova koželužského domu, evangelické fary, či dřevěné toleranční modlitebny z roku 1786). V prvních desetiletích 19. století proniká mansardová střecha v nepatrné míře i na obydlí místních řemeslníků a chalupníků (dodnes např. č.p. 167).

užívalo postupu, při kterém se celá roubená stěna omazávala hliněnou lepenicí (tzv. *kožichem*), následně uhlazovala jemnější vrstvou omítky a teprve potom bílila.⁶⁰ Původní zdroj inspirace venkovských stavitelů a řemeslníků je dobře pozorovatelný i na konkrétních uměleckořemeslných prvcích a architektonických člancích, přebíraných s určitým časovým odstupem z kulturně-společensky vyššího, vrchnostenského a měšťanského prostředí. U roubených konstrukcí nejstarších selských gruntů, chalup, maloměstských domů, hostinců a mlýnů tohoto kraje (první polovina 18. století) byl zmíněný vliv asi nejpatrnější na ozdobném ztvárnění *trámových zárubní dveřních otvorů* (archaické profily na způsob pozdně gotického sedlového portálku, půlkruhový profil trámových portálků, či vstupy pravoúhlé, vrcholící nahoře profilovanou dřevěnou římsou z masivu). Analogická situace vznikla pochopitelně u *orámování okenních otvorů* (archaická neotvívavá okenní zárubeň s vnitřními trámky ve tvaru kříže, trámová zárubeň neotvívavých i otvívavých oken s profilovanou předstupující dřevěnou římsou nahoře a tvarovanou podokenní římsou dole). Připomeňme si také rostoucí využívání železných mříží, zámků (kovových s nekrytou mechanikou, či levnějších dřevěných), slohově tvarovaných kovaných závěsů a pantů, bytelných svlakových dveří okovaných hřeby, širší uplatnění *skleněných výplní v oknech* (skleněné terčiky - kotoučky, šestiúhelníky a menší okenní tabulky, spojované olověnými páskami), nebo oblibu tehdy ještě neglazovaných kamnových kachlů s nápadně rustikálními „perníkovými“ vzory a motivy.

Koncem 17. století měla některá stavení na krucemburském náměstí (též v blízkém Hlinsku, Trhové Kamenici a snad ve Vojnově Městci) *dřevěná loubí*.⁶¹ Přízemní podsíňové domy s dřevěnými sloupy se nacházely podél hlavní cesty na jižní straně rynku. Patřila k nim například panská krčma (dnešní č.p. 96) a sousední domy č.p. 97, 98(?), 99 a zřejmě i č.p. 100. Krytý prostor podloubí, chráněný před deštěm, sněhem a ostrým sluncem, byl v době konání jarmarků pronajímán jednotlivým kramářům a kupcům. Pod sloupy hostince vysedávali v letních měsících žizniví zákazníci.⁶² Víno se sem dováželo jihomoravské, rakouské a uherské, pivo se šenkovalo z místních zdrojů. V Krucemburku totiž stával za Městeckým potokem, při polní cestě směrem k Hluboké vlevo, kromě poplužního dvora s ovčínem i malý *vrchnostenský pivovar*. Ve smlouvě z roku 1638 se stručně připomíná jeho skromné vybavení a základní surovinové zázemí: „*I tem pivovar se sladovnou, s pánví měděnou a jiným všelijakým pivovarským potřebným nádobím. Chmelnici při pivovaře ležící i s úrodou chmele, co z toho Pán Bůh uděliti ráčí. Zahradu při chmelnici, na které se všelijak zahradní věci sívaj*“.⁶³ K roku 1677 se uvádí vedle pivovaru, kuchyňských a chmelových zahrad, také *palírna alkoholu*. V malém množství se zde vařilo i v první polovině 18. století, už na konci 17. století se ale sudy se zlatavým mokem odebíraly hlavně z nedaleké dietrichsteinské Borové (dnes Havlíčkova

⁶⁰ Viz ŠTĚPÁN, L. – VAŘEKA, J.: *Klíč od domova*, s. 44-46. Z jiných regionů Čech a Moravy jsou pro 16.-18. století doloženy případy, kdy se *hliněná omazávka roubení* opatřovala finální pohledovou omítkou se sgrafitem, nebo s malovaným kvádrováním (mnohdy s rytou osnovou), barevnou paspartou oken, iluzivní nárožní armaturou a jinými motivy, napodobujícími v maloměstském a výjimečně i ve vesnickém prostředí renesanční zděnou architekturu, či jednoduché raně barokní malované fasády.

⁶¹ RŮŽÍKOVÁ, Renáta – ŠTĚPÁN, Luděk – ŠULC, Ivo: *Chrudimsko. Ztracené i zachráněné poklady*. Chrudim 2003, s. 31; ŠTĚPÁN, L.: *Chalupy, zemědělské a technické stavby*, s. 7; ROUS, P. – ŠTĚPÁN, L.: *Železné hory*, s. 43 (obr.), 67; KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 261, 266-267, 270.

⁶² VOMELA, P.: *Řemesla a živnosti v Krucemburku*, s. 7.

⁶³ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 192.

Borová).⁶⁴ K soběstačnosti městečka přispíval panský mlýn, stojící pod hrází dnes zasypaného krucemburského rybníka Dious. Mletí probíhalo na tradiční mechanice tzv. českého složení. Vrchnostenští nájemci spravovali i ostatní mlýny v okolí, respektive mlýn a pilu u rybníka Řeka a mlýn ve Štířím dole u Hluboké.

Exkurz I.: K historii koželužského řemesla

Koželužství, neboli zpracovávání a úprava kůží, zaujímá pevné místo mezi nejstaršími řemeslnými činnostmi člověka. Zabraňuje přirozeným procesům, při nichž by měla čerstvě stažená *surová kůže* postupnou tendenci zahnívat, rohovatět, tvrdnout a lámat se. Za opravdový prvopočátek a impuls k rozvoji tohoto řemesla můžeme považovat okamžik, kdy pravěcí lovci vyřešili otázku, jak získanou živočišnou surovinu ochránit od zmíněných procesů a zachovat jí tak její charakteristické kvality, jako jsou pevnost, ohebnost, pružnost, vzdornost proti vodě a jiným vnějším vlivům a především u kožešin, využít jejich vynikající tepelně–izolační vlastnosti.⁶⁵ Právě kvůli těmto přednostem představovala vyčiněná, neboli vydělaná kůže, nazývaná odborně *useň*, nepostradatelný polotovár pro výrobu předmětů každodenní potřeby, ať už to byly v běhu času nejrůznější součásti oděvů či jejich módních doplňků, zbroje, obuv, sedla, čalouněné výrobky, plachty, měchy, vaky na tekutiny, řemeny, postroje, biče, ochranná pouzdra, drahý pergamen, kožené těsnící kroužky, potahy kufrů, kočárů, vazby knih či tlačené tapety přepychových zámeckých a měšťanských interiérů. Techniky rukodělného zpracovávání se pochopitelně vyvíjely a zdokonalovaly v závislosti na podmínkách a vyspělosti té které zeměpisné a kulturní oblasti. Pravěký člověk konzervoval kůže a kožešiny s pomocí tuků a kouře, kdežto ve starém Egyptě již vyčiňovali kamencem nebo *tříslím*, tedy rostlinným výtažkem, obsahujícím tzv. kyselinu tříslovou, jež se sice ve vodě rozpouští, ale při styku s kůží naopak *slučuje s tam obsaženou kličovinou*, čímž získává budoucí useň potřebnou trvanlivost, tuhost a pevnost.⁶⁶ Značného rozšíření doznalo v této době, spolu s různými úpravami povrchu a zdobením, i barvení kůží. Dědicem těchto technologií se stalo Středomoří, ačkoliv bychom neměli zapomínat, že neméně vyvinuté koželužství existovalo také ve starověké Indii a Číně. Dobrou představu o vzhledu a vybavení tehdejších dílen umožnil archeologický výkop objektů koželužny v Pompejích, pohřbených v roce 79 po Kr. výbuchem Vesuvu.⁶⁷

V době raného středověku patřil k oblastem s velmi vyspělým koželužským řemeslem Orient, odkud se odborné znalosti dokonalejšího vyčiňování a barvení dostávaly do Evropy díky *Arabům a Židům*. Zpracovávání bylo vždy značně pracné a časově náročné, koželužství se tak mohl věnovat jen ten, kdo měl dostatek prostředků k nákupu potřebných surovin a kůží, které vázly po dobu výroby a závěrečných úprav dlouho v dílenském provozu. Z našich velkomoravských sídlišť máme archeologicky doloženy vrstvy tříslové kůry v koželužských jamách, spolu se zbytky konkrétního řemeslnického náčiní, používaného při opracovávání suroviny.⁶⁸ S rozvojem měst započaly v období vrcholného středověku v českých zemích činnost *cechy*, regulující

⁶⁴ Jednalo se o tzv. panský *výstav*, neboli povinný odběr vrchnostenských produktů poddanými.

⁶⁵ KUBELKA, Václav: *Kůže jako surovina průmyslová*. Brno 1933, s. 3-6.

⁶⁶ *Riegrův / Slovník naučný IX*. Praha 1872, heslo: tříslu, s. 591.

⁶⁷ KUBELKA, V.: *Kůže jako surovina průmyslová*, s. 10.

⁶⁸ ŠTASTNÝ, Václav – ŠUMPELA, František: *Koželužství na Moravě. Příspěvek k poznání tradičního řemesla*. Vlastivědný věstník moravský 50, 1998, s. 266–283.

a dohlížející na kvalitu výroby, poskytovaných služeb a obchodu. Tyto bratrské korporace zároveň ochraňovaly své členy od přílišné konkurence cizích přespolních prodejců a zabezpečovaly tak domácím zaručený odbyt v nejbližším okolí. Znalost pracovních nástrojů, surovin a materiálů, zručnost a schopnost vyhovět zákaznickou přání, byla staršími mistry předávána z generace na generaci nezbytným zaškolováním a praxí, zakotvenou v léty ověřené tradici. Mezi kožedělná a s kůží hospodařící cechovní řemesla patřily *kromě koželuhů a jirchářů* i úzce specializované obory, jako kožešníci, barvíři kůží, pergameníci, zámišníci, ševci, rukavičkáři, řemenáři, sedláři, taškáři a další. Tam, kde taková dělba práce existovala blízko sebe, vznikaly časté spory a rozepře, kdo komu vlastně sahá do řemesla. V menších městech, městečkách a slaběji urbanizovaných krajích bývalo pravidlem, že si koželuh po vyčínění kůže také barvil a upravoval na polotovar, určený k prodeji na další zpracování. Jinde se zase místní švec, nebo řemenář obešel bez koželuha, když si vyčiňoval kůže pro svou živnost sám.

Možnost vykonávat řemeslo byla v rámci cechovní hierarchie monopolizována a určena privilegovaně pouze pro *cechovní mistry*. Jejich vyučení potomci pak obvykle ve vedení zděděné rodinné dílny pokračovali. Neznamená to však, že by měl nezajištěný koželužský tovaryš cestu k váženému mistrovství navždy zcela uzavřenou a stával se z něho automaticky doživotní zaměstnanec nadřazené autority. Přestože se podmínky k přijímání prostých tovaryšů za řemeslnické mistry stále více zpříšňovaly, nejnázne a nejběžněji se mohl schopný jednotlivec domoci nadějného společenského vzestupu, když se kupříkladu oženil s dcerou koželuha, případně s jeho vdovou. Z těchto věkově i materiálně mnohdy nerovných a ryze pragmatických svazků si s velkým potěšením tropila posměch dobová vyobrazení, převádějící rozdíly mezi oběma partnery do úmyslně křiklavých extrémů. Časté náměty nalézala v takových manželských dvojicích i oblíbená moralizující literatura, nebo veselé jarmareční hry a kramářské písně. Jak již bylo řečeno, počet usazených a podnikajících mistrů býval cechy alespoň rámcově usměrňován a korigován, aby v dané lokalitě nepřerůstal únosnou míru, zpravidla se jím ale mohl stát každý, kdo se do cechu stanovenou sumou peněz zakoupil, předložil městské – domovské právo, prokázal se uspokojujícím vandrováním vysvědčením, věrohodnými dobrozdáním, počestným původem, katolickou vírou a mravním rodinným životem (svobodný tovaryš musel v co nejkratší době vstoupit do manželského stavu), svoji manuální zručnost pak předvedl před porotou (tzv. *mistrovský kousek*).⁶⁹ Jednotlivé pravomoci, smluvené výše nákupních a prodejních cen, společná pravidla, pokuty, omezení či výjimky, určoval pevně stanovený *cechovní řád*, eventuálně řádně svolaná a usnášeníschopná valná hromada. Ta také mohla vydávat osvědčení o jakosti koželužských výrobků, respektive hotových usní. Členům zmíněných korporací a jejich rodinám bývala zaručena alespoň základní podpora a výpomoc v případě nenadálého osobního nebo majetkového neštěstí, včetně zajištění církevních náboženských úkonů spojených s odchodem člověka na věčnost (včasné zaopatření umírajícího posledními svátostmi, důstojný pohřeb se všemi obvyklými ceremoniemi). Se stejnou vstřícností se přistupovalo i k pozůstalým polosirotkům a sirotkům, o které mělo být do jejich dospělosti náležitě postaráno. Při nejrůznějších oslavách, poutích, o svátcích, výročích, nebo při vítání vzácných návštěv, fungoval cech jako jednotný stavovský reprezentativně vystupující celek (slavnostní stejnokroj, systém řazení a rozmístění druhů a učňovské mládeže v průvodu, nošení cechovních korouhví a symbolů,

⁶⁹ KUBELKA, V.: *Kůže jako surovina průmyslová*, s. 15-20; Kol.: *400 let povýšení Žďáru na město*, s. 79-82.

učebnice o koželužství, vydaná roku 1708, nebo pozdější pětisvazková encyklopedie oboru od *Jéroma de la Lande*, dokončená v šedesátých letech 18. století na popud francouzské akademie věd.⁷⁴ Rodí se moderní věk v dnešním slova smyslu. Člověk opouští tichý a bezpečný přístav svých dosavadních jistot a společně sdílených představ a vydává se, hnán ctižádostivou vírou v lidský rozum a pokrok, za nezodpovězenými otázkami do rozbouřeného moře. Svůj osud přebírá do svých vlastních rukou, jeho mentalita je sekularizována. Přichází doba merkantilismu, racionalistického uvažování, nových zeměpisných, přírodovědných a technických objevů, doba reformních myšlenek, nadějí vzbuzujících osvícenských teorií, utopií a převratných revolucí. Není divu, že jsou ve změněné společenské atmosféře a nebývalém industriálním vzepětí chápána starobylá řemeslnická bratrstva jako zatuchlý retardující přežitek odcházejících starých časů. V jejich neprogresivním elitářství, konzervativismu a jisté profesní a sociální uzavřenosti je stále více viděno nežádoucí břímě dalšího vývoje. Již vzpomínané cechovní regule a nařízení se sice místo od místa lišily a zdaleka ne všude bývaly stejně nekompromisní, i tak ale znamenaly z pohledu nové optiky silný zásah do svobody a volnosti podnikání. Od roku 1739 proto podléhala v habsburské monarchii veškerá ustanovení a klíčová rozhodnutí cechů předchozímu schválení nadřízeného orgánu – vrchnostenského či krajského úřadu.

V průběhu 18. století vyvstávají také v zemích Koruny české první *koželužské manufaktury a privilegované dílny*, působící paralelně vedle tradiční cechovní výroby.⁷⁵ Podniky jsou buď v majetku dobře zaopatřených, prosperujících měšťanů - koželuhů, nebo v rukou podnikavé aristokracie, která je následně často předává v nájem židovským rodinám a cizincům - odborníkům. Svým charakterem tyto manufaktury ještě nijak nepřipomínají skutečně tovární koželužny, jaké známe z doby o sto padesát let mladší. Na rozdíl od jiných výrobních odvětví, jako bylo hutnictví, slévárnictví, sklářství, či textilní a následně strojírenská výroba, totiž koželužství ve druhé polovině 18. století nezaznamenalo jakoukoliv podstatnější změnu od předešlých staletí. Složitý a zdoluhavý proces zpracovávání surových kůží prakticky znemožňoval nahradit lidskou přesnost a vycvičený um tehdy ještě příliš nedokonalou strojní silou. Na svou vlastní „průmyslovou revoluci“ si proto tento obor musel počkat až do poloviny 19. století. Do té doby využíval technických a hospodářských výtvarků jen druhotně (např. parní stroj, pohánějící v koželužně stoupy na drcení třísla; využívání napřímených zpevněných silnic k bezpečnějšímu dopravování surovin a zboží; nástup železnice, umožňující rychlý a pravidelný kontakt s přístavy a centry mezinárodního obchodu; paroplavba; telegraf, usnadňující dálkovou komunikaci; odstraňování místních cel; státní podpora rozvoje průmyslu; průmyslové výstavnictví a spolky; atd.).⁷⁶ Koželužská manufaktura tak ještě na počátku 19. století představovala pouze jakousi organizovanější řemeslnickou výrobu, jejíž výkonnost a úspora byla oproti dřívějším dílnám tolikrát větší, kolikrát vyšší byl počet zaměstnaných tovaryšů a nádeníků. Z těchto důvodů ještě nezpůsobil vznik kůží zpracujících manufaktur definitivní konec drobných výrobců, jako tomu bylo později

⁷⁴ KUBELKA, V.: *Kůže jako surovina průmyslová*, s. 24; MASNER, Liboslav: *Koželužství. Vydělávání a barvení kožíšin, výroba náhražek usní*. Zlín 1948, s. 9.

⁷⁵ Už ve dvacátých letech 17. století podnikal v koželužské velkovýrobě *slavný vojevůdce Albrecht z Valdštejna* (1583-1634). Svobodná vrchnostenská koželužna v Jičíně byla jako součást Valdštejnova grandiózního válečného podnikatelství nejprve pronajata nizozemskému koželuhovi Servatiu Ingelenovi z Maastrichtu, později italskému odborníkovi na koželužství Clemente Magnanimu. Viz KLÍMA, A.: *Dlouhá válka*, s. 107-108.

⁷⁶ KUBELKA, Václav: *Vývoj koželužství v průmyslu*. Nový Bydžov 1924, s. 10-12, 14.

při nástupu tovární produkce. Ta byla umožněna jak mechanizací, tedy zaváděním speciálních koželužských strojů do výroby, tak úžasnými objevy v oblasti chemie, výzkumu umělých barviv a činidel. Upadající cechovní systém v 19. století definitivně končí a s ním mizí i lokální význam trhů a v regionálním měřítku utvářených cen, otevřela se cesta k velkovýrobě, závislá na světovém obchodu.⁷⁷

III. Počátky koželužství v Krucemburku

Ve druhé třetině 17. století předpokládáme pro celou střední Evropu mírné, ale zato dlouhodobější zhoršení klimatických podmínek, patrné zvláště při důkladném porovnání se stavem v předešlém století.⁷⁸ O to více ovlivňovala a determinovala způsoby hospodaření a možnosti obživy na území Českomoravské vrchoviny zdejší vysoká nadmořská výška s výrazně chladnějším, vlhčím a větrným podnebím, s dlouhými a drsnými zimními měsíci a nepříliš úrodnými kamenitými poli.⁷⁹ *Martin Skřivan ml.* (1623-1703), přezdívaný *Skřivánek*, byl jedním z těch usedlých, jež se, s ohledem na rentabilitu svého podnikání, ujali vedle běžné zemědělské činnosti také řemesla. Nebylo to tehdy ve venkovském a maloměstském prostředí nic neobvyklého, vždyť takový model byl zcela běžný a zažitý i v mnohem větších městech a to ještě i v 19. století. Martin se narodil v Krucemburku v roce 1623 v usedlosti (č.p. 13) na náměstí, kde vyrůstal po boku staršího bratra Jiřího a ostatních sourozenců. Otec Václav ho v chlapeckých letech vychovával k pracovitosti a pilnosti, když dosáhl potřebného věku, byl poslán do učení k *řeznickému cechu*.⁸⁰ Po vykonání mistrovské zkoušky si ve středu obce zakoupil menší grunt (dnes č.p. 104), stojící při hlavní příjezdové cestě, ústící od západu na krucemburské tržiště. Martin Skřivan působil ve druhé polovině 17. století opakovaně v čele samosprávy městečka. Nejprve byl od pozemkové vrchnosti potvrzen za *rychtáře*, později se stal *primasem*. Jakožto nejnižší článek úřednicko-správního aparátu panství zajišťoval nezbytnou spolupráci a komunikaci mezi knížecí kanceláří polenského hejtmana a poddanými v Krucemburku, Hluboké, Kohoutově a Benátkách. Svolával poradní sbor konšelů (přísežných), s radou obce spoluzodpovídal za řádný chod městečka, dodržování starobylých obyčejů a pořádků, mravný, bezkonfliktní život obyvatel a za správu a ochranu veřejného jmění a majetku. Dbal na pravidelné vybírání vrchnostenských a zeměpanských dávek, plnění předepsaných robot, stavění vojenských rekrutů, svolával hromadné schůze obce, řešil problémy, rozepře a nesrovnalosti mezi sousedy (krádeže, urážky na cti, ublížení na těle, zhárství, opilství, pytláctví na panském, drobné stížnosti, věci týkající se pozemků, gruntů, živností, cestovních povolení, uzavírání manželství, nesplácených dluhů, sirotků, vdov, apod.), s čímž souvisely i jeho široké kompetence policejní a soudní.⁸¹ Opis jednoho ze Skřivanových usnesení, podávající názorný pohled na všední agendu městečka, známe dodnes: „*Léta Páně 1695 předstoupice před celou obec městys Kruczburku Václav Beránek, spolu soused a obyvatel téhož městys Kruczburku za to jest všech šetření žádal, nemajíce při svém*

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ PETRÁŇ, J. – PETRÁŇOVÁ, L.: *Rolník*, s. 177; Kol.: *Dějiny hmotné kultury II/1*, s. 70-71.

⁷⁹ Konkrétně vztaheno na okolí Krucemburku, respektive západní část Žďárských vrchů. Srov. JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 2-7.

⁸⁰ Srov. BINKO, Ivan: *Krátký život profesora Gustava Skřivana* (nepublikovaný strojopis - archiv autora). Křížová (nedat.), s. 2; *Koželužna Křížová 1728-1978* (podniková brožura k výročí 250 let výroby). Havlíčkův Brod – Křížová 1978, s. 2; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 25, 39, 47.

⁸¹ Viz KROFTA, K.: *Dějiny selského stavu*, s. 137-143; Kol.: *Dějiny hmotné kultury II/1*, s. 398-402.

domu místa, kde by mohl nějakou fůrečku dříví sobě svobodně složit i souce při jeho stavení na obci při stodole nad potokem zároveň se stavením kousek porostliny trním, kteréž k žádnému užitku obci nepřicházelo; I prohlédnouce to spolu starší a konšelé, k jeho slušné žádosti jemu v tom povolení dali, aby sobě takovou nečistotu vysekal a vyplnil. A při tom stavení týž jmenovaný Václav Beránek do vůle Pána Boha všemohoucího on i potomkové jeho užívati mohl a mohli. Čehož já níže podepsaný dobře povědom jsouce, že tomu tak a ne jinak jest, podpisem ruky mé ano i secritem přiloženým potvrzuji, jenž jest datum v Kruczburku 4. Octobris léta svrchu psaného, Martin Skřivan toho času primas kruczburský“.⁸² Složitá právní rozhodnutí, nejzávažnější prohřešky, větší majetkové transakce a vyřizování dědictví projednával, zpravidla jednou do roka, *veliký (obecný) soud*, jemuž předsedal kromě rychtáře a konšelů příslušný vyšší úředník, většinou přímo hejtman panství. Tehdy také docházelo k slavnostnímu obnovování a potvrzování místní samosprávy, kterou polenský vrchní vybíral a jmenoval z počestných mužů doporučených obcí. Bývalo dobrým zvykem, že čerstvě zvolený rychtář ještě před oficiálním zahájením úřadování obcházel, společně se svým předchůdcem, sedláky, starci - pamětníky a mladými chlapci z usedlostí, kamenné mezníky jednotlivých pozemků, hraniční stromy, úvozy a příkopy. Činilo se tak pro pořádek a klid mezi současnými hospodáři, ale i k vytvoření určitého povědomí o stávajícím správném vymezení pluzin, cest, pastvin a lesů u mladých synků - budoucích sedláků a generačních nástupců.⁸³

V pozdějších letech se Martin Skřivan začal věnovat *koželužství*, čímž se stal prapůvodcem úspěšné rodinné tradice, fungující nepřetržitě až do roku 1948 (!). Toto náročné řemeslo si pro sebe patrně předurčil poté, co se rozhodl přenechat *řeznickou živnost* svému synovi. Plán to byl jistě promyšlený, neboť si tak zajistil pravidelné zásobování vlastní dílny zvířecími kůžemi, včetně dohledu nad jejich pečlivým stahováním a kvalitou. Další žádanou surovinu pro něho představovalo sádlo k mazání kůží. Coby kožešnický mistr se sice Martin v rodinných zápisech uvádí až roku 1690, ale pravděpodobně už jím byl o několik roků dříve.⁸⁴ Z osobních památek se po něm dochoval *kord*,⁸⁵ nošený na veřejnosti při významných společenských příležitostech a *velké ocelové pečetidlo* kulatého tvaru s kožešnickým znakem.⁸⁶ Ten je tvořen vyobrazením dřevěné kožešnické kadečky (kádě stažené obručí) uprostřed, nad ní jsou umístěny dva zakřivené volské rohy a mezi nimi známá bílá rozkvetlá růže.⁸⁷ Kolem těchto symbolů můžeme přečíst do půlkruhu posazený vnitřní nápis: „*Mart: Sckrziv. Led: M.*“, pokračující po obvodu textem: „*STADTL KRUTZBURG. IM. KOEN: BOE.*“ To znamená: „*Martin Skřivan, kožešnický mistr – MĚSTEČKO KRUCBURG V KRÁLOVSTVÍ ČESKÉM*“. Martin byl za svůj život dvakrát ženatý, nejprve s o sedm let starší Kateřinou, jež zemřela v roce 1686 ve věku sedmdesáti let, na stáří se oženil s Magdalenou Zmrzlou, jež ho přežila o sedmáct let. Dohromady měl pět dětí, dva syny a tři dcery. Martin Skřivan, přezdívaný Skřivánek, umírá 28. června 1703 v úctyhodných osmdesáti letech.

⁸² SOKA Havlíčkův Brod. Fond Archiv obce Krucemburk. Kniha pamětní I. Pro snadnější srozumitelnost uveřejněného textu byla autorem doplněna diakritika (háčky a čárky nad písmeny) a interpunkční znaménka.

⁸³ Kol.: *Dějiny hmotné kultury II/1*, s. 399.

⁸⁴ JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 25, 39; BINKO, I.: *Krátký život*, s. 2; *Koželužna Křížová* (podniková brožura), s. 2.

⁸⁵ V majetku potomků Antonína Skřivana.

⁸⁶ V majetku Ing. Jana Binka.

⁸⁷ BINKO, Josef: *Paměti kožešnické v Krucemburku* (nepublikovaný strojopis – archiv autora). Křížová 1956, s. 2.

Výše zmiňovaným řeznickým synkem byl *Jan Skřivan* (1656/1661-1731). Pocházel z Martinova prvního manželství a během svého života plně pokračoval v otcových šlépějích. Vyučil se řeznickým mistrem a teprve později převzal *koželužskou živnost*. Mezi starými rodinnými listinami jsou uchována Janova cechovní vysvědčení.⁸⁸ Nejstarší, datované 7. března 1677, pochází od cechmistrů a mistrů poctivého řemesla řeznického ve městě Hlinsku v Čechách, kde „*Jan, syn pana Martina Skrziwana z Miest.[ečka] Kruczumburku, ukazatel listu tohoto*“ strávil v učení první tři roky. Mladší vandrovní vysvědčení je vyhotovené v březnu roku 1680 od starších cechmistrů téhož řemesla, tentokrát ale v Novém Městě pražském. Čteme zde: „[...] *známo činíme tímto listem naším, kdež čten neb čtoucí vyslán bude, že jest před nás předstoupil poctivý mládenec JAN SKRZIVAN, v Krusburgku rodilý řemesla řeznického; listu toho ukazatel, snažně nás za to žádaje, abychom jemu o pořádném a chvalitebném chování jeho, pravdivé vysvědčení dali; i nemohouce my slušné žádosti oslyšeti, nýbrž raděj chtěice jednomu každému po poctivosti krácejícímu fedrunk [podporu] učiniti, takto vysvědčujeme, že zůstávaje u pana Jana Klukowského, spolubratra našeho, jeden rok pořád zběhlý k němu i jednomu každému z pořádku našeho, poslušně, věrně, jakž na dobrého a poctivého mládence příslušelo a náleželo se choval, a nic takového, coby k újmě jeho pověsti dobré býti mohlo, se nedočinil. Nýbrž všechno dobré, ctné a chvalitebné; Z té příčiny, kde by koliv dotčený Jan Skrziwan se dostal a přihlásil Milosti a Vás, služby, neb fedrunku poctivě vyhledával, že jej v svou ochranu, přijati jej laskavě, fedrovati, k pomoci jeho přispěti, odporna býti toho nebudete [...]*“.⁸⁹ Koncem září 1679 byl mladý Skřivan s největší pravděpodobností svědkem velkolepé podívané, totiž slavnostního příjezdu císařského dvora do Prahy. Leopold I. Habsburský s rodinou si tehdy zvolil metropoli Českého království jako své reprezentativní útočiště před nebezpečnou *morovou epidemií*, běsnící v Uhrách a rakouských zemích, včetně rezidenční Vídně.⁹⁰ Zjara neklidného roku 1680,⁹¹ v době, kdy došlo k sepsání citované cechovní listiny, se však objevily první případy rychle se šířící nákazy také v lidnaté Praze. Těžká morová rána nakonec ohrožovala po celé léto až do podzimu i mnohá další místa Čech, řeznický tovaryš z Krucemburku se ale naštěstí všem jejím nástrahám ubránil.

Když Jan Skřivan docílil po nabyté praxi mistrovství, osamostatnil se od otce a zakoupil si v rodném městečku *vlastní stavení* (č.p. 20), stojící i s hospodářstvím na severní straně náměstí. Podobně jako jeho předci býval i on váženou a respektovanou autoritou obce, léta vykonával funkci krucemburského *rychtáře* a *primasa*. Z období, kdy držel rodinnou kožešnickou dílnu, se po něm, až do poloviny 20. století (znárodnění továrny), zachovalo pečeti s kožešnickými symboly.⁹² V květnu roku 1698 se Janově ženě Ludmile narodil již čtvrtý syn. Dostal jméno *Vilém*. Otec mu vybral k budoucí obživě *новоšєvcovské řemeslo*, při němž si mohl, obvykle na

⁸⁸ SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

⁸⁹ Pro snadnější srozumitelnost textu byla autorem doplněna diakritika (háčky a čárky nad písmeny) a interpunkční znaménka. Větná skladba, pravopis osobních jmen a názvy byly ponechány v původním znění.

⁹⁰ Kolektiv autorů: *Kronika českých zemí*. Praha 1999, s. 340-341.

⁹¹ V tomto roce zachvátily velkou část Čech poddanské *nepokoje venkovských obyvatel*, usilujících o zmírnění tíživých robotních povinností a uznání svých starých selských práv. Blíže viz KROFTA, K.: *Dějiny selského stavu*, s. 235-239, 266-272.

⁹² Viz BINKO, I.: *Krátký život*, s. 13. Těž z osobních vzpomínek Aleny Slavíkové roz. Binkové na počínající události v Krucemburku – Křížové.

povolení či za zvláštní poplatek, vydělávat a upravovat kůže na obuv sám.⁹³ Tím byl Vilém Skřivan předurčen ke koželužství. Stárnoucí Jan si nakonec vedle svého domu (č.p. 20) vystavěl *výměnkářskou chalupu* a celé hospodářství roku 1719 přenechal svému druhorozenému synu Danielovi.⁹⁴ Na výměnek se odebral společně s manželkou i mladším synem Vilémem. Jan Skřivan umírá v březnu 1731.

Vilém Skřivan (1698-1773) byl velmi podnikavým člověkem, ve čtyřicátých letech 18. století působil jako primas, v rodinné tradici je se svým otcem považován za zakladatele *koželužské manufaktury* v Krucemburku (1728). Koželužství a obchodu s kůžemi, pomyslnému klíči k úspěchu navazujících generací, se začal věnovat systematictěji, stal se koželužským mistrem, a když se k tomu naskytla příležitost, zakoupil si od vrchnosti k bydlení a provozování řemesla nevyužívanou *barvířskou chalupu*. Ta byla i s dílnou situována do bezprostřední blízkosti vodního zdroje, v našem případě Městeckého potoka a bývalých sádek, a tudíž plně vyhovovala všem základním potřebám dobrého koželužského zázemí. Pracovní prostory uvnitř barvířského domu bývaly, stejně jako u koželužny, uzpůsobeny pro velké bedněné namáčecí kádě a nechybělo ani typické vyzdžené ohniště s ohřívacím kotlíkem (koželuh v něm např. rozpouštěl tuky k mazání kůží, nebo vařil lněný olej a barviva). Na zmíněnou koupi nás dodnes upomíná stvrzující listina: „*Léta Páně 1728, dne 9. Octobru pojal nadepsaný Vilím Skřivan chalupu, kterážto od Milostivé vrchnosti pro barvíře vystavena jest, k svému a jeho potomkům volnému užívání, za sumu 45 zl. rýnských, kteroužto hotovýmá do Jeho Milosti knížecího důchodu ihned zaplatil, pročež se jemu za vyplacenou tuto připisuje*“.⁹⁵ Podepsán Karel Josef Venzovský, hejtmán polenský.

Objekt chalupy s barvírnou stál v místech pozdějšího celozděného patrového domu Skřivanových (tzv. *Starý dům*, č.p. 69) a tvořil nejstarší, byť několikrát přestavované jádro koželužské manufaktury, která se v průběhu 19. století rozšířila i na protilehlou stranu potoka, kde se dříve nacházela *krucemburská vodní tvrz*. Pokud si Vilémovi předci nepronajímali prázdnou část barvířské výroby již v předchozích letech (bylo by to logické),⁹⁶ zpracovávali se usně až do této doby (1728) na dvorcích a v malých dílnách při výše zmíněných usedlostech. Voda by se v takovém případě získávala buď z vlastní studně, rybníčku, nebo jednoduchým gravitačním vodovodem v dřevěných vrtaných trubkách. Daleko obtížnější by musel být i odvod páchnoucí a z hygienického hlediska značně rizikové odpadové vody, odtékající po spádu zakrytým korytkem, či kanalizační strouhou za humna, směrem k potoku. Už z toho je patrné, co by pak pro Viléma Skřivana, a popravdě i pro jeho nejbližší sousedy,

⁹³ ŠTASTNÝ, V. – ŠUMPELA, F.: *Koželužství na Moravě*, s. 268.

⁹⁴ Janův *prvorozený syn* Václav Skřivan zakoupil nejprve hospodářství při nynějším č.p. 10, poté v roce 1725 odešel z Krucemburku na Moravu, do města Hustopeče, které bylo proslulé svými *tranzitními trhy s dobytkem*, přiváděným ve velkých stádech z uherských nížin. Z Hustopeče směřovala cesta s jatečnými voly do lidnatých českých měst, především do Prahy. Srov. PETRÁŇ, J. – PETRÁŇOVÁ, L.: *Rolník*, s. 153.

⁹⁵ SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

⁹⁶ Bohužel není jasné, kdy vrchnost chalupu s barvířskou dílnou vystavěla a zda-li toto stavení svému prvotnímu účelu vůbec někdy sloužilo. Zprávy o provozování barvířského řemesla v Krucemburku jsou bezpečně doloženy až od poloviny 18. století, kdy nastává na venkově s rozšiřováním domácího tkalcovství a nákladnického systému nová konjunktura tohoto oboru (císařský patent z roku 1773 povoloval všem obyvatelům dědičných zemí výrobu lněných tkanin bez omezení). Srov. *Plány pro vodopravní řízení v továrně na kůže „Augustina Skřivana dědic Binko v Krucemburku“* (technická zpráva k plánům a zaměření Ing. Josefa Krumla, 1928). Archiv autora.

znamenal přestěhování veškerého koželužského provozu na okraj městečka, přímo k vodnímu toku.

Exkurz II.: Tehdejší výroba kůží a dílenské vybavení

Vilémovu koželužnu si rozhodně nemůžeme představovat jako nějaký rozlehlý objekt s dílnou pro desítky zaměstnanců.⁹⁷ Koželužských podniků takového charakteru bylo v českých zemích první poloviny 18. století jen několik a často se jednalo o spíše osamocené, do značné míry experimentální projekty, zřizované v rámci protoindustriálních podnikatelských aktivit aristokracie, případně v tomto oboru zainteresovaného bohatého patriciátu velkých měst.⁹⁸ Předem je třeba říci, že Skřivanova budoucí manufaktura vyrůstala z nesrovnatelně skromnějších poměrů a zpočátku odpovídala *běžným městským a venkovským dílnám*.⁹⁹ Ve druhé polovině 18. století zaměstnávala i s mistrem - majitelem nejvýše pět lidí, specifická byla míra její závislosti na koželužském cechu. Na neustálém rozvolňování těchto vazeb se významně podílely nové císařské patenty a celní řády z let 1724, 1728, 1731, 1737 a 1739, posilující prvky volné soutěže a regulující moc cechovních organizací.¹⁰⁰ Vilém Skřivan mohl *svobodně obchodovat* s hotovými usněmi, koženými tovary a polotovary. Svým zbožím zásoboval víceméně stálé zákazníky v okolí, ale zajížděl i na trhy ve vzdálenějších městech. Vydělané kůže si sám upravoval, přikrajoval, barvil, zdobil a leštil. Syn Melichar, vyučený taktéž *novoševcovskému řemeslu*, vyráběl z otcových usní obuv. Kůže se nejčastěji vyčiňovaly kravské, volovice, teletiny, vepřovice, nechyběly ale ani kůže koňské, ovčí, kozí, srnčí, nebo psí (tzv. psiny). Pro koželužnu byly zajišťovány buď vlastním výkupem po okolních vesnicích a panských hospodářských dvorech, nebo je k dílně přiváželi místní řezníci, židovští obchodníci, popřípadě samotní sedláci.

Umístění Skřivanovy koželužny v blízkosti lesních porostů, obklopujících kopcovitou krajinu kolem Krucemburku, bylo poměrně spolehlivou zárukou dostatečného množství smrkové, dubové, bukové a javorové kůry (potřebné *tříсло*), nakupované přímo z vrchnostenských lesů, nebo od tesařů, šindelářů a vodních pil.¹⁰¹ Zpracovávání surových kůží začínalo u všech druhů stejně, tedy vytvořením tzv. *holiny*. Nejprve muselo dojít k očištění různých vnějších nečistot, jako zaschlé krve, částí hnoje, u nakonzervovaných, nečerstvých kůží k odstranění soli nebo hlínky, která po dobu skladování oslabovala propukání hnilobných procesů vysušením v kůži vázané tělní vody.¹⁰² K úplnému zneškodnění všemožných bakterií a parazitů vázaných v srsti tím ale dojít nemohlo, jestli například docházelo u skladovaných kusů ještě před započítím jakýchkoli povrchových úprav k samovolnému odpadávání

⁹⁷ Viz samotné označení „*barvířská chalupa*“, použité v kupní smlouvě z roku 1728.

⁹⁸ Srov. JANÁK, Jan: *Dějiny Moravy. Hospodářský rozmach Moravy (1740-1918)*. Díl 3/1. Brno 1999, s. 204; ŠTÁSTNÝ, V. – ŠUMPELA, F.: *Koželužství na Moravě*, s. 274-278; MILLER, J.: *Uzavřená společnost*, s. 328.

⁹⁹ Srov. SMUTNÝ, Bohumír: *K historii kožedělné manufaktury ve Veselí nad Moravou*. Jižní Morava 35, 1999, s. 71-80.

¹⁰⁰ Kol.: *Kronika českých zemí*, s. 357, 360, 362, 364.

¹⁰¹ Kůra (borka) se pak drtila ve stoupě, nebo s pomocí žentouru. Vzniklo tzv. *tříсло* - nepostradatelná surovina k vyčiňování kůží.

¹⁰² KUBELKA, Václav: *Koželužství. Výroba holiny ze surové kůže*. Brno 1940, s. 37.

chlupů, nebo byly v kůži dokonce nalezeny díry, jednalo se o znepokojivý příznak toho, že je surovina poškozena hnilobou, cizopasníky, či dokonce nějakou chorobou. Jelikož se mohly s transportem špatně nakonzervované suroviny z neověřených krajín původu snadno přenášet i člověku nebezpečné nemoci, patřilo koželužství mezi velice rizikové obory. Z protinákazových a jiných hygienických důvodů bylo řemeslo většinou vykázáno do méně obydlených částí měst a obcí.

Druhým krokem v přípravě holiny, po odstranění běžného zašpinění a odřezání rohů a paznehtů, bylo opakované máčení ve vodě a přečišťování. *Námok* probíhal během co nejkratší doby. Po určitém množství namáčených kůží byla špinavá voda měněna za čistou, aby se odvrátilo její zahnívání, které by znehodnocovalo jinak zdravé kůže. K máčení docházelo buď v hlubokých bedněných kádích zapuštěných v jámách, kde bylo několik kusů suroviny v stanovených intervalech mícháno, nebo bylo přes prohloubené koryto potoka vybudováno pomocné lešení, z něhož se zavěšené kůže smáčely v protékající vodě. Správným postupem do sebe konzervovaná ztvrdlá kůže nasála opětovně vodu a došlo k jejímu zbobtnání a změknutí, které je příznačné pro čerstvé kůže. *Námok* surovinu zároveň zbavil posledních nečistot. Teprve v tomto stadiu rozmočení mohly započít další úpravy. Po odříznutí uší, nosního chrípí a ocasu dostala budoucí useň konečný tvar pro výsledná zpracovávání. Mistr, nebo tovaryš poté pokračoval systematickým odstraňováním veškerých zvířecích chlupů z váčků kožního vaziva. Tento pracovní bod samozřejmě chyběl při výrobě kožešin, u kterých je zachovaná kvalitní srst naopak hlavním obchodním artiklem. Způsob uvolňování chlupu se nazýval *pocení*, jiným alternativním, či s pocením kombinovaným postupem, bylo tzv. *sudové loužení* ve vápenném mléku.¹⁰³ Při pocení se kůže na rubu přisolily a kladly po dvojicích na hromady, vždy srstí proti sobě. Takto naskládané sloupce byly společně přikryty pokrývkou, v zimě hnojem. Koželuh musel v této fázi neustále překontrolovávat aktuální stav pocené suroviny do doby, kdy již bylo možné chlupy i se zbytky pokožky seškrabávat z povrchu kůže. Následně se surovina, částečně již zbavená srsti, začala na lícové straně opracovávat, šlo o tzv. *omykání líce*. Za hojného propírání ve vodě a s použitím vhodných noží ztratil povrch kůže poslední chlupy a drobné chloupky. Náročná práce, při níž mohl být změkklý líc sebemenší nepozorností stržen či poškrábán, vyžadovala koželuhovu naprostou soustředěnost a přesnost. Za nezbytnou podložku, jakési dlouhé zakulacené kopyto, na kterém docházelo k výrobě holiny, posloužil šikmo podepřený hladký *koželužský špalek - trám*, vyrobený z masivního kmene stromu. Trvalá a nepostradatelná součást každé koželužské dílny. Podobným způsobem jako líc byl upravován i rub kůže. Tato pracovní fáze se nazývala *mízdřením* a jednalo se při ní o seřezávání rubu holiny dlouhými ostrými noži do požadované hloubky. Odpadem byly zbytky masa, blan, podkožní tukové vrstvy, včetně nejspodnější části kožního pletiva. Na správném mízdření závisela budoucí jakost usně. Každému jednotlivému místu na rubu kůže přizpůsobil koželuh dle citu a nabyté zkušenosti potřebnou intenzitu a míru prováděného odřezávání. Ještě hluboko v 19. století nebylo možné, aby takto přesnou a obtížnou úpravu zajistil ve stejné dokonalosti stroj. Zbývající částečně uvolněné tukovité látky kožního vaziva, obsahující organické a jiné nečistoty, pomáhalo odstranit odvápnovací loužení a tzv. *moření*. Tím byla holina připravena k přijmutí třísla. V 18. století se běžně užívalo trusových mořidel, které způsobovaly nepříjemný štiplavý zápach v širokém okolí koželužny. Ne nadarmo se ve starých dobách říkalo jinak mnohdy váženým a zámožným koželužským mistrům „*smrad'aři*“.¹⁰⁴ Pracovní

¹⁰³ KUBELKA, V.: *Výroba holiny*, s. 70.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 194.

postup převzali Evropané v průběhu středověku z Orientu. Mořící břečka byla vyráběna zakvašováním zvířecího trusu, nejčastěji ptačího nebo psiho. Příprava probíhala v jámě, kam se přilévala uvařená voda. Následně se nechávala rozmíchaná kaše řádně prokvasit, v létě několik dnů, v zimě až celé týdny. Ačkoliv žumpa s trusem neležela v bezprostřední blízkosti obytné budovy koželuha, před jejími obtěžujícími výpary a doslova hejny much nešlo utéci. Vyrobenou břečku cedili najatí nádeníci skrze proutěný koš a pytle, poté jí dodatečně zředovali vodou na potřebnou sílu. Psí trus přinášeli do koželužny sběrači, nebo byl dopravován z míst, kde se chovalo velké množství psů (např. lovečtí honící psi ve *vrchnostenských psincích*). Pro dílenskou spotřebu se prodával v sudech. Někdy se stávalo, že trus během přepravy zkvasil, sud tlakem praskl a znečistil celý povoz včetně cesty. Z východních zemí se k nám dovážel suchý trus, zvaný „*turecký*“. Za nejdražší byl považován bílý, nezksvašený.¹⁰⁵ Ptačí trus, obsahující také močovinu, získávaly staré koželužny většinou z vlastního hospodářství, tedy ze svých holubníků a drůbežáren. Neméně odpudivé a zarážející jsou dnes rovněž doklady o hojném používání shnilé lidské moči v souvislosti s předešlým procesem odchlupování. V tomto případě se moč obstarávala nejčastěji po hospodách, vojenských pevnostech a jiných vybraných místech, kde pro ni byly přichystány „*chcáče*“.¹⁰⁶ Podobně sháněli moč i soukeníci a barvíři, ti ji potřebovali při barvení výtazkem modrého dřeva.

Poslední úpravou, při níž holina získává konečné ideální vlastnosti, charakteristické pro vydělanou useň, je *vyčiňování - loužení* kůže působením rostlinných tříslov, o kterém již byla řeč v textu, věnovanému stručnému vývoji koželužského řemesla. Třísločiněním můžeme vyrobit jak tvrdé podešvicové usně, tak i kůže měkké, svrškové, přepychové. Podle užití vyluhované třísloviny dostávala useň zabarvení. Kupříkladu nejběžnější smrkové tříslo barvilo kůži do červena, kdežto dub do žluta. Od nepaměti se kůže vyčiňovaly tak, že se nejprve kladly do slabých zředěných, či již vypotřebovaných tříselných břeček a teprve postupně, jak pokračovalo pronikání tříslovin dovnitř kůže, docházelo k zesilování koncentrace břeček v jámách, aby se v kůži vázalo větší množství tříslov.¹⁰⁷ Kdyby se začínalo rovnou s ponorem v silném roztoku s velkými kousky třísly, došlo by k jeho nesnadnému pronikání dovnitř struktury kůže, částice by se navázaly jen na povrchu a zabraňovaly by tím dalšímu nasávání břečky do kůže. Výsledná useň by zůstala nedokonalá. Po úplném a závěrečném pročinění se hotové usně ze zásypů třísly vytahovaly a ometaly koštětem od zbytků kůry a dřeva. Celý popisovaný proces vyčiňování byl velmi zdlouhavý a náročný. Kůže ležely v zatopených jámách pod víkem po mnoho měsíců, velice často i několik let! Majiteli koželužny se tak drahý nákup surových kůží splácel až po určité době, chod dílny musel být hospodárný, nově plánované transakce racionální a výhodné. Moderní koželužství sice dokáže celý postup vyčiňování výrazně urychlit, mnozí odborníci však dodnes tvrdí, že je tomu tak na úkor trvanlivosti a odolnosti usně při oděru, ohybu a styku s vodou. Na závěr se hotová vydělaná useň oprala ve vodě, *sušila a dopravovala* vytloukáním, hlazením horkými železky, nebo naopak umělým zrněním, dále leštěním, barvením, lakováním, či vyrážením a lisováním povrchového zdobení. Z vhodných vyřezaných částí koželuh vyráběl řemeny a řemínky, případně splétal biče.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ ŠTASTNÝ, V. – ŠUMPELA, F.: *Koželužství na Moravě*, s. 268.

¹⁰⁷ KUBELKA, Václav: *Koželužství. Vyčiňování kůže na useň*. Brno 1947, s. 24.

V průběhu zpracovávání holiny končily různé masové odřezky, kousky kůží, paznehtů, chlupů a jiných nečistot ve vodě. Byly ponechány proudu potoka, jenž je unášel daleko od hranic městečka. Ovšem ani tehdejší jatky, mydlárny, barvírny, papírny, sklárny, natož chemické manufaktury, na tom nebyly, co se týče znečišťování, nebo dokonce zamořování říčních toků, rozhodně lépe. U koželužství je naopak velice zajímavé, jak si dokázalo s poměrně velkým množstvím *vyprodukovaného odpadu* smysluplně a efektivně poradit. Některé odpadky se totiž zužitkovaly ještě přímo v dílně, jiné vykupovali handlíři a specializovaní faktoři jako suroviny pro různá *necechovní domácí řemesla*. Tak byly například chlupy, oprané a setříděné dle jakosti a druhu, prodávány ke spřádání, nebo k výrobě plstí (podložky, izolace a ucpávky, plstěné podešve). Hovězí ocasní žíně se zase využívaly k zhotovování malířských štětců, po načernění a zvýšení lesku jako náhražka za dražší koňské žíně. Odřezky, jež odpadávaly při opracovávání rubu kůží dlouhými noži (v průběhu mízdření a orážení), posloužily k výrobě klihu. Dnes se z kvalitní klihovky vyrábí jedlá želatina (např. tzv. „*gumoví medvídci*“), nebo umělá uzenářská střívka. Když přišla surová kůže do koželužny i s rohy, došlo už během námoku k jejich odřezání a roztřídění podle druhu zvířete. Drobní řemeslníci si je pak kupovali na váhu a upravovali na oblíbené výrobky. Rozpařením totiž rohy úplně změkly, skrojila se jim špička a rozřízly se po délce, poté byly lisovány na rovné destičky, vykrajovány, leštěny a nabízeny na trzích v podobě zdobených hřebenů, knoflíků a jiných doplňků. Mnohé z těchto spotřebních předmětů se staly, formou domácí malovýroby, vítanou *možností přivýdělku* řady chalupníků, domkářů, podruhů a starých výměnkářů, kteří byli neopominutelnou součástí skladby tehdejší společnosti a rozmanitých živností.

IV. Život městečka v 18. století

Vnější tvář Krucemburku přetrvávala, i přes nevybíravost a ničivost opakovaných požárů, dlouho v podobě, jakou nevelkému městečku vtiskla druhá polovina 17. století. Většina domů a hospodářských usedlostí byla nadále z převážné části *roubená a přízemní*.¹⁰⁸ To platilo také pro místní faru, znovuobnovenou v letech 1697-1698 knížetem Ferdinandem z Dietrichsteina. Všech stěn z nespalného materiálu se dočkala teprve kolem roku 1725, za faráře Františka Pelikovského z Rakovníka.¹⁰⁹ Viditelný nárůst počtu obyvatel, spojený s postupným rozšiřováním a zahušťováním původní zástavby, je patrný zvláště od poloviny 18. století a po *zrušení nevolnictví* osvěcenským císařem Josefem II. Habsburským v roce 1781.¹¹⁰ Zatímco se v obci nacházelo roku 1713 necelých 370 poddanských duší v 55 staveních, což odpovídalo stavu z doby před třicetiletou válkou, v roce 1787 už žilo ve 138 domech přes 820 lidí.¹¹¹ Problém rozrůstajících se rodin bez zemědělské půdy a vlastní střechy nad hlavou (děti domkářů, rodiny v podruží) řešila vrchnost dodatečným pronajímáním a přidělováním dominikálních pozemků, dříve zabraných poustek, vysoušením málo

¹⁰⁸ *Patrovým objektem* byl v první polovině 18. století s největší pravděpodobností pouze poloroubený mlýn se dvěma vodními koly pod hrází krucemburského rybníka Diouš a zděný panský špýchar, postavený na místě bývalé středověké tvrze. Teprve ve druhé polovině 18. století přibyla mezi patrové stavby zděná fara (1752), stojící při starobylém kostelu sv. Mikuláše, a koželužský dům Melichara Skřivana (č.p. 69) u Městeckého potoka.

¹⁰⁹ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 84.

¹¹⁰ Srov. Kol.: *Počátky českého národního obrození*, s. 16-33, 154-168; VYKOUPIIL, Libor: *Slovník českých dějin*. Brno 2000, s. 442.

¹¹¹ KUČA, K.: *Města a městečka*, s. 221; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 25.

výnosných rybníků na pole a louky, nebo poskytováním cenově dostupného dřeva z panských lesů ke stavbě nových deputátnických chalup. Roku 1779 byl učiněn první krok k pozdějšímu rozparcelování neefektivního poplužního dvora pro potřeby nejchudších rolníků.

Z hospodářského hlediska zůstával Krucemburk tradičním *centrem lokálního obchodu a řemesel*, děti sem chodily do farní školy. V podhorském městečku vzkvétal řeznický a tkalcovský cech, formanství, vyrůstala zde Skřivanova koželužská manufaktura, z ostatních živností, zastoupených v obci v průběhu 18. století, nemůžeme opomenout: pekaře, mlynáře, kováře, ševce, krejčí, koláře, puškaře, sedláře, zámečníka, sklenáře, tesaře, šindeláře, truhláře, bednáře, kloboučníka, barvíře, hostinského a nejrůznější handlíře a kramáře.¹¹² V místech bývalé panské bažantnice se rozkládala rozlehlá obora. O chov, krmení a lov lesní zvěře se staral k tomu pověřený hajný. U nedalekého Ranska (*Staré Ransko*) došlo v letech 1667–1677 k nákladné modernizaci zdejší železářské výroby a k zintenzivnění důlní činnosti.¹¹³ Podle štýrského vzoru tu nechala polenská vrchnost vybudovat *dřevouhelnou vysokou pec*, vyzděnou do výšky asi 6 m.¹¹⁴ Nápadná stavba stávala pod hrází Ranského rybníka.¹¹⁵ Ve vysoké peci byl hutní provoz, na rozdíl od dřívějších dýmaček, nepřetržitý, takže trval bez vyhasnutí a přerušení přísunu dřevěného uhlí, železné rudy a struskotvorného zásypu (vápenec) po několik týdnů, či celé měsíce (délka výrobní - tavební kampaně). Studený vzduch se dmýchal do rozpálené pece s pomocí dvou velkých *kožených měchů*, rozpořehovaných ve střídavém rytmu vodním kolem. Vypouštění surového železa probíhalo v pravidelných intervalech do předem připravených pískových a hliněných forem. Tímto způsobem se vyrábělo hotové litinové zboží, kdežto ke klasickému kovářskému zpracování bylo nutné získané surové kov ještě dále přetvořit. Dělo se tak v tzv. *zkujňovacích výhních*, postavených většinou v okolí vysokých pecí (při potocích a pod hrázemi rybníků). Odtud už kujné železo mířilo k výsledné úpravě pod těžké hamerské buchary a do venkovských a městských kováren. V 80. a 90. letech 17. století produkovala železárna v Ransku kromě běžných spotřebních výrobků také odlévanou *vojenskou municí* (koule, bomby, granáty) pro války s osmanskými Turky. Ranské železářství tak zaměstnávalo nastálo, nebo alespoň příležitostně desítky lidí (šafář, hutní písař, správce skladu, mistr slévač, obsluha vysoké pece, kujnicích výhní, hamrů, hledači rudy, horníci, uhlíři, tesař, povozníci). Některé nekvalifikované práce byly vykonávány formou roboty, stále častěji se ale vrchnost přikláněla k uzavírání mnohem efektivnějších *námezdních smluv* za dopředu stanovený plat. Například formanstvím si zde ve 40. letech 18. století, po rozsáhlých lesních polomech *Ondřejské bouře* z prosince 1740, přivydělávalo 27 sedláků.¹¹⁶ Byla to ovšem právě tato nečekaná přírodní katastrofa,

¹¹² VOMELA, P.: *Řemesla a živnosti v Krucemburku*; KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*.

¹¹³ Někde se sice *železná ruda* stále nacházela téměř při povrchu země, většinou bylo ale nutné přistoupit k rozšiřování a prohlubování starších nálezů, nebo ke kutání zcela nových jam a šachet. Problém s podzemní a povrchovou vodou býval řešen důmyslným, za to však velmi drahým odvodňovacím systémem pomocí dlouhých i krátkých *štol a čerpacích pump*. Nejrozsáhlejší důlní díla vznikla v okolí tzv. *Ranské hory* až v první polovině 19. století, v období největšího rozkvětu ranských a polničských železáren.

¹¹⁴ BARTUŠEK, Antonín – ZEMEK, Metoděj: *Dějiny Žďáru nad Sázavou (1618-1784)*. Díl II./1. Havlíčkův Brod 1962, s. 150-151; KREPS, M.: *Železářství na Žďársku*, s. 59-66.

¹¹⁵ Srov. BARTUŠEK, A. – ZEMEK, M.: *Dějiny Žďáru*. Díl II./1, s. 151; KREPS, M.: *Železářství na Žďársku*, s. 60. Další nově vystavěné vysoké pece vyráběly od konce druhé poloviny 17. století v blízkém Sobiňově (Hutě – Nová Ves, výroba končí roku 1742) a u Žďáru na Moravě (Polnička, výroba končí v letech 1862-1865).

¹¹⁶ BARTUŠEK, A. – ZEMEK, M.: *Dějiny Žďáru*. Díl II./1, s. 153.

kteřá spolu s obrovskou spotřebou záhy nedostatkového dřevěného uhlí předznamenala nevyhnutelný úpadek podniku. V letech 1756-1760 došlo v ranských vysokých pecích, po předchozím útlumu výroby, k definitivnímu zastavení další tavby.¹¹⁷

Tzv. *války o rakouské dědictví* (1740-1748), při nichž ztratila mladá panovnice Marie Terezie Habsburská v obtížné situaci lidnatou, hospodářsky rozvinutou část Slezska a celé Kladsko, ani následná *sedmiletá válka* s Pruskem (1756-1763), neznamenal pro městečko Krucemburk, mimo všeobecně rostoucí drahoty a zvýšeného zatížení poddaných, žádnou vážnější katastrofu. Rekvizice se obvykle týkaly zásob žita, ovsa a sena, rostla poptávka po vydělaných kůžích. Sedláci a majitelé povozů museli za přidělený obnos peněz vypomáhat s dálkovou přepravou odebraných potravin a zboží do vojenských skladů (magacínů). Mezi nejčastější místa svozů patřila za sedmileté války města: Německý Brod, Příbyslav, Brno, Kolín nad Labem, Trutnov, Mimoň, Liberec, Frýdlant, Jaroměř, Havlov, Hradec Králové, Nové Město nad Metují, Litomyšl, Pardubice, Čáslav, Praha, Mladá Boleslav a dokonce i slezský Landshut (dnes Kamienna Góra).¹¹⁸ Dlouho trvající válka znamenala mírný odliv námezdných sil z řad čeledě a chudších obyvatel, když se nechali někteří jedinci zlákat vidinou lepšího výdělků a podařilo se je naverbovat.¹¹⁹ Z dobové *Knihy pamětní*, založené v roce 1727 rychtářem Karlem Jindrou a primasem Francem Ležákem, se dovídáme, jak přes Krucemburk několikrát táhla armáda.¹²⁰ Hned v počátcích konfliktu zde mělo v roce 1741 po devět dní ležení domácí královské vojsko o síle 1000 mužů, kterým velel generál Balery. Počet vojáků značně převyšoval tehdejší obyvatelstvo obce, jež se pochopitelně silně obávalo různých zvrhlostí, škod na majetku, požárů, nebo zavlečení nakažlivých nemocí. Krátce po jejich odchodu směrem na Německý Brod přišlo z kopce od vsi Chlum dalších 800 mužů, ti pobýli tři dny. Sotva se mohlo vyčerpané městečko vzpamatovat a částečně zregenerovat, přimaširovali za čtrnáct dní na to dva regimenty složené ze Sasů.¹²¹ Generál Polenz dostal kvartýr ve farním domě a jeho sloužící v blízké škole pod kostelem, druhý důstojník si zvolil k ubytování panskou hospodu. Krucemburk se opět zaplnil, „[...] tu bylo lidí, koní po zahradách, [...] ze stodol brali dobytky, jak panský, tak sousedský, piva nebylo ani vína pro ně dostatek“.¹²² Skromné zásoby potravin, sena a obilí ukrývali obyvatelé v narychlo zhotovených skrýších ve sklepích domů a po jámách v místních lesích. Většinu z toho však vojáci našli a zabavili. Rok plný nevídaných návštěv zakončili Francouzi, stahující se od Žďáru na Moravě. Naštěstí zde zůstali pouze jedinou noc.

¹¹⁷ K opětovnému zprovoznění a mohutnému rozvoji železáren v Ransku došlo v první polovině 19. století, ve „zlatém věku“ litiny (výroba zde zanikla roku 1886).

¹¹⁸ Viz KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 37, 54, 67, 77, 125, 129, 278.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 58, 170, 172, 255.

¹²⁰ SOKA Havlíčkův Brod. Fond Archiv obce Krucemburk. Kniha pamětní I.

¹²¹ Z této doby pochází poslední zpráva o *krucemburském panském pivovaru*, v němž byla část vojáků ubytována. Kolem poloviny 18. století došlo k jeho definitivnímu zrušení, v roce 1770 si zchátralý objekt přestavuje rolník Tobiáš Zvolánek a začíná zde hospodařit (č.p. 65). V roce 1876 zemědělská usedlost vyhořela a historický objekt bývalého pivovaru byl zbořen. V jeho těsném sousedství byla v roce 1883 postavena nová chalupa se stejným číslem popisným. Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 192-193.

¹²² SOKA Havlíčkův Brod. Fond Archiv obce Krucemburk. Kniha pamětní I.

Všednost běžných dnů ozvláštňovaly v průběhu roku církevní svátky,¹²³ zpívané mše, sousedská posezení, slavnosti rodinného nebo kolektivního charakteru, taneční veselice při muzice, významné události, ale také potulní podomní kramáři, zázrační ranlékaři, světaznalí vojenští vysloužilci, vandrující tovaryši, kočovné společnosti a samozřejmě pravidelně konané týdenní a výroční trhy na náměstí. O jarmarcích bylo možné zakoupit i méně tradiční zboží, ovoce z teplých krajín, exotické koření, léčivé byliny, solené a uzené mořské ryby, výrobky z hlíny (hrnčíři z Hlinecka a Svatky), kameniny a ze skla, levnou bižutérii, šatstvo, kůže a kožešiny, zemědělské nářadí, železné a kovové předměty, dřevěné nádoby, lucerny, svítidla, různé truhlářské kusy domácího mobiliáře, kramářské tisky lidového čtení, písně, selské kalendáře, bible, modlitební knížky, populární výklady kupeckých počtů, rady hospodářům, nebo poutavá vyprávění z dalekých končin. Pro lepší srozumitelnost a větší úspěch u zákazníků – čtenářů šlo vesměs o knihy *tištěné v českém jazyce* a opatřené jedním či více obrázky (kolorované dřevorezy, mědirytiny). Nezanedbatelnou část z nabízených knih představovaly *ručně opisované a bohatě ilustrované exempláře*, jejichž pilnými a dnes bohužel anonymními „lidovými“ autory bývali měšťtí, maloměšťtí a venkovští kantoři, školní a kostelní hudebníci, řeholní řády, knihkupci, malíři nábytku, rakví, dřevěných lomenic, vývěsních štítů a oltářních architektur, sečtělí písmáci, výminkáři z řad rychtářů, šafářů, písařů, mlynářů a dalších regionálních osobností. Barokní dobu si nelze představit bez vroucných procesí věřících a individuálních cest na známá a hojně navštěvovaná *poutní místa*, a to i přes skutečnost, že se na odlehlé Českomoravské vrchovině katolické protireformaci dařilo hůře a mnoho obyvatel zůstávalo nadále tajnými evangelíky. Mezi vyhlášené cíle poutníků z Krucemburku patřil především kostel Navštívení Panny Marie v nedalekých Sopotech u Sobiňova (směr Chotěboř), dále poutní areál sv. Anny u cisterciáckého kláštera v Pohledu s léčivým pramenem a lázněmi (směr Havlíčkův Brod), monumentální děkanský chrám Nanebevzetí Panny Marie v Polné, jezuitský poutní kostel Panny Marie na Chlumku u Luže (směr Skuteč, Chrást) a kostel sv. Jana Křtitele v Běstvině s léčivým pramenem proti očním chorobám (směr Čáslav). Jeden z nejvýznamnějších svatostánků byl vystavěn v letech 1719-1735 (centrála s ambity) v blízkosti zemské hranice u města Žďáru na Moravě. Šlo o pozoruhodný *svatojánský poutní kostel na Zelené hoře* od slavného pražského architekta *Jana Blažeje Santiniho - Aichela* (1677-1723), dnes ukázkovou památku tzv. *gotizujícího baroka* a po intelektuální a ikonografické stránce hluboce promyšlenou stavbu (dnes světové kulturní dědictví UNESCO).¹²⁴ Výkopy základů a první zednické práce zahájil na kostelu sv. Jana Nepomuckého žďárský cisterciácký opat, znamenitý objednatel a mecenáš *Václav Vejmluva* v roce 1719, tedy ještě před oficiálním blahoslavením (1721) a slavnostním svatořečením (1729) legendárního mučedníka. Poměrně záhy začaly k nově založenému poutnímu místu proudit davy návštěvníků a zdejší každoroční *květnová pouť* (16. květen) dosáhla významu, sahajícího až za hranice Čech a Moravy. Svatojánské slavnosti a kulatá výročí světcovy kanonizace bývaly velkolepou přehlídkou barokní kultury. Podílely se na ní jednotliví řeholníci, členové *Veleslavného bratrstva kajících ctitelů sv. Jana Nepomuckého*, výtvarní umělci, poddaní, ale i urození studenti z *místní šlechtické akademie* a jezdecké školy.¹²⁵ Také

¹²³ Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 80.

¹²⁴ HORYNA, Mojmir: *Jan Blažej Santini – Aichel*. Praha 1998, s. 67, 122-123, 160-184, 338-349.

¹²⁵ *Ústav pro vzdělávání mladých aristokratů* byl v areálu žďárského kláštera založen za opata Václava Vejmluvy v roce 1724 a fungoval až do válečného roku 1740. Na akademii vyučoval sbor sedmi profesorů hudbu, tanec, šerm, společenskou etiketu, jazyky (latina, francouzština, němčina, čeština !), psaní a kreslení, základy inženýrského umění, matematiku, zeměpis a dějepis. Školu vážně ochromil

z tohoto důvodu se mezi pozvanými vzácnými hosty objevovalo vedle duchovenstva i mnoho zbožného panstva s rodinami. Podobně jako během úchvatné připomínky pětiset let od domnělého založení žďárského kláštera (1735), doplňovala veřejná prostranství a objekty cisterciáků dekorativně pojatá efemérní architektura a výzdoba. V předvečer pouti a v čase hlavního procesí, přicházejícího pomalým krokem z několik minut vzdáleného města, burácely nad celým areálem mohutné oslavné salvy z moždířů, doprovázené vyzváněním zvonů. Večerní oblohu rozzařoval pravidelně 15. května *ohňostroj*, zrcadlící se na hladině podlouhlého Konventního rybníka. V den svátku vystřídala okázalé pyrotechnické efekty poezie, komponovaná hudba, kázání, řečnické proslovy a divadlo. Z roku 1780 se zachovala zmínka o osvětlené lodi, plující po setmění i s hudebníky před tzv. letní prelaturou.¹²⁶ Přes den lemovaly cesty k poutnímu místu a ke klášteru prozatímní boudy a stánky s pečivem, cukrovím a perníkem, lidé si zde nakupovali svaté obrázky (podmalby na skle), kroupky pro soukromou zbožnost, růžence, modlitební knihy, náboženské písně, tištěná kázání, drobné devoční grafiky, pamětní odznaky, medailonky a prstýnky, svíčky, dřevěné polychromované sošky svatých patronů a krucifixy. Právě rostoucí obliba a šíření svatojánského kultu výrazně obohatila i dolní část náměstí v Krucemburku, kde se objevila *světcova pískovcová socha* již v první polovině 18. století.¹²⁷

V roce 1738 byl ustanoven novým krucemburským farářem energický *Václav Taul* z Chrástu u Plzně, nenáviděný od tajných nekatolíků pro svou přílišnou horlivost. Jeho usilovné náboženské snažení, barvitá emotivní kázání a angažovanost při pátrání po zapovězených knihách a ilegálně působících protestantských kazatelích odpovídala nově vzedmuté rekatolizační vlně první poloviny 18. století, podporované patenty císaře Karla VI. Habsburského (otce Marie Terezie).¹²⁸ Z iniciativy Václava Taula došlo v Krucemburku roku 1748 k založení *Nábožného kůru literátského*, podporujícího hudební vzdělanost a spirituální zanícení místních obyvatel.¹²⁹ Jen s nepatrným časovým zpožděním se tak do malého městečka dostávala, pomocí kolujících ručních opisů, či zakoupených tisků skladeb a písní, dobová duchovní

zhoubný požár kláštera v roce 1737 a vypuknutí válek o rakouské dědictví. Od té doby se v areálu cisterciáků udržela pouze *jezdecká škola a seminář s nižším studiem teologie a filosofie*. Výuka těchto oborů zanikla definitivně v roce 1784, kdy byl žďárský klášter zrušen. Srov. FILKA, Ivo – ŠVOMA, Jaroslav: *Stručné dějiny města Žďáru nad Sázavou (do roku 1980)*. Žďár nad Sázavou 1998, s. 32; Kol.: *400 let povýšení Žďáru na město*, s. 18, 90.

¹²⁶ MIKULE, Stanislav: *Kostel sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře*. Žďár nad Sázavou 2008, s. 62.

¹²⁷ WIRTH, Z.: *Soupis památek*, s. 51; KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 73-75; Kol.: *Umělecké památky Čech II*, s. 169. V květnu 1845, respektive do vypuknutí oslav svatojánského svátku, byla dokončena rekonstrukce světcovy sochy, při které došlo k jejímu slavnostnímu *přemístění* z levého dolního rohu náměstí (před č.p. 13) nahoru, zhruba doprostředka krucemburského rynku. V roce 1892 ohradila sochu sv. Jana Nepomuckého *ozdobná plotová mříž*, zhotovená Josefem Dymákem na Starém Ransku. V některé novodobé literatuře a turistických průvodcích bývá rok přemístění barokní sochy (1845) mylně zaměňován za letopočet zhotovení. Viz JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 26.

¹²⁸ Ve vyostřených vztazích habsburské monarchie s protestantským Pruskem se *tajné nekatolictví* stávalo stále vážnějším politickým problémem. Evangelíci z Čech a Moravy nacházeli v mocensky silicím Prusku svého podporovatele a v případě sběhnutí ze země i významného ochránce. Přes hranice se z protestantských krajin pašovala zakázaná náboženská literatura a přicházeli odtud i luteránští kazatelé a tajní vyslanci. Viz Kol.: *Kronika českých zemí*, s. 355.

¹²⁹ Údajně až za faráře Václava Taula byla roku 1739 umístěna do *centrálního výklenku* západního štítu kostela (pocházejícího snad z barokních úprav v roce 1695) drobná, silně rustikalizovaná, kamenná socha *Madony s dítětem*. Její původ ani přesná datace nejsou známy. Otázkou zůstává i doba vzniku dnes již neexistující zděné hřbitovní kaple, sloužící jako kostnice.

hudba z per známých, i dnes již zcela zapomenutých komponistů, regenschoriů, kantorů a řadových hudebníků.¹³⁰ Členové tohoto převážně zpěváckého spolku tvořili, včetně dětí a mládeže, tři až čtyři kůry a nazývali se mezi sebou tituly *rektora, vicerektora, prvního a druhého asistenta, prvního a druhého prefekta, sekretaria, konsultora a vicekonsultora*.¹³¹ Posledně připomenutou funkci zastával koželuh Vilém Skřivan (z č.p. 69) společně s Jiřím Špinarem. Sekretářem byl kantor a kostelní varhaník Vít Špinar, předzpěvákem *Matěj Ležák* (1717-1806), dlouholetý krucemburský konšel a primas, jenž proslul odvážným výstupem proti vrchnosti ve věci obecního lesa *Rychtářství* (1770), ale i tím, že se ihned po vyhlášení tolerančního patentu (1781) přihlásil v čele utajených nekatolíků k evangelické víře. V pozdějších letech působil jako konsultor literátského kůru také Josef Skřivan st. (z č.p. 20), syn Daniela Skřivana a Vilémův synovec, rovněž letitý představený městečka. Spolek zajišťoval hudbu a zpěv během mší, procesí, o svátcích a při pohřbech. Některé notové záznamy s duchovními písněmi se zachovaly dodnes (*Stabat Mater*),¹³² jiné byly spolu se starými listinami a tiskovinami zlikvidovány během oprav a čištění krucemburské fary na počátku 21. století.

Roku 1749 bylo z podnětu polenského vikáře Josefa Varhánka a faráře Taula započato s budováním zděného farního domu a nového poutního kostela v blízkých Sopotech u Sobiňova.¹³³ Přesně tři roky na to (1752) proběhlo zvýšení stávající přízemní krucemburské fary z roku 1725 o dodatečně přistavené patro. Nápadný objekt s jednoduše pročleněnou pozdně barokní fasádou a půvabnou mansardovou střechou, tehdy krytou šindelem,¹³⁴ získal těmito zhodnocujícími úpravami současný reprezentativní vzhled. Naopak mezi problematické stránky Taulových a Varhánkových aktivit patří rozpoutání velkého procesu (1767-1771) proti nezákonným distributorům v cizině tištěných evangelických knih a odhaleným nekatolickým rodinám z Krucemburku a okolí (*Prozess gegen eine grosse Ketzerbande*).¹³⁵ Doba počátku sedmdesátých let 18. století už ale naštěstí nebyla nakloněna fanatickým honům na kacíře a *osvícenské smýšlení* zapouštělo kořeny jak u vídeňského panovnického dvora, tak u státní a dominikální byrokracie. A tak se i na dietrichsteinském panství podařilo zásluhou Jana Hitschmanna a jeho syna Ondřeje Karla Hitschmanna,¹³⁶ pozdějšího vrchního v Polné, vyřčené tresty podstatně zmírnit a většinu provinilců propustit. Táhlé vyšetřování bylo u kutnohorského hrdelního soudu ukončeno a další Varhánkovy žaloby už Jan Hitschmann ponechával bez

¹³⁰ Kol.: *Počátky českého národního obrození*, s. 264-268.

¹³¹ *Kniha spolkových regulí literátského bratrstva* při kostelu sv. Mikuláše a soupis jeho členů viz SOkA Havlíčkův Brod. Fond Literátský kůr Krucemburk (1748-1766); KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 27.

¹³² SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk; SOkA Havlíčkův Brod. Fond Farní úřad Krucemburk (1703-1951).

¹³³ V osadách a vesnicích kolem Sobiňova žilo mnoho evangelických rodin, které se tajně setkávaly po chalupách, odlehlých samotách, mlýnech, nebo na předem smluvených pustých místech (např. bohoslužebné obřady v lese *Černý důl* u Sobiňova v 80. letech 17. století, lesní pařezina u Benátek v 60. letech 18. století). Srov. ROUS, P. – ŠTĚPÁN, L.: *Železné hory*, s. 57, 75; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 55-56, 63-65.

¹³⁴ Šindelovou krytinu s tzv. volskými oky zachycují na barokní faře ještě fotografie Josefa Binka z počátku 20. století. Rodinný archiv Mgr. Evy Kolářové roz. Binkové a autora.

¹³⁵ JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 65.

¹³⁶ Srov. KROUPA, Jiří: *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770-1810*. Brno – Kroměříž 1987, s. 304, 305; Kol.: *Počátky českého národního obrození*, s. 295, 296, 299; KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 102.

odezvy.¹³⁷ Václav Taul se překvapivého výsledku soudního procesu nedožil, zemřel v roce 1769. Mezi zdejšími evangelíky se ještě dlouho vyprávěly fantastické příběhy, vykreslující do podrobností farářovu nesnesitelnou povahu, ale i to, jak pro své hříchy nemohl nalézt posmrtný klid. Po nocích prý bloudil v zádušním lese a naháněl kolemjdoucím hrůzu.¹³⁸ A tak musel být nebožtík po letech z úředního nařízení exhumován a v hrobě mu byla za asistence komise sryta hlava rýčem od těla.¹³⁹ Strašení pak údajně jednou provždy pomínulo.

Vyhlášení *tolerančního patentu* císařem Josefem II. Habsburským (sepsán 13.10. 1781) představovalo zásadní průlom do náboženských poměrů v zemi. Tímto významným reformním počinem panovník uzákonil legalizaci *augsburského* (luterského), *helvetského* (kalvínského) a *pravoslavného* vyznání.¹⁴⁰ Na zdejším panství vešel patent oficiálně ve známost až 3. prosince 1781, slavnostním rozhlášením o výročním trhu v Příbyslavi.¹⁴¹ Tou dobou se už v Krucemburku vyjednávalo o zřízení vlastního evangelického sboru a mladý polenský vrchní *Ondřej Karel Hitschmann* (1749-1832) dokonce sousedům vypomáhal se zajištěním vhodného kazatele.¹⁴² Dvoučlennou deputaci vyslanou do Horních Uher (na dnešní Slovensko) vytvořili Vojtěch Pátek a Josef Skřivan ml. (z č.p. 20). Skrze superintendanta Torkoše tam získali nabídku od *Jana Laho*, kazatele v Berzecku. Na začátku června 1782 se čtyřiačtyřicetiletý Slovák Jan Laho ubytoval ve světnici pustnouchého vrchnostenského statku v Krucemburku.¹⁴³ V prvních dnech kázal ve stodole u sedláka Františka Janáčka (z č.p. 33), poté posloužil nově povstalemu luterskému sboru jako prozatímní bohoslužebné shromaždiště pronajatý *panský špýchar*.¹⁴⁴ Svě místo tu měla velmi krátce i *evangelická škola*, jejímž prvním učitelem byl pozdější krucemburský kazatel a duchovní správce Jan Molitoris z Uher, povoláný Lahem z Velké Lhoty u Dačic na Moravě. V roce 1784 byla nekatolická škola přestěhována na náměstí, kde pro ni obec upravila nevelký roubený objekt bývalé šatlavy, respektive shromaždiště a noclehárnu vojenských rekrutů (č.p. 123).¹⁴⁵ Stalo se to za primase Matěje Ležáka, jenž se přihlásil k evangelíkům, a rychtáře

¹³⁷ JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku - Křížové*, s. 63.

¹³⁸ Srov. Kol.: *Počátky českého národního obrození*, s. 208-210; PETRÁŇ, J. – PETRÁŇOVÁ, L.: *Rolník*, s. 113.

¹³⁹ JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku - Křížové*, s. 63.

¹⁴⁰ VYKOUPIIL, L.: *Slovník českých dějin*, s. 622.

¹⁴¹ Srov. dobový chvalo zpěv na císaře Josefa II. od krucemburského truhláře Jakuba Pátka z č.p. 70 viz KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 216.

¹⁴² *Luterský sbor v Krucemburku* patří mezi nejstarší v Čechách (1782). Snaha obyvatel o jeho zřízení povstala už v posledním měsíci předešlého roku 1781.

¹⁴³ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 193.

¹⁴⁴ V *panském špýcharu*, postaveném na místě středověké tvrze, se konala bohoslužebná shromáždění zdejšího luterského sboru od roku 1782 do vystavění dřevěné toleranční modlitebny v letech 1785-1786. Evangelíci platili vrchnosti roční nájem 20 zl. Když se ve třicátých letech 19. století řešila otázka výstavby nové zděné modlitebny, jednou z diskutovaných možností byla koupě a adaptace starého špýcharu. Ten byl ale nakonec roku 1836 prodán v dražbě *čtyřem zákupníkům*, kteří si v něm zřídili byty č.p. 170, 171, 172 a 173. Koncem sedmdesátých let 19. století byli všichni obyvatelé špýcharu vyplaceni továrníkem Ladislavem Binkem st. (vnuk Augustina Skřivana ml.) a objekt se stal součástí výrobního areálu krucemburské koželužny. Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 207.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 101-104. V roce 1820 byla přízemní roubená *evangelická škola* č.p. 123 obnovena z kamene a výuka zde probíhala až do roku 1890, kdy se začalo s vyučováním v *nové patrové evangelické škole* č.p. 185 při hlavní ulici (dnes bytový dům). Stará *katolická škola* č.p. 18 stála až do zboření v roce 1849 nad levým horním rohem náměstí, hned pod kostelem sv. Mikuláše. Číslo popisné 18 bylo mezi lety 1853-1855 přeneseno na *novostavbu patrové katolické školy*. Ta stávala v místech dnešní samoobsluhy *Jednota*.

Jiříka Skřivana, Vilémova syna, jenž zůstal věrný katolictví.¹⁴⁶ O rok později byla v městečku vystavěna *roubenka pro evangelického duchovního* (č.p. 137) a vedle tohoto příbytku roku 1786 dokončena novostavba nevelké *dřevěné toleranční modlitebny*.¹⁴⁷ Krucemburk se stal v poslední čtvrtině 18. století opravdovým příkladem tolerance a plodného soužití obou vyznání. Společně s polenským vrchním a volenými zástupci obce na tom měl nezapomenutelnou zásluhu krucemburský katolický farář a český vlastenec *Jan Křtitel Daněk*, místní rodák.¹⁴⁸ Když zde Jan Leopold Hay, josefinista a osvícenský biskup královéhradecký, blízký přítel Hitschmannův a švagr agilního reformátora Josefa Sonnenfelse, vykonával roku 1783 vizitaci, vyjádřil se o něm, „že jest jedním z nejhodnějších duchovních správců celého kraje [J. K. Daněk], vzor pokojného, lidumilného a snášenlivého kněze, který plným právem úplné důvěry svých katolických i protestantských osadníků požívá. Se svým, v témž místě bydlicím, rovněž rozumným lutherským pastorem [Jan Laho], žije ve svornosti a pokoji, oba si dohromady rozumějí ve příčině mravních potřeb vzájemných svých obcí a – díky této shodě – zde není žádných sporů mezi oběma stranama. Lidé ti chovají se příkladně, pokojně, svorně, bratrsky“.¹⁴⁹ O charakteru tehdejších krucemburských konšelů a jejich upřímné starostlivosti o blaho obyvatel svědčí i běžná úřední agenda městečka. Při obraně vdovského a sirotčího dědictví po zemřelém diouškém mlynáři se v roce 1791 primas Matěj Ležák a rychtář Jiřík Skřivan neváhali obrátit německy psaným listem na samotného knížete Jana Karla Dietrichsteina: „[...] nesluší se sice malé a nepatrné věci předkládati vzácným Jejich očím, ale není vše malým, co malým býti se zdá, například jsou-li vdovy a nezletilí utiskováni, považují to sice mnozí za věc nicotnou, pováží-li se to však opravdově, zasluhuje ta věc, aby se dostala před oči knížete, ano i císaře! [...]“.¹⁵⁰ Po oplakané smrti uznávaného faráře Jana Křtitele Daňka v dubnu 1794 nastoupil na jeho místo další neobyčejný člověk, vyhlášený rovněž svou náboženskou tolerancí, nekonvenčními názory a lidumilstvím, byl to vzdělaný kněz *Karel Killar* (1746-1809), tajný člen lóže svobodných zednářů a neúnavný rozšiřovatel osvěty a vzdělávání mezi venkovským lidem.¹⁵¹

¹⁴⁶ SOKA Havlíčkův Brod. Fond Archiv obce Krucemburk. Kniha pamětní I.

¹⁴⁷ *Dřevěná toleranční modlitebna* vznikla na samém okraji obce, jihozápadním směrem od krucemburského rynku, napravo od roubené novostavby evangelické fary č.p. 137. Východně od modlitebny se v 18. století zformovala nová zástavba v podobě uzavřeného náměstíčka nepravidelného tvaru, obklopeného ulicovou domkářskou zástavbou a stodolami gruntovníků od hlavní silnice. *Původní evangelický hřbitov* byl založen na kopci v polích, na opačné straně městečka, blízko úvozové cesty na Chlum, severoseverovýchodně od katolického kostela a pohřebiště. Svému účelu sloužil do roku 1863, kdy se začalo pohřbívat při *nové zděné modlitebně* z let 1839-1840, postavené jihozápadně od původní dřevěné stavby (tedy nikoliv na stejném místě, jak je někdy v literatuře a turistických průvodcích uváděno). Stará toleranční modlitebna (1786) byla roku 1843 rozebrána. Proč je v mapách stabilního katastru z roku 1838 zakreslena i se sousední evangelickou farou č.p. 137 jako zděná – nespálná, by vysvětlovaly dobové indicie, naznačující, že se jednalo o dřevěné stavby v tzv. kožichu, respektive „maltou a vápnem obhosené“. Za evangelického duchovního Daniela Bohumila Molnára zakoupil krucemburský sbor v roce 1858 patrový dům č.p. 178 při hlavní ulici a zřídil si zde novou faru. Srov. JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 99-100; KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 21, 207, 226-227, 237-238.

¹⁴⁸ *Jan Křtitel Daněk* byl krucemburským farářem v letech 1780-1794.

¹⁴⁹ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 324.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 150.

¹⁵¹ KROUPA, J.: *Alchymie štěstí*, s. 306; Kol.: *Počátky českého národního obrození*, s. 298; KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 85, 100.

V. Obchodní aktivity koželuha Melichara Skřivana (1728-1817)

Vraťme se na chvíli zpět do první poloviny 18. století. Na počátku roku 1728, přesně na tradiční svátek Tří králů, se v Krucemburku (dům č.p. 20 na náměstí) narodil Vilémovi Skřivanovi a jeho ženě Kateřině rozené Heldorfové, dceři panského správce, syn *Melichar Skřivan* (1728-1817).¹⁵² Křestní jméno dostal symbolicky po prostředním z biblických králů. Ještě jako nemluvně se s rodiči a sourozenci nastěhoval do nově zakoupené chalupy u potoka (č.p. 69), jejíž součástí byla koželužská dílna. Melichar v ní otcovi od chlapeckého věku vypomáhal, a jelikož byl velmi učenlivý a o rodinné řemeslo projevoval zájem, stal se v dospělosti *novosevcovským mistrem* a v budoucnu měl vedení koželužny převzít. Na jeho tovaryšská léta dodnes upomíná zachovalé vysvědčení, tentokrát již zhotovené formou univerzálního předtištěného formuláře s následně doplněnými osobními a profesními údaji. V listině se píše: „*My přísežní starší a jinší mistři řemesla novosevcovského v městečku Vraným vysvědčujeme tímto, kterak přítomný tovaryš jménem Melichar Skrziwan z Kruzburku rodilý 19 let starý, a prostřední postavy, též kaštanových vlasův, zde u nás – let 8 neděl, v práci stál, a v tomto čase věrně, pilně, tiše, pokojně, a poctivě, jakž na řemeslníka sluší, se zachoval, což My tímto attestirujíc všichni spolumistři naše téhož tovaryše všudeš dle obyčeje řemeslnického fedrovati slušně dožádati jsme chtěli. Dáno v městečku Vraným, dne 18. Novembr Anno 1748“.¹⁵³ Vlevo dole následuje cechovní pečeť, podpis staršího cechmistra a jednoho mistra. Vpravo dole se nachází osamocený podpis ševcovského mistra, „*u kterého v práci stál*“. Pod hlavním tištěným textem je slabším brkem dopsáno: „*U nás v Slaným v práci 3 nedělě stál*“, což vlevo dole stvrzují další dva připojené podpisy starších mistrů.*

V roce 1754 se Melichar Skřivan oženil s třiatvacetiletou *Annou Pardubskou*, pocházející z Chrasti u Chrudimi, malebného městečka, v němž mívali oblíbené letní sídlo královéhradečtí biskupové. O rok později na něho otec Vilém přepsal koželužskou chalupu za nepozměněnou konstantní sumu 45 zl., „*[...] což na kopách 38 kop 30 gr. vynáší, aby na něm z bratrů a sester žádnéj nic k pohledávání neměl*“.¹⁵⁴ Svou bilingvní korespondenci a smlouvy Melichar stvrzoval malým osobním pečetičkem s jednoduchým, lineárně ztvárněným motivem planoucího srdce, z něhož vyrůstal geometricky stylizovaný kříž, vytvářející dohromady symbolický obraz kotvy, což můžeme interpretovat jako souhrnné zobrazení tří křesťanských ctností, totiž *víry* (kříž), *naděje* (kotva) a *lásky* (planoucí srdce).¹⁵⁵ Uvnitř srdce byl umístěn monogram *M. S.* (Melichar Skřivan) a pod ním malá hvězda, snad připomínka té betlémské, jež dovedla biblického krále Melichara za právě narozeným Kristem. Autorem důmyslné ikonografické hříčky mohl být rodinný příbuzný *Kašpar Pardubský z Chrasti*, bratr Anny Skřivanové a katolický kněz v Jičíně. Roku 1762 zakoupil podnikavý Skřivan od Martina Moravce za 250 zl. rýnských dům s hospodářstvím na jižní straně náměstí (pozdější č.p. 98), který poté pronajímal

¹⁵² Rodokmen Skřivanových. Archiv autora.

¹⁵³ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk. Autor při opisu textu podtrhl ty údaje, které byly do předtištěného vysvědčení vyplněny rukou.

¹⁵⁴ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 211.

¹⁵⁵ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

krucemburskému kloboučníkovi Tomášovi Podstatnému. V letech 1766-1772 stál Melichar v čele obce jako primas. Za jeho úřadování byla na konci října roku 1770 utvořena komise, jež společně se zástupcem vrchnosti, vyslancem z kraje a s ostatními přísežnými, obcházela dům od domu a přiřazovala všem samostatným obytným stavbám čísla konskripční, respektive čísla popisná. Svě malované *numero* dostala i zdejší fara (č.p. 17), bývalý pivovar (č.p. 65) a panský dvůr (č.p. 64), dohromady bylo napočítáno 123 obývaných stavení. Komise zároveň zapisovala počet trvale usazených obyvatel a zjišťovala, kdo z nich je majitelem potahu. K pomoci si vyžádala místní matriku a obecní zápisy, čímž se s jistotou potvrdilo a písemně podložilo, kdo zemřel, kdo se během let odstěhoval, nebo kdo je momentálně mimo městečko. Očíslování domů a sepsání všeho lidu trvalo dohromady šest dnů.¹⁵⁶ Tři roky na to si Melichar přikoupil ke své koželužně zanedbaný pozemek v tzv. Starých sádkách: „*Léta Páně 1773 pan Melichar Skřivan, soused náš, při shromáždění celé obce žádal jest kus místa pro zahrádku, což jemu také odepříno nebylo, nýbrž s povolením celé obce takové místo bylo jest jemu od ouřadu vykázané za potokem při jeho domě pod numerem 69 v bývalých starých sádkách, kteréžto místo bahnivé skrze mnohá léta žádného užitku nepřinášelo, kteréžto on sám svým nákladem sobě připravil a země dobrý navoziti k tomu cíli a konci, aby on to místo též i jeho potomci přítomní i budoucí na všechny světa užívati mohli. Za kteréžto místo k užitku obecnímu složil hotových peněz 4 zl. rýnské. Což se stalo dne 3. Máje léta svrchu psaného za času ouřadu Matěje Ležáka, primasa, Josefa Skřivana, rychtáře, Jiřika Křestana, France Janáčka, starších obce, Melichara Skřivana, Václava Losenickýho, Jana Musila, košelů, Marka Kasala, mladšího rychtáře.*“¹⁵⁷ V červenci téhož roku 1773 zemřel Vilém Skřivan.

Po otcově smrti Melichar navazuje kontakty se zámožnými koželuhy a jircháři, zcestovalými kupci a obchodníky s kůžemi, promýšlí nové možnosti dálkového trhu, načerpává potřebné poznatky a pokračuje v přestavbě a rozšíření své dílny a patrového domu. Už v roce 1770 zažádal s úspěchem o přijetí mezi koželuhy v královském městě Německém Brodě: „[...] *Poněvadž ale on, nadečtený pan Melichar Skřivánek již bez toho u městys Kruczburku mistrem řemesla novoševcovského jest a dvojího řemesla mistrem býti nemůže, pročez on, pan Melichar Skřivánek se veřejně prohlásil, že řemeslo novoševcovské zanechati a našeho řemesla koželužského se zcela přidržeti chce, jakož se i skutečně takového již podotknutého řemesla novoševcovského v plnosti cechu našeho odřekl a zařekl, s tou však poslušně opáčenou žádostí, by za jednoho řádného mistra poctivého řemesla našeho koželužského přijat býti mohl [...]*“¹⁵⁸ Důležitým mezníkem Skřivanova podnikání byl konec sedmdesátých let 18. století, kdy uskutečnil svoji první velkou kupeckou cestu do Lvova, překrásné metropole nedávno přidružené (1772) polské Haliče (Červená Rus).¹⁵⁹ Zdali jel tehdy pouze s formanem, nebo se přidružil k nějaké početnější skupině obchodníků, už bohužel nezjistíme. Hlavním cílem cesty byl kromě prodeje vlastních zpracovaných kůží a produktů nákup po celé střední Evropě žádané *ruské juchty*.¹⁶⁰ Jednalo se o druh hotové usně, která se vyznačovala obzvláštní

¹⁵⁶ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Archiv obce Krucemburk. Kniha pamětní I.; KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 28, 211.

¹⁵⁷ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Archiv obce Krucemburk. Kniha pamětní I.

¹⁵⁸ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

¹⁵⁹ *Koželužna Křížová* (podniková brožura), s. 2; BINKO, I.: *Krátký život*, s. 2.

¹⁶⁰ *Riegrův / Slovník naučný IV*. Praha 1865, heslo: juchta, s. 451; *Ottův slovník naučný XIII*. Praha 1898, heslo: juchta, s. 655-656.

ohebností, pevností a naprostou vzdorností proti vodě. Přesnou recepturu výroby Rusové pečlivě utajovali a tak se její napodobeniny z ostatních zemí nemohly originálu vyrovnat. Podle požadované tloušťky a měkkosti se juchta zhotovovala z mladé volské, koňské, ovčí, nebo kozí kůže. Jako louh se obvykle používala zkyslá břevka z ovesné mouky, k vyčínění pak posloužil odvar z kůry písečné vrby, jívy, atd. Vydělaná useň se nejčastěji barvila černě, červeně, nebo bíle. Po usušení se na rubu, podobně jako u zámiše, několikrát natírala rybím tukem, či specificky zapáchajícím březodehtovým olejem, na závěr se uhlazovala.

Z pozdějších Melicharových aktivit je patrné, jak bylo obchodování s ruskou juchtou výnosné. Po roce 1780 totiž Skřivan realizuje několik dalších výprav, tentokrát k Baltskému moři, do *přístavního města Štětín*, ležícího při řece Odře ve Štětínském zálivu (Pomořanská zátoka). K dálkové přepravě mu asi zajistili potřebné koňské potahy krucemburští formani.¹⁶¹ Dlouhé vozy, určené k tranzitu zboží a surovin, musely lehkou avšak bytelnou konstrukcí vyhovovat namáhavé jízdě po nestejně udržovaných cestách a silnicích. Počet tažných koní se mohl v průběhu cesty měnit. Například při výrazném stoupání, uvíznutí v brodišti potoka, blátě atd. řešil ztíženou situaci dočasný příprah, zapůjčený v konkrétním místě od tamních sedláků, šafářů, povozníků, poštmistrů, nebo hostinských. S každou nečekanou komplikací a nechtěným zdržením ovšem vzrůstaly vynaložené výdaje a jinak výhodný obchod se prodražoval. Že se Melichar na každou zahraniční výpravu řádně připravoval je nepochybné. Kromě získání náležitých povolení, ujasnění si základních zeměpisných představ o trase, krajině, náročnosti terénu, celních poplatcích, stavu silnic a cest, musel celý podnik dostatečně zajistit a ošetřit po stránce finanční a bezpečnostní. Povědomí o aktuálních politických a hospodářských poměrech v cílové zemi se vyplácelo, neboť ztráta či poškození prodávaného, respektive nakoupeného zboží, formanského vozu, koní, peněz, mohla zasadit těžkou ránu obchodníkovu dalšímu podnikání a rozvoji. Zdravý pár silných koní, střelná zbraň a výběr spolehlivých nekonfliktních společníků, představovaly na vleklé náročné cestě výchozí předpoklad k pohodové přepravě. Nezbytností byla dobrá mapa, či alespoň přesný seznam klíčových měst a městeček, kterými bylo nutné projíždět. Jistě není třeba zdůrazňovat, jak podstatnou roli hrála již dříve načerpaná osobní zkušenost s cestováním, znalost cizího jazyka, tamních zvyků a mentality, nebo dobrá rada, známosti a přátelská doporučení.¹⁶² V písemné pozůstalosti Melichara Skřivana je uložen německy sepsaný list, vykreslující humorným způsobem a dosti zjednodušenou optikou jednotlivé evropské země.¹⁶³ Anonymní opis z konce 18. století nese nadepsání: „*Vlastní představa a popis vybraných v Evropě se nalézajících národů*“, a tvoří ho pravitkem rozvržená tabulka, seznamující čtenáře s typickými povahovými rysy, chováním, vlastnostmi a nectnostmi obyvatelstva deseti zemí Evropy.¹⁶⁴ Porovnávána je také obecná vzdělanost, záliby, trávení času, úroveň oblékání, válečnictví, umírání, forma vládnutí, vztah k práci a k Bohu, nezapomnělo se ani na přiřazení každého národa k určitému druhu zvířete. Z někdy trefných, jindy zcela banálních a zavádějících glos, se tak například dozvídáme, že jsou Španělé velmi pyšní a hrdí lidé, Francouzi

¹⁶¹ Srov. VOMELA, P.: *Řemesla a živnosti v Krucemburku*, s. 4; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 41.

¹⁶² HLAVÁČKA, Milan: *Cestování v éře dostavníku. Všední den na středoevropských cestách*. Praha 1996.

¹⁶³ SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

¹⁶⁴ Jsou zde uváděni Španělé, Francouzi, Italové, Němci, Angličané, Švédové, Poláci, Uhři (Maďaři), Moskovité (Moskvané, respektive Rusové) a turečtí Řekové (Řekové).

lehkomyšlní, Poláci venkovští, Uhři (Maďaři) nespolehliví, Moskvané (Rusové) zlomyslní a turečtí Řekové jako aprílové počasí. Zatímco Angličan tráví volný čas prací, Španěl ho věnuje hrám, Francouz milostnému podvádění, Ital žvanění, Němec pití, Polák hádkám a Rus spaní.

Opravdový oříšek dalekých cest představovaly možnosti kvalitního, ale přitom levného ubytování a občerstvení. Na venkově a předměstích poskytovaly formanům a kupcům nejbezpečnější přístřeší prostorné *zájezdní hostince*, kde jich nebylo, hledala se pomoc na velkých poštách, ve mlýnech, na rychtách, nebo v uzavřených hospodářských dvorech. Po ustájení a nakrmení koní přenocoval některý z vozků přímo u naložených povozů, upozorňujících na sebe charakteristickým zápachem. Ostatní spávali v hostovském pokoji, nebo světničce, kam se přemístila důležitá zavazadla. Nebylo jich mnoho, neboť se na voze šetřilo s každým místem. Tehdejší obchodníci a kupci používali menší cestovní truhlice, do kterých uschovali doklady, smlouvy, směnky, prsteny, pečeti, vzorky zboží, mapu, navštívenky, ale také čistý papír, brk, inkoust, pečtní vosk, hodinky, stělný prach a zásobník broků a kulí.¹⁶⁵ K návštěvě města, kostela, nebo k vyřizování obchodních a administrativních záležitostí si kupec přibalil holení, lahvičku vonné vody, zachovalou naleštěnou obuv, módní třírohý klobouk a jeden lepší čistý oblek. Jelikož by bylo riskantní převážet sebou velké množství peněz v hotovosti, proměňovaly se mince a bankovky na směnky, vystavené samozřejmě solidním a v cizině známým bankovním domem. V opačném případě totiž hrozilo, že nedojde k jejich proplacení. V devadesátých letech 18. století byla Skřivanovým partnerem pražská obchodní a bankovní společnost *Ballabene & Comp. in Prag*, kterou proslavili *Karel Antonín Ballabene* (1743-1803) a *Petr Ballabene* (1774-1814), potomci rozvětveného italského rodu, původně usazeného v braniborském Frankfurtu nad Odrou.¹⁶⁶

Cestovní doklady (vrchnostenský, či guberniální pas), nejrůznější obchodní povolení a potvrzení, v našem případě bohužel nedochované, zajišťovala a vydávala vrchnostenská kancelář / městský magistrát, příslušný krajský úřad, policejní ředitelství, nebo přímo gubernium. Žadatel musel udat účel cesty, druh a množství vyváženého / dováženého zboží, trasu jízdy, cílovou zemi / země, počet a totožnost spolucestujících a závazný termín návratu. Ověřovalo se, zda-li někdo není na seznamu vojenských rekrutů. Získané osobní údaje byly následně i s fyziognomickým popisem uchazeče zaneseny ve vystaveném pasu a v úředních listinách. Za bezúhonnost a dobrou pověst cestujícího člověka se zpravidla zaručila domovská obec, případně jiná důvěryhodná a vážená osoba či instituce.¹⁶⁷ Podobně tomu je i u následujícího textu: „*My přísežní v poníženém dietrichsteinském městečku Kruczburku, slavnému císařo–královskému ouřadu kraje čáslavského, neb kdyby toho zapotřebí bylo i dáleji k proukázání, vysvědčujeme tímto listem, že u nás v nadepsaném městečku Kruczburku žádný soused, ani z vynacházejících se u nás kramářů, nejsou dostateční v juchtách handlovati, mimo koželuha Melichara Skřivana, který ten handl již skrze mnoho let drží, též nikdy v žádném CONTRABANTE postižený nebyl! Pročež, jestli by jemu ten handl od Nejvyššího místa ještě na delší čas dovolený býti mohl, aby jemu to zanecháno bylo, neb my*

¹⁶⁵ HLAVAČKA, M.: *Cestování v éře dostavníku*, s. 90, 107, 116.

¹⁶⁶ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

¹⁶⁷ HLAVAČKA, Milan – NĚMEC, Jan: *Ta pravá mobilita: cestování*. In: Mezi časy... Kultura a umění v českých zemích kolem roku 1800. Sborník příspěvků z 19. ročníku plzeňského symposia k problematice 19. století. Praha 2000, s. 331, 337.

jinšího mimo něho tak dostatečného, jako on jest REKOMENDIROVATI nemůžeme. Že tomu tak, a ne jinaké jest, to podpisem naším, a přitisknutím pečete našeho městečka stvrzujeme, dáno v nadepsaným městečku Kruczburku dne 14. Máje v roku 1786. Matěj Ležák, primas; Jan Musil, mladší rychtář; [...]“.¹⁶⁸ Po příjezdu na konkrétní místo, kde se cizinec hodlal zdržet, nebo kde chtěl přenocovat, předložil, respektive odevzdal cestovní pas na policejním ředitelství, či na magistrátu, kde mu o tom vydali doklad. Když se tato osoba rozhodla k návratu zpět, či k pokračování v cestě, uschovaný pas obdržela i s úředním záznamem nazpátky.

Při své první baltské cestě bylo Melicharovi přes padesát let.¹⁶⁹ Rodinné záznamy nás informují o tom, že své povozy nakládal doma vlastními výrobky, které pak prodával ve městech a na trzích, jimiž projížděl.¹⁷⁰ K označování hotových usní používal firemní razítko s nápisem: „*Skrzywan – Creutzberg*“, na němž nechybělo tradiční vyobrazení koželužské kádě a volských rohů.¹⁷¹ Ze skladů štetínského přístavu dovážel *extra jemnou juchtu* a *sudy s rybím tukem* na maštění kůží.¹⁷² S importovaným zbožím v tuzemsku dále obchodoval, neboť o něj projevovali zájem jak cechovní mistři, pracující s kůží, tak specializovaní židovští handlíři. Jaké platil Skřivan na prusko–českých hranicích clo nevíme, podnik to byl ale jistě výhodný, protože u něho krucemburský koželuh setrval. Tehdy navíc existovala celá řada individuálních obchodních privilegií a výjimek, jako bylo udílení tzv. *volných pasů* na nákup surovin, potřebných pro domácí řemesla. Zajímavostí je, že své rodině Melichar přivážel z dalekých cest také drobné *dárky a upomínky*, víme to díky malému olejovému výjevu s kotvícemi loděmi, namalovanému na měděném plechu. Obrázek byl s největší pravděpodobností zakoupen ve Štetíně, nebo mohl být pozorností od některého ze Skřivanových obchodních přátel.¹⁷³ Melichar Skřivan zajížděl do štetínských skladů především k zástupcům firmy *Savin*, která přepravovala kůže a juchty svými koráby z Ruska. Mezi starou rodinnou korespondencí se dochoval dopis, zaslaný Melicharovi výše jmenovanou společností, s pozváním do města Petrohradu, kde bude nejenom rád viděn, ale kde si bude moci nakoupit ruskou juchtu ještě levněji.¹⁷⁴ Ačkoliv se tato dobrodružná pouť přes Baltské moře zřejmě neuskutečnila, čilé dopisování a kontakty mezi krucemburskou firmou a nejrůznějšími cizozemskými kupci, rejdaři a obchodními domy probíhaly neustále.¹⁷⁵ Skřivan se na svých cestách jistě zajímal o místní způsoby vydělávání a upravování kůží. Načerpával informace o aktuálních trendech a doplňoval vlastní zkušenosti z oboru o nové poznatky. V dnešní době bychom tuto strategii nazvali průzkumem zahraničních trhů, nebo dokonce odbornou průmyslovou špionáží. O Melicharově touze proniknout do tajemství přípravy pravé ruské juchty svědčí fakt, že se o její výrobu záhy pokusil i doma v rodném Krucemburku.

¹⁶⁸ SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

¹⁶⁹ Pozdějších obchodních výprav se asi stále častěji účastnil jeho nejstarší syn *Augustin Skřivan st.* (1759-1821).

¹⁷⁰ SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk; Archiv autora.

¹⁷¹ Razítko firmy z konce 18. století je od padesátých let 20. století nezvěstné (vystěhování továrnické rodiny ze *Starého domu* č.p. 69). Z osobních vzpomínek Aleny Slavíkové roz. Binkové na poúnorové události v Krucemburku – Křížové.

¹⁷² BINKO, J.: *Paměti koželužny v Krucemburku*, s. 3.

¹⁷³ Námořní výjev je od padesátých let 20. století, kdy došlo k nucenému vystěhování Skřivanových potomků z tzv. *Starého domu* č.p. 69, nezvěstný. Z osobních vzpomínek Aleny Slavíkové roz. Binkové na poúnorové události v Krucemburku – Křížové.

¹⁷⁴ BINKO, J.: *Paměti koželužny v Krucemburku*, s. 3.

¹⁷⁵ SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

Co se týče rekonstrukce koželuhovy trasy do vzdáleného Štětína, máme na výběr ze dvou předpokládaných variant. První možností byl severní směr po hojně využívané komunikaci, vedoucí skrze města: *Chrudim – Pardubice – Hradec Králové – Jaroměř - pak Náchod, Broumov, nebo Trutnov – Kladsko, nebo Lehnice / Svidnice – Vratislav, nebo Lehnice / Vratislav* a odtud hlavní obchodní tepnou na města *Grünberg* (Zielona Góra) a *Landsberg* (Gorzów Wielkopolski), či přímo z Vratislavi a okolí Lehnice *po splavné Odře* až do cílového přístavu. Druhou variantou je cesta z východočeského Krucemburku na severozápad, tedy na *Golčův Jeníkov - Čáslav – Kolín nad Labem - Mladou Boleslav*, nebo opět severně na *Chrudim – Pardubice - Hradec Králové – Jičín - Turnov – Liberec*, a odtud již společným směrem k Lužici, na města *Chotěbuz* (Cottbus) a *Frankfurt nad Odrou*. Lidnatý Štětín, středověké hanzovní město s usazenou menšinou Nizozemců, Angličanů, Švédů a židů, rodiště vládnoucí ruské carevny Kateřiny II., náležel v této době, jakožto hlavní středisko pomořanské provincie a významná přímořská vojenská pevnost, hohenzollernskému protestantskému Prusku. Jeho výstavný městský střed, radnice, starý zámek, kostely, několik předměstí, rušné přístaviště, sklady, loděnice, žily stejně jako zdejší přeplněné krčmy, hostince a kavárny, nikdy neusínajícím obchodním ruchem. Všudypřítomní kupci, pašeráci, podnikatelé, bankéři, cestovatelé, vojáci, lehké děvy, trhovci, rybáři, námořní kapitáni, skladníci, lodní dělníci a námezdné síly s nejrůznější minulostí, to byla skutečná živá krev města, proudící sem a tam v jeho ulicích a úzkých uličkách. Pro vnímavého Melichara Skřivana, člověka z malého venkovského městečka, to musel být nepopsatelný zážitek. Díky cestování, četbě zahraničních novin, znalosti nových míst a lidí, se zásadním způsobem obohacovaly a dotvářely koželuhovy dosavadní představy a názory na svět. Osobní poznání bylo pochopitelně mnohem barvitější, složitější a poučnější, než jakýkoliv zprostředkovaný, ustálenými stereotypy zkreslený pohled.

Přímé skřivanovské výpravy do Štětína ustávají v devadesátých letech 18. století, kdy si už Melichar se svými syny dojednává dálkové transporty zboží skrze zahraniční a tuzemské firmy, zabývající se velkoobchodem. Ušetřilo se tím času i peněz, za zhoršující se zahraničněpolitické a hospodářské situace, způsobené revolucí ve Francii a vypuknutím válečného konfliktu v Evropě, to bylo navíc jednodušší a bezpečnější řešení. V přátelsky laděnou korespondenci se kolem přelomu století vyvíjí dopisování s berlínskou společností *Tieker & Reinhardt*, s *Varttolim & Comp.*, nebo s pražskými partnery *Ballabene & Comp.* a *Popper & Sohn*.¹⁷⁶ Z obchodních informací sledují obě strany pohyb cen kůží a hotových usní, celní vztahy mezi zeměmi, momentální stav mezinárodní politiky, kurz bankocetlí a nejvýhodnější způsoby dopravy. Díky těmto kontaktům má Melichar Skřivan čerstvý přehled o trzích a obchodování v Londýně, Amsterdamu, Hamburku, Lübecku, Štětíně, Berlíně, Frankfurtu nad Odrou, Chotěbuzi (Cottbus) a ve Vídni. Zapečetěný vzkaz, jenž byl 11. července 1799 zaslán *expresní poštou* z Prahy do Krucemburku od berlínského kupce *Le Neauxa*, dokazuje, že se jednasedmdesátiletý Melichar stýkal se svými obchodními kolegy i mimo své vlastní zahraniční cesty: „*Můj drahý pane Skřivan, v následujících dnech se odsud vydám do Vídně, a protože jsem Vás dlouho neviděl, přál bych si, zase si jednou popovídat. Jestli je ve Vaší moci přijet do Německého Brodu, tak mi ihned odpovězte skrze posla, který Vám tento dopis odevzdal. Já Vám následně oznámím stanovenou hodinu, kdy do Německého Brodu dorazím. Děkuji, Le*

¹⁷⁶ SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

Neaux von Berlin“.¹⁷⁷ Havlíčkův Brod, mimochodem rodiště slavného houslisty a koncertního mistra mannheimského orchestru *Jana Václava Stamice* (1717-1757), býval uznávaným centrem řemesel, jarmarků, ale také velkých dobytčích a koňských trhů. Na rozkvětu starého královského města se však od druhé poloviny 18. století podílel ještě jeden důležitý fenomén, skrze Brod totiž vedla stále využívanější a frekventovanější široká *císařská silnice*, propojující pohodlně Prahu a Vídeň. Zdejší hostince si proto rozhodně nemohly stěžovat na nedostatek solventních hostů. Po dlouhém putování zde mnoho cestujících z dostavníků a kočárů přenocovalo, a pravidelná poštovní *diligence* zde přepřahávala unavené koně a zajišťovala svým zákazníkům stravování.¹⁷⁸ Přes tehdejší Německý Brod tak v průběhu roku projížděly stovky osob a mezi nimi také řada významných osobností. Snad se tu při svých cestách do Prahy zastavil i pověstný obdivovatel Stamicovy hudby, generačně mladší skladatel a virtuos Wolfgang Amadeus Mozart.

Obchodní transakce Melicharovy firmy *Skrziwan & Sohn in Creutzberg*¹⁷⁹ výrazně zkomplikovaly napoleonské války. Vítězící Francie vyhlásila na konci roku 1806, po porážce Pruska, proslulou *kontinentální blokádu*, s cílem umožnit anglickou ekonomiku a vývoz totální hospodářskou izolací. Tento listopadový dekret, zveřejněný císařem Napoleonem I. Bonapartem v obsazeném Berlíně, zasadil baltskému obchodu první těžkou ránu a způsobil v kupeckých a bankéřských kruzích značný chaos. Právě britské plachetnice totiž do té doby obstarávaly značnou část námořní přepravy, a to zdaleka ne jen anglického zboží. Do Štětína i ostatních přístavních měst při Baltském moři přivážely obchodní barky, brigy a brigantiny nejrůznější komodity ze svých kolonií a ze zámoří (třtinový cukr, orientální koření, kávu, tabák, čaj, kakao, přírodní barviva, bavlnu a jiné suroviny), ale také západoevropské luxusní látky a předměty, kovové výrobky, zbraně, středomořské víno, ovoce, hrozinky, ruské kožešiny, surové kůže a juchtu. Ze zemí východní a středovýchodní Evropy zase plulo západním směrem obilí, dřevo, sukno a plátno z Velkopolska, Lužice, Slezska a českých zemí, kůže, kožešiny, vosk, lůj, med, nebo úspěšně české sklo a bižuterie.¹⁸⁰ Devatenáctého listopadu roku 1806, dva dny před oficiálním rozhlášením dekretu o blokádě, obsadily Bonapartovy pluky, vedené maršálem Louišem Nicolasem Davoutem, strategické přístavní město Hamburk, kdežto Štětín už tehdy téměř měsíc náležel pod kontrolu císařské Francie.¹⁸¹ Ani po tylžském míru s Ruskem (1807) a dalším zostření embarga se však Francouzům nepodařilo dostat veškerý tranzit zcela pod svůj dohled. Rozmohlo se masivní pašeráctví a černý obchod. Nákladní loďstvo Velké Británie nadále riskantně vplouvalo do baltských přístavů pod vlajkami jiných zemí, nebo bylo zboží z anglických lodí překládáno na neutrální plavidla (zvláště na americké obchodní plachetnice). Na vnitrozemských cestách se nyní mnohem více přepadávalo a lou pilo, rostla dražota, způsobená úpadkem papírových bankocetlí a stoupajícím zatížením obyvatelstva. Napoleon si byl samozřejmě nedostatků v dodržování blokády vědom a snažil se je řešit, jeho nová restriktivní opatření vyvrcholila v srpnu 1810 zavedením tzv. *trianonského tarifu*, jímž zatížil dovoz *veškerého* koloniálního zboží padesátiprocentním clem. V říjnu pak nařídil doplňujícím dekretem, aby byl veškerý

¹⁷⁷ Tamtéž.

¹⁷⁸ HLAVAČKA, M.: *Cestování v éře dostavníku*, s. 62.

¹⁷⁹ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

¹⁸⁰ ŠVANKMAJER, Milan: *K česko-ruskému obchodu na počátku 19. století*. Slovanský přehled 1, 1965, s. 11-19.

¹⁸¹ POLIŠENSKÝ, Josef: *Napoleon a srdce Evropy*. Praha 1971, s. 98.

zadržený anglický import nejenom zkonfiskován, nýbrž po zabavení spálen. Veřejné demonstrativní upalování nashromážděného anglického zboží v Lipsku, Amsterdamu a jiných evropských městech tehdy pobouřilo vedle místních obchodníků a měšťanů doslova celý kupecký svět.¹⁸²

Dovoz juchty a rybího tuku od Baltského moře se pro Skřivanovu firmu přestával vyplácet, ačkoliv se na toto zboží kontinentální blokáda nevztahovala.¹⁸³ Příčinu můžeme hledat ve státním *finančním bankrotu habsburské monarchie* (1811), v zákazu platit při zahraničním nákupu hodnotnou *těžkou mincí* (papírové bankocetle však v cizině nikdo nepřijímal) a ve výše zmiňovaných politicko-hospodářských souvislostech, majících za následek dočasný odklon hlavního proudu obchodování mezi zámořím, Ruskem a státy střední a západní Evropy z tradičních baltských přístavů směrem do obtížněji kontrolovatelného vnitrozemí. Z evropského *východu* a *jihovýchodu* se začalo zakázané anglické a koloniální zboží převážet „ve velkém“ spolu s ruskou juchtou, kůžemi, kožešinami, obilím, medem, voskem a ostatními surovinami, čímž se ztrácelo z francouzského i celního dohledu. Námořní kontakt zajišťoval především černomořský *přístav Oděsa*, jenž v této době prožíval skutečné „zlaté časy“.¹⁸⁴ Svou obchodní vytižeností, mezinárodní prestiží a prudkým stavebním rozvojem tehdy konkuroval samotnému sídelnímu Petrohradu. Pašování z východu na západ, většinou tiše tolerované celníky i vysokými státními úředníky, nabývalo v letech 1808–1812 povážlivých rozměrů. Na formanské trase vedoucí z Oděsy do Lipska a Frankfurtu nad Mohanem proslulo zvláště východohaličské židovské město *Brody*, haličská metropole *Lvov*, dále *Brno* a *Praha* jako významná překladiště a strategická centra obchodování a redistribuce.¹⁸⁵ Za větším a náročnějším tranzitem zboží stály vlivné kupecké rodiny, agenti zahraničních obchodních domů a spekulanti z téměř celé Evropy, ale i Spojených států amerických. Když se v Praze roku 1812 odehrávala přímá jednání mezi oděskými a pražskými obchodníky, nechybělo na nich ani nám již známé jméno *Ballabene*.¹⁸⁶

Z roku 1811 se v Melicharově pozůstalosti zachoval v němčině tištěný sešit s pomocnou tabulkou, převádějící a přepočítávající měnu podle nového finančního patentu. Ze stejného roku je také podnikový ceník brněnského koželuha a velkoobchodníka *Karla Ignáce Lettmayera* na červenou ruskou, bílou a černou juchtou.¹⁸⁷ Lettmayer byl tehdy pokládán za jednoho z nejbohatších podnikatelů a kupců v Brně, vlastnil tovární privilegium na výrobu usní (1807), mimo jiné působil v zednářské filantropické společnosti s názvem *Humanität Gesellschaft*.¹⁸⁸ Je možné, že v této době Skřivanova firma odebírala kůže a juchtou hlavně východní cestou. Jestli se Melichar Skřivan, respektive jeho synové – koželuzi (v roce 1815 oslavil staříčkový Melichar osmdesáté sedmé narozeniny) po válce navrátili k obchodování s baltskými přístavy nevíme. Nejasná zůstává i úloha pětatřicetiletého *Jacoba Nansuela*, jehož

¹⁸² ŠVANKMAJER, Milan: *Čechy na sklonku napoleonských válek 1810–1815*. Praha 2004, s. 8, 10, 11.

¹⁸³ Srov. JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 41.

¹⁸⁴ ŠVANKMAJER, M.: *K česko-ruskému obchodu*, s. 15.

¹⁸⁵ Srov. *Riegrův / Slovník naučný I*. Praha 1860, heslo: Brody, s. 908; ŠVANKMAJER, M.: *Čechy na sklonku napoleonských válek*, s. 9–11; MILLER, J.: *Uzavřená společnost*, s. 118–147, 132.

¹⁸⁶ ŠVANKMAJER, M.: *K česko-ruskému obchodu*, s. 16.

¹⁸⁷ SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk; srov. JANÁK, J.: *Hospodářský rozmach Moravy*, s. 204; ŠŤASTNÝ, V. – ŠUMPELA, F.: *Koželužství na Moravě*, s. 276, 278.

¹⁸⁸ KROUPA, J.: *Alchymie štěstí*, s. 190, 217; ZATLOUKAL, Pavel: *Brněnská architektura 1815–1915. Průvodce*. Brno 2006, s. 45, 179.

osobní propouštěcí a výplatní potvrzení z vojenské služby (v anglickém jazyce) zůstalo uschováno v rodinném archivu krucemburské koželužny.¹⁸⁹ Vojín Nansuel sloužil po dobu téměř deseti let jako nosič u třinácté rotě britského královského námořnictva. Listina byla podepsána od velícího důstojníka námořní divize z Chathamu generálmajora Roba Wintera na začátku června roku 1815 v Hamburku. Za několik dnů na to přišla osudová bitva u Waterloo a Napoleonova dřívější vojenská sláva definitivně pohasla.

VI. Fragmenty ze života koželužské rodiny

Ze šťastného manželství Anny a Melichara vzešlo dohromady dvanáct potomků, ale jen osmi z nich bylo dopřáno dožít se dospělosti. Vysoká úmrtnost novorozenců a dětí v kojeneckém věku, znamenala obecně, i po polovině osmnáctého století, smutnou součást soukromého života téměř každé rodiny.¹⁹⁰ Nejstarší z Melicharových synů, budoucí dědic krucemburské koželužny, dostal jméno *Augustin Skřivan* (1759-1821). Otec dbal přísně na jeho výchovu, základní praktické vzdělání a znalost oboru. Když chlapec zrovna nepomáhal v rodinném podniku, v drobném hospodářství, nebo neskotačil venku se svými vrstevníky, ukládal mu ve volném čase nejružnější početní a písemná cvičení, která ho připravovala na kariéru majitele koželužské dílny a obchodníka s kůžemi. Číst, psát a dobře počítat ale samozřejmě uměly, vedle bratrů, i všechny Augustinovy sestry, včetně jejich matky *Anny Skřivanové* (1731-1794). Ta musela být v době nezletilosti dětí připravena a schopna udržet řádný chod firmy během manželovi nepřítomnosti v dílně (daleké obchodní cesty, několikadenní účast na jarmarcích), tak v případě jeho zdravotní nemohoucnosti (např. úraz, nemoc, stáří). Melichar měl jako primas a představený městečka přístup ke všem archivovaným listinám, jež se v obci nalézaly. Nepřekvapí nás tedy, že se mezi jeho písemnostmi objevil i kompletní opis památného privilegia, kterým český král a římský císař Leopold I. Habsburský udělil roku 1670 městečku Krucemburku právo na dva nové výroční trhy. Zajímavostí je ale zejména autorství úhledného opisu s dekorativně vyvedenou intitulací, v roce 1770 ho sepsal *jedenáctiletý Augustin*.¹⁹¹ Od tohoto Melicharova synka pochází i uctivé sváteční přáníčko s požehnáním, určené rodičům a nejbližším z rodinného kruhu: „*Můj Pan Táto nejmilejší, Paní Mámo nejlaskavější, s Panem dědouškem a všema domácima, na dnešní den předstupuji, radostný alleluja všem vinšuji, aby ten beránek tichý, jenž umřel pro naše hříchy, a na dnešní den z mrtvých vstal, všem milost boží, zdraví dal, i také své požehnání, mnohá léta zde na zemi, [...], to já mému pan tátovi, paní mámě, dědouškovi, vinšovati nepřestávám, poslušný syn vždy zůstávám, Augustin Skřivan*“.¹⁹² Posledním vybraným textem je ochranné zaříkávadlo, které pravděpodobně malého školáka, jehož otec byl často na cestách, hluboce zaujalo, takže si ho připsal na volný list k vlastnímu opisu Leopoldovy darovací listiny: „*Ve jménu boha † Otce, boha † Syna, boha † ducha Svatého, [...], kdo koliv tento list při sobě nositi bude, nedáš mu Pan bůh náhle umřítí, ani ve světě zlé hanby dojítí, neb jsou v něm slova Svatá s duchem Svatým, ani se nebude báti žádného nepřítelského*

¹⁸⁹ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

¹⁹⁰ Srov. Kol.: *Počátky českého národního obrození*, s. 12-13.

¹⁹¹ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

¹⁹² Tamtéž.

*ublížení, ani k němu co jiného zlého nepřistoupí, také se píše, že kdyby měl anebo chtěl jíti aneb jeti, ač by tvůj nepřítel zbraň měl nabitou, takto říkej“.*¹⁹³

Jako koželužský tovaryš Augustin poznal velkou část Čech, Moravy, Slezska a rakouských zemí. Roku 1777, po svém uzdravení z vážného onemocnění, navštívil slavné poutní místo království polského v Jasné Hoře u Čenstochové (*Częstochowa*, pavlánský klášter na pahorku *Jasna Góra*). Na jeho putování k vzácnému milostivému obrazu korunované Panny Marie upomíná datovaná pamětní cedulka s vepsaným jménem poutníka, grafickým vyobrazením uctívané Černé Madony s Ježíškem a krátkou latinskou historií.¹⁹⁴ Z přibližně stejných let pocházejí i Skřivanovy osobní zápisky, zaznamenávající města a městečka s jejich vzdálenostmi od sebe, v nichž se mládenec během tovaryšského vandru zastavil. Po návratu do rodného Krucemburku Augustin pracoval pod otcovým vedením v rodinné dílně a koželužskému řemeslu se začali učit i dva mladší sourozenci *František* (nar. 1770) a *Petr* (nar. 1772). Staršímu *Kašparovi Skřivanovi* (nar. 1762) Melichar odprodal roku 1784 grunt č.p. 98 na náměstí, jenž býval do té doby i s hospodářstvím pronajímán. Původní plán Augustina Skřivana (1784) zříditi si samostatnou živnost a obchod v nedalekém Hlinsku nevyšel. V červnu 1786 učinil otec Melichar následující zápis: „*Já níže psaný známó činím tímto listem, že já mému synu Augustinovi Werkstatt [dílnu] neb příležitost ke koželužskému řemeslu nyní i budoucím zcela postupuji a odevzdávám, by on tím právem jako já jsem vládl, též on bezevší překážky vládnouti mohl. Že tomu tak a ne jináče jest, mojí vlastní pečeti, též podpisem mojí vlastní ruky to stvrzuji“.*¹⁹⁵ Neznamenalo to ovšem nečinný odchod stárnoucího mistra na výminek, ale spíše přesné a racionální rozvržení pravidel v podnikání krucemburské firmy. Augustin Skřivan měl dostat na starost provoz dílny a výrobu, kdežto dálkový obchod s juchtou, kůžemi a koželužskými surovinami zůstal nadále v Melicharových rukou. Kolem odkazu z roku 1786 však z dnešního pohledu vyvstává mnoho nejasností, víme totiž, že se Augustin pustil v následujících letech, s finanční podporou svého otce, do stavby zcela nové koželužny ve městě Přibyslavi, snad už tehdy pro některého z dospívajících bratrů, zdržujících se ještě na vandru. Zachoval se dokonce stručný seznam vydání hotových peněz (783 zl. 10 kr.) za navezený materiál, stavební a řemeslnické práce. Budova vyhovovala všem tehdejšími protipožárními nařízením, u domu rostl vzrostlý topol, objekt byl vyzděn z kamenů a cihel, měl kamenná ostění a nespalnou cihlovou dlažbu v podkroví, vrchol šindelové střechy zdobily dvě makovice. Smlouva z roku 1791 osvobodila provozovatele živnosti od povinnosti ubytovávat v případě nenadálé potřeby vojsko. V přibyslavské koželužně, ležící u vody pod zdejším zámekem, vyráběl krátce Augustin Skřivan, začátkem dubna 1793 ji ale podstoupil „*z pouhé bratrské lásky“* svému mladšímu bratru Františkovi a teprve v červenci 1796 získává již dříve přislíbenou rodinnou dílnu v Krucemburku.¹⁹⁶ Nepřehlédnutelný vliv nad obchodováním si ve firmě *Skrziwan & Sohn in Creutzberg* přesto dlouho ponechával stále ještě aktivní Melichar. Profitoval díky letitým zkušenostem, zavedenému jménu a dobrým kontaktům. Koželužna Augustinovi prosperovala, nastal proto nejvyšší čas vážně přemýšlet o založení rodiny. Roku 1799 se dosud svobodný čtyřicetiletý Augustin Skřivan žení s mladičkou jednadvacetiletou *Josefkou Mastnou* z Krucemburku. Téměř rok od svatby ale dívka, patrně při komplikovaném porodu, umírá. Druhé manželství už bylo naštěstí mnohem

¹⁹³ Tamtéž.

¹⁹⁴ SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

¹⁹⁵ Tamtéž.

¹⁹⁶ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 212.

radostnější, osmnáctiletá *nevěsta Alžběta*, dcera přibyslavského primátora (purkmistra) a ševcovského mistra Petra Smeykala, se za koželuha provdala roku 1804. Během svatebního proslovu zazněla veselá anekdota o společném seznámení sympatické dvojice: „[...] *dnešní pan ženich Augustin Skřivan z Kreuzberka, jako skřivánek od kopce Kříže [viz název městečka], snášel se přes lesy a hory a pozoroval, kdeby sobě k svému zalíbení, pro svý potěšení vyhledal nevěstu. Nenadále v Přibyslavi spatřil počestnou, mravnou a zachovalou pannu Alžbětu, vlastní dcerušku dobře zřízeného meritirovaného představeného města Přibyslavi pana Petra Smeykala, který jako moudrý otec svoji dcerušku, pannu nevěstu panu ženichovi, jejímu budoucímu manželci, s příkladným napomenutím odevzdal*“.¹⁹⁷ Záhy se u Skřivanů narodili tolik očekávaní potomci. V tu dobu už Augustin zastává čestnou funkci inspektora v Krucemburku se nalézajících sdružených cechů (řeznický, mlynářský a pekařský, dále kovářský, zámečnický, truhlářský, sklenářský, kolářský, bednářský a tesařský) a cechu tkalcovského (1804-1818).¹⁹⁸ Na konci roku 1810 si přikupuje k domu č.p. 69 rybníček Sádka (tzv. *Nové sádky*), napájený zvláštní strouhou z Městeckého potoka. V kontraktu s obcí je zaznamenáno, že umělý náhon a vodu z nádrže využívali ke svému řemeslu již Augustinovi předkové, „*těž i budoucně [to takto řešeno] zůstat má, tak aby žádný jemu tu samou příležitost [tj. vodní právo] zamezovat nemohl a budoucně jak on, tak i jeho potomci vlastně užívat mohli. Proto se jemu písemnost tato stejná do jeho ruky dala, by budoucně žádný ze sousedů proti tomu nic neměl*“.¹⁹⁹ Bratru Františku Skřivanovi (1770-1845), koželuhovi v Přibyslavi, se rovněž dařilo, neboť byl roku 1807 zvolen magistrátním radou města a v roce 1811 potvrzen guberniálním dekretem za purkmistra.²⁰⁰ Na sklonku svého dlouholetého úřadování založil roku 1836, jako zanícený patriot, novodobou kroniku města s názvem: *Liber memorabilium, neboližto Kniha pamětní města Přibyslavě, rozličné dějiny v sobě obsahující* (psána zprvu německy).²⁰¹ Knihovna Národního muzea v Praze uchovává v Oddělení knižní kultury *Kramerijsovy c. k. vlastenecké noviny* z roku 1799, opatřené vpiskem, jenž prozrazuje jejich někdejšího majitele - Franze Skřivana z Přibyslavi č.p. 138.²⁰² V nedávné době byly při rekonstrukci interiéru zdejšího kostela sv. Jana Křtitele nalezeny dva kamenné náhrobníky, patřící Skřivanovým manželkám.²⁰³

Vedlejší činností a doplňkovým příjmem otce Melichara bývalo pravidelné sepisování a vedení zádušních účtů (v německém jazyce) při krucemburské faře, za které dostával předem smluvený honorář. Jako kostelního spoluhospodáře (a staršího konšela) ho nacházíme již roku 1776,²⁰⁴ kdy se opravovala a barokizovala věž kostela sv. Mikuláše (viz cibulovitá podoba zastřešení), a kdy se sem přemísťovaly zvony

¹⁹⁷ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

¹⁹⁸ Tamtéž.

¹⁹⁹ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Archiv obce Krucemburk. Kniha pamětní I.; KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 212-213; *Plány pro vodopravní řízení v továrně na kůže „Augustina Skřivana dědic Binko v Krucemburku“* (technická zpráva k plánům a zaměření Ing. Josefa Krumla, 1928). Archiv autora. Rybníček Sádka sloužil k praní a vydělávání kůží, od 70. let 19. století se odsud získávala voda pro parní kotel. Zůstal zachován až do druhé poloviny 20. století, kdy byl zavezen.

²⁰⁰ Jako prozatímní přibyslavský purkmistr byl František Skřivan jmenován krajským úřadem již v polovině roku 1810, po odstoupení Jakuba Bukowského. Viz BINKO, I.: *Krátký život*, s. 14.

²⁰¹ BUBNOVÁ, Jaroslava: *Soupis kronik okresu Havlíčkův Brod*. Havlíčkův Brod 1993.

²⁰² Knihovna Národního muzea v Praze (= KNM). Fond Obrození, Oddělení knižní kultury. *Kramerijsovy c. k. vlastenecké noviny*, sign. 5N2/1799.

²⁰³ V roce 2006 byly kamenné náhrobníky přemístěny ke hřbitovní zdi u kostela. Hrob přibyslavského purkmistra *Františka Skřivana* (1770-1845) již na starém katolickém hřbitově nenalezneme.

²⁰⁴ Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 212.

z osamocené stojící dřevěné zvonice, postavené v 16. století, ještě za Mikuláše Střely z Rokyc (zápis v *Knize pamětní* udává stáří 235 let, tedy rok 1541).²⁰⁵ V roce 1778 nechal místní farář Josef Vrba vztyčit, po vzoru jiných měst (např. Polná, Německý Brod, Velké Meziříčí), nad městečkem tři velké dřevěné kříže. Kopec, nazývaný lidmi „*od starodávna*“ Křížový vrch, tak získal skutečně opodstatněnou symbolickou dominantu. Na zhotovení *kalvárie*, ke které se vždy o Velkém pátku velikonočním konalo zbožné procesí, připomínající Kristovo utrpení a ukřižování, přispěl nemalou měrou právě koželuh Melichar Skřivan (čtyřmi zlatými a olejem do barev), spolu se svým příbuzným Josefem Skřivanem ml. (dodal dříví na kříže) a některými dalšími věřícími z Krucemburku a okolí.²⁰⁶ Celkem stála trojice křížů 11 zl. 44 kr. Prostřední kříž nesl na plechu namalovaného Krista, nižší postranní kříže zůstaly pravděpodobně holé, neboť o vyobrazení obou odsouzených trestanců, dobrého Dismase a špatného Gesmase, není v obecním zápise žádná zmínka.²⁰⁷ Píše se zde pouze o jednorázové výplatě pro německobrodského plechaře za materiál a „*od díla krucifixu*“ (4 zl.), a o práci malíře, patrně také z Německého Brodu, jenž dostal čtyři zlaté „*od štaffírování*“, respektive za vymalování postavy ukřižovaného Krista.

Můžeme říci, že teprve tímto společným počinem vrcholí ve venkovském prostředí podhorského Krucemburku velká doba upřímné a procítěné *barokní zbožnosti*. Přitom už za tři roky budou stejní lidé slýchat o hromadném rušení některých klášterů, omezování oblíbených poutí, lidových procesí, reprezentativních cechovních slavností a průvodů, o přímém zákazu náboženských a literátských bratrstev (1783), kněžských a kantorských koled, tradičních katolických svátků, stavění betlémů v kostelech, o zákazu zvonění na mračna, provozování veřejných náboženských her, pořádání svatojánských ohňů a o jiných státních nařízeních a reformních zásadách, namířených v pokrokovém duchu proti přílišné moci římské církve na společnost, její myšlení a vzdělávání (školství), proti přežívající víře v zázraky, zakořeněným pověrám, archaismům, sklonům člověka k neužitečné zahálce, škodlivému pití a hodování, rozmařilostem, přepychu, nebezpečnému utrácení a neefektivnímu nakládání suspořenými penězi (zbožné dary, odkazy církevním institucím).²⁰⁸ Osvícenský královéhradecký biskup *Jan Leopold Hay* navrhne ve své diecézi zrušit přes šedesát nadbytečných filiálních kostelů a kaplí (1786).²⁰⁹ Jejich vybavení jde obvykle do veřejně prospěšných aukcí, v horších případech je díky neodborné a povrchní inventarizaci rozkradeno, nebo zničeno. Zbořen je například pozdně gotický pravnovský kostelík u Ranska, nedaleko Krucemburku, zasvěcený sv. Vavřinci (před třicetiletou válkou farní kostel Všech Svatých), kaple sv. Anny v Hlinsku a další církevní objekty.²¹⁰ Dosti výmluvný je i neslavný osud žďárského cisterciáckého kláštera Studnice blahoslavené Panny Marie (*Fons Beatae Mariae Virginis*). Jeho poslední opat, josefinista, historik a vášnivý sběratel starožitností *Otto Steinbach z Kranichsteinu* dokonce po zhoubném požáru

²⁰⁵ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Archiv obce Krucemburk. Kniha pamětní I.

²⁰⁶ Tamtéž.

²⁰⁷ Od roku 1778 několikrát obnovovaná trojice dřevěných křížů je v současnosti (od druhé poloviny 20. století) zcela prostá, dokonce i *bez vyobrazení ukřižovaného Krista*.

²⁰⁸ Ne všechno se ale v tradičně a konzervativně orientované společnosti podařilo uvést v praxi a zvláště na venkově se mnohá neoblíbená nařízení úspěšně obcházela a nedodržovala. Za nástupců císaře Josefa II. Habsburského, zvláště pak za císaře Františka I., došlo k celkové revizi některých osvícenských a proticírkevních rozhodnutí, což znamenalo návrat celé řady starých zvyklostí a pořádků.

²⁰⁹ Viz Kol.: *Počátky českého národního obrození*, s. 276–277.

²¹⁰ WIRTH, Z.: *Soupis památek*, s. 82; ROUS, P. - ŠTĚPÁN, L.: *Železné hory*, s. 57.

klášterního areálu v roce 1784 inicioval jeho zrušení.²¹¹ Ohněm rovněž poškozený poutní kostel sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře byl i přes soustavně nabízenou pomoc žďárských měšťanů (v čele s Josefem Pluhařem) ponecháván bez řádného zastřešení, čímž mu hrozila neodvratná zkáza.²¹² Ačkoliv se k poničenému svatostánku nadále scházeli poutníci, k obnově slavných poutí došlo až v období znovu posilujícího katolicismu na počátku 19. století. Některé cennosti se mezitím ocitly, spolu s uměleckým vybavením klášterních budov, v brněnském skladu zemského gubernia, odkud byly předány moravskému Náboženskému fondu, jiné části hodnotného inventáře se staly trvalou součástí interiérů okolních farních kostelů, nebo byly vyřazeny a poslány do dražby na charitativní účely, případně (u zlatých a stříbrných předmětů) k roztavení do mincovny. „*Steinbach opustil – přes zákaz likvidační komise – krátce po zrušení kláštera svěřenou komunitu bratří, jimž bylo zůstaveno právo ještě po pět měsíců zůstat v klášteře. Při svém stěhování naložil několik vozů nábytkem, knihami, obrazy a nejrůznějšími svršky a se dvěma páry běloušů chvátal do Prahy, zanechávaje za sebou ohořelé trosky chrámu a konventu a mlčenlivé, smutné postavy bratří, jimž kdysi sliboval být otcem. Vzal s sebou i veškeré výpisy z archiválií, sbírky listin a zajisté též leccos z klášterního archivu a knihovny. Do svého nového působiště si vezl rovněž rukopis svých dějin Moravy, které měl hotovy do roku 1507.*“²¹³ Za svého pražského pobytu se ctižádostivý Otto Steinbach, od roku 1785 člen *České společnosti nauk*, zařadil do vybrané skupiny předních osvícenských vědců, literátů, historiků a učených josefínských byrokratů, jeho věhlasný a slibný vzestup však zakrátko vystřídal, díky osobní nečestnosti a nevkusnému kariérismu, strmý pád, ústící až v sebevraždu. I takové byly konce zbožných mužů, okouzlených velkými ideály nového věku.

Rozčarování konzervativně založených lidí nad systematickou likvidací ustálených náboženských rituálů, kulturních tradic a zvyklostí, spojené s oprávněnou obavou, že tento stav povede, zvláště u nevzdělaných mas, ke všeobecnému úpadku mravů, ztrátě víry a hodnotových měřítek, dokumentuje anonymně sepsaný, prostý lidový text z přelomu osmdesátých a devadesátých let 18. století (snad s monogramem „P.S.“ dole), dochovaný v Melicharově pozůstalosti: „*1. Již nebudou víc ty časy, jako někdy bývaly, my se tak nebudem míti, jak se naši mívali, ten svět proměněný, všechn pomatený, způsobuje všechno tak, tak, že vše na opak. – 2. Kdes upřímnost staro lidská, která někdy bývala, pominulas a zemřelas s těma lidmi starejma. Kde jindá upřímnost, tam je lest, falešnost, změnilo se všechno tak, tak a to na opak. – 3. Kde si [Kdybys jako] jeden z starých předkův vstau nyní z tvého hrobu, což bys řekl, ach zajisté bys umřel raděj znovu, jak se nyní plete v tom zmateným světě, nebylo by nikdy tak, tak a to na opak. – 4. Upřímnost, láska a víra, nyní skoro ustydla, nejvíce nyní panuje faleš, hamba pokoutná, na mysl nepadá, že smrt hlavní klíč má, že obrátí tělo tak, tak bradou na opak. – 5. Na Pana boha starého, lidé zapominají, tak jakoby ani nebyl, mnozí již za to mají, kdo z koho, ten z toho, šidí to nemálo, nejináče jenom tak, tak, všechno na opak. – 6. Rozum lidský na se bere, co unéstí nemůže, zkoumá Svaté Slovo božské, které vyzkoumat nelze jak se zdá neb líbí, nech hřeší neb chybí, myslí že jest dobře tak, tak, za tím na opak. – 7. A tak nyní v tomto věku, vše na opak se děje, faleš v světě, tvrdost v lidu, pravda již se zvrhuje, tak se nyní děje, v tom falešným světě, nemyslil jsem sobě tak, tak, že bude naopak. – 8. Když nás ten svět nemiluje a*

²¹¹ BARTUŠEK, A. – ZEMEK, M.: *Dějiny Žďáru*. Díl II./1, s. 108.

²¹² MIKULE, S.: *Kostel sv. Jana Nepomuckého*, s. 48-57.

²¹³ Viz BARTUŠEK, A. – ZEMEK, M.: *Dějiny Žďáru*. Díl II./1, s. 115-116.

*zavrhnouti míni, milujme jeden druhého, kteří jsme ještě svoji, láska a upřímnost, jak jest to pěkná ctnost, ach dej bože, ať jest tak, tak, světu na opak“.*²¹⁴

Vraťme se nyní k samotné osobě krucemburského koželuha a obchodníka Melichara Skřivana, jenž si zmíněný text z nějakého důvodu přiložil mezi ostatní písemnosti a korespondenci. Je velká škoda, že nemáme žádné záznamy jeho vlastních názorů, reflektujících složitou kulturně–společenskou situaci, v které se nacházely české země a Evropa v závěru 18. století. Není pochyb o tom, že byl vzdělaným, velice pilným a podnikavým, hluboce věřícím člověkem, který se mnohému přiučil na svých dalekých cestách, četbou, otevřeností novému poznání, tolerancí a přátelstvím s protestantskými a židovskými kupci. Dlouhá léta úřadoval v čele městečka, býval v častém kontaktu s osvícensky orientovanými představiteli vrchnostenského aparátu, propagujícími nejrůznější novoty a užitečné reformy nejenom v rámci hospodaření dietrichsteinského velkostatku (Jan a Ondřej Karel Hitschmannové).²¹⁵ Také krucemburští katoličtí faráři, vlastenec Jan Křtitel Daněk a od roku 1794 svobodný zednář Karel Killar, s nimiž přicházel v malém městečku prakticky každodenně do styku, a jejichž zajímavou soukromou knihovnu měl možnost prostudovat, patřili doslova k intelektuální špičce své doby. Farář Killar byl blízkým přítelem výrazného člena zednářské lóže *U opravdu sjednocených přátel (Zu den wahren vereinigten Freunden*, respektive brněnské lóže *Freimaurer Gesellschaft*), hraběte Jana Nepomuka Mittrovského, jehož skvostné venkovské sídlo s pohádkovým parkem leželo na Českomoravské vrchovině, v Dolní Rožince za Žďárem a hraběte Antonia Belcrediho z blízkého kopcovitého panství Jimramov. Pro jiného významného organizátora brněnské lóže, evangelíka Viktora Heinricha Rieckeho, obstaral Karel Killar český překlad knihy *Noth- und Hülfsbüchlein für Bauersleute oder lehrreiche Freuden- und Trauergeschichte des Dorfes Mildheim* od populárního spisovatele, filantropa a publicisty Rudolfa Zachariase Beckera (lóže „*Compas*“ v Gotě). Kniha šířila mezi široké vrstvy obyvatelstva myšlenky umírněného osvícenství.²¹⁶ S českým zněním prvního dílu této příručky (1789) pomáhal Killarovi také jeho svobodomyšlný přítel, čáslavský bankální úředník a bývalý jezuita, *Johann Ferdinand Opitz* (1741-1812), známý později mezi ostatními vzdělanci svým otevřeně prorevolučním „jakobínským“ postojem.²¹⁷ Do stejného intelektuálního okruhu lidí, usilujících o povznesení a blaho společnosti, náležel také evangelický superintendant v Jimramově Michael Blažek,²¹⁸ nebo katolík, svobodný zednář a člen brněnské *Čtenářské společnosti* Jan Jiří Veselý, působící jako vrchní správce na panství v Novém Městě na Moravě a ve městě Žďár (oba byli roku 1797 neprávem zatčeni a vyslýcháni v souvislosti s tzv. *helvétským spiknutím poddaných na Českomoravské vrchovině* - útěk ozbrojených vojenských rekrutů před válkou do místních lesů - , jež se ve

²¹⁴ SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

²¹⁵ Srov. KROUPA, J.: *Alchymie štěstí*, s. 35-44.

²¹⁶ Tamtéž, s. 85-86, 89-90, 139, 177.

²¹⁷ Johanna Ferdinanda Opitze znala veřejnost mimo jiné jako autora výpravné populárně-naučné knihy o pamětihodnostech a zajímavostech Prahy, s velkou rozkládací mapou Královského hlavního města a s bohatou mědirytinovou přílohou, zobrazující na jednotlivých listech typické postavy pražských ulic a soubor výjevů ze starých pověstí. Viz OPITZ, Johann Ferdinand: *Vollständige Beschreibung der königlichen Haupt- und Residenzstadt Prag, von den ältesten bis auf die jetzigen Zeiten. Besonders für Fremde und Reisende bearbeitet. Nebst einem Anhang von 24 Kupfern und einem Plane*. Prag – Wien 1787.

²¹⁸ Srov. BOLOM, Sixtus: *Stavitelé chrámů. Jimramovští evangelíci toleranční doby*. Dějiny a současnost 28, 2006, č. 3, s. 20-23; Týž: *Tomáš Juren a toleranční doba na Vysočině* (magisterská diplomová práce, Historický ústav FF MU). Brno 2007.

skutečnosti stalo záminkou k vyšetřování tzv. „*frajmaurerské rebelie*“, respektive podnětem k zostření policejního dohledu a zastrašení členů zednářských a jiných osvěcenských společností, nařčených ve změněné politické situaci ze sympatií k Francouzské revoluci a z nebezpečného ovlivňování veřejného mínění).²¹⁹ Též smýšlení zcestovalého Melichara Skřivana a jeho syna Augustina bylo zcela jistě zasaženo ušlechtilými myšlenkami umírněného osvícenství. Ačkoliv měli určité k některým tendencím oficiálního rakouského josefinismu své výhrady (pokusy o vytvoření jednotného státního národa, jazyková unifikace, náboženská politika státu), legitimnímu vládnoucímu rodu zůstávali naprosto věrni a oddáni. Jako majitelé koželužské dílny a obchodníci vítali moderní a reformní přístup panovníka a jeho poradců k oblasti výroby a obchodu (rušení cel, zdokonalování právního systému, rodící se hospodářský liberalismus). Kdybychom se měli pokusit hypoteticky rekonstruovat jejich názor na vypuknuvší *Francouzskou revoluci* (1789), jež rozvířila dění a pohyb radikálních idejí v celé Evropě, pravděpodobně by byl buď zcela nesouhlasný, nebo shodný s tehdy poměrně rozšířeným přesvědčením části obyvatelstva, které hovořilo o její užitečnosti do doby, kdy vyvrcholila slavnostním vyhlášením *konstituční monarchie* (ústava z roku 1791, vycházející ze zásad *Prohlášení práv člověka a občana*), jež ale zásadně odmítalo následující politické zvraty, směřující k dalšímu krveprolití, válce v Evropě, k popravě sesazeného panovnického páru a nastolení lidového – revolučního teroru.²²⁰

Na samém konci roku 1794 ztratil Melichar Skřivan svou těžce nemocnou, milovanou ženu. O jejím usilovném léčení svědčí zachovaný výčet zdravotních receptů i poznámka o nemalých finančních výdajích za felčara a medicínu. Poslední zaopatření umírající zajistil farář Karel Killar. Vzpomínka a zádušní mše za zesnulou probíhala v krucemburském, městeckém a sopotském kostele. Po pohřbu se rozdávalo pečivo, následovala smuteční hostina, uspořádaná v hospodě na rynku, a pochopitelně se nezapomnělo ani na obdarování těch nejchudších (jídlem a penězi).²²¹ Kamenný náhrobek *Anny Skřivanové* už sice nenalezneme na svém původním místě, za to je jediným zachovaným pomníkem krucemburského hřbitova, upomínajícím na dnes již zapomenuté a zničené hroby nejstarších členů rodiny Skřivanových. Tvoří ho masivní pískovcová deska s českým nápisem: „A.[nno] D.[omini] 1794 DNE 13 DECEM[BRIS] VSNVLA W PANV ANNA SKRZIWANOWA WEKV SWEHO MAGE 63 LETA A 3 MESICE BVCH I DEG ZIWOT WECNI“.²²² Z horní části náhrobního kamene kdysi vyrůstal umělecky vykováný železný kříž s lucerničkou, dnes již ztracený. V červnu téhož roku zemřel i bratr Anny, *Casparus Pardubský z Chrasti*, kněz v Jičíně. Záležitostmi spojenými s dědictvím byl od přísežného advokáta pověřen, za celou rozvětvenou rodinu, Augustin Skřivan. Díky tomu můžeme i dnes listovat v testamentu a kompletním inventáři páterova movitého majetku, který byl po jeho smrti dílem rozdělen mezi příbuzné a přátele: „[...] *panu děkanovi poroučím obraz Večeře Páně, a které sobě bude chtít vybrat, též knížky, by na mě pamatoval*“, dílem rozprodán ve veřejné dražbě.²²³ Skřivan si ze strýcovi pozůstalosti zakoupil malovaný obraz se svým ochráncem - patronem, svatým Augustinem, dále zlacené natahovací hodinky se třemi schránkami, stříbrné osobní (kapesní) hodinky na řetízku,

²¹⁹ KROUPA, J.: *Alchymie štěstí*, s. 98, 182-184.

²²⁰ Srov. HROCH, Miroslav (ed.): *Obecné dějiny II. Dějiny novověku*. Praha 1989, s. 178-187; KROUPA, J.: *Alchymie štěstí*.

²²¹ SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

²²² Srov. WIRTH, Z.: *Soupis památek*, s. 51.

²²³ SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

čtyři stříbrné lžičky, dva kusy obrázků v zrcadlových rámech, nůžky na papír, starý černý kabát a různé drobnosti.

O Melicharově dálkovém obchodu před a během napoleonských válek jsme se již krátce zmínili, mnohem méně pramenů máme k dispozici o samotném chodu krucemburské koželužny a její výrobě. Poptávku, specializaci na konkrétní produkci, proměnlivou výši cen za výkup surových kůží a za konečný prodej hotových usní, ovlivňovala celá řada důležitých faktorů, které dnes nejsme schopni v přesnosti postřehnout, natož dobře analyzovat. Například tolik obávané zemědělské neúrody, dlouhotrvající sucha, deště, nedostatek pícnin, o nichž slycháme z dobových selských kronik a záznamů, vedly obvykle k plošnějšímú snižování počtu chovaného dobytka, čímž docházelo k poklesu cen za stažené kůže. Komu se podařilo kvalitní surovinu zavčas lacině vykoupit, mohl na ní v následujících letech značně vydělat. Augustinovy investice do koželužny nás přesvědčují o tom, že se firma neustále rozvíjela. Navzdory všem válečným událostem, odvodům branců a státnímu krachu financí, působí vcelku poklidným dojmem i všední život městečka. Přesto se asi na některé zážitky dlouho nevzpomínalo lehce. Z doby, kdy byl rychtářem rodinný příbuzný Josef Skřivan ml., pochází následující obecní zápis v *Knize pamětní*: „R.[oku] 1805, dne 1. Decembris, přijeli dva Francouzi o osmi hodinách navečír, do fary krucburský jeden oficír a jeden kaprál, ve Vojnovým Městci jich bylo okolo čtyřiceti mužů. Těm jsme Preustaier [výpalné] skládat musili, totiž za hodinu pohromadě jsme mít musili 500 zl., [k]dyž jim takové peníze za jednu hodinu nesložíme, že nás nechá rabovat a posledně zapálit! To bylo k nevyslovení, co rychtář za štrafaci a ouzкости trpět musel. Když ty peníze složeny měl [oficír a kaprál], chtěl mít jednoho koně rejtharskýho [jezdeckého]. Poněvadž se mu žádnej kůň v městečku nešikoval, uložil: za půl hodiny za toho koně peněz 100 zl., který se mu také složit musely, tak nás koštoval 600 zl. Mimo to velebněj pan farář [Karel Killar] musel složit za sebe 100 zl. Na to jsme sbírali od padesáti dvou sousedů po osmi kontribucích, což v sumě vynášelo, mimo obec 431 zl. 36 kr., od pana pastora evangelického, pana Josefa Krejčího 5 zl., od pana Augustina Skřivana, koželuha zdejšího 15 zl., od pana France Mastného, šenkýře zdejšího 10 zl., [...]. Bože rač nás chránit, by takový neštěstí nikdy více na nás, ani na naše potomky nepřišlo, nebo v tom roce byla velká bída v městečku Krucborku a to skrze tři léta špatný ourody jsme měli“.²²⁴ Za několik dnů na to dorazila ke zdejším obyvatelům zpráva o krvavé „bitvě tří císařů“, která se spustila 2. prosince 1805 u Slavkova na Moravě. Strašlivost mohutného vojenského střetnutí s Napoleonem líčí ve své rodinné kronice náhodný svědek, měšťan z Nového Města na Moravě: „Děkujeme Bohu nejvyššímu, že [v]zdálený od toho [j]sme! Ty lidé, kde ty armády [j]sou, jest docela do žebroty uvedený a nejní stavu se skřísit. Vinšoval bych vám vidět to procesí po císařskej cestě jít; brzo se nesli bez noh, brzo celý popíchaní, pak bez ruky, pak zase bez ksichtu, některému visely střeva, druhému zas krev tekla; může se řícti, že to nápodobně bylo ke dni soudnímu“.²²⁵ Z pozdějších let, snad z května 1809, kdy byla habsburská monarchie znovu odhodlána bojovat proti cílevědomému Korsičanovi, a kdy vídeňská vláda zahájila důmyslnou letákovou a brožurkovou propagandu se záměrem přesvědčit společnost o naléhavosti nové války, pochází opis zajímavého manifestu: „Milým Čechům!“.²²⁶ Text je psán srozumitelným stylem, obrací se k širokému spektru česky hovořícího obyvatelstva. V

²²⁴ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 99.

²²⁵ TRNKA, František: *Kroniky novoměstské II*. Nové Město na Moravě 1912, s. 17.

²²⁶ SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk; srov. KUTNAR, František: *Reakce státu v Čechách na Velkou revoluci francouzskou*. Český časopis historický 43, 1937, s. 539-541.

nacionálně romantickém duchu (!) zdůrazňuje tradiční udatnost a statečnost všech *synů české krve*, poukazuje na slavnou českou minulost a dovolává se přímlyvy zemského patrona sv. Václava. Manifest má za úkol mobilizovat, podle pruského vzoru, dobrovolníky pro národní vojsko (zeměbranu),²²⁷ aby bylo včas zabráněno hrozícímu záboru země cizí armádou a s tím spojeným drancováním: „[...] *Doufám v Boha !, že i vy, z lásky k našemu dědici a zástupcovi, českému svatému Václavu, též k našemu nejmilostivějšímu císaři pánu a králi českému a dědičnému, k obhájení vlasti, a k slávě národu českému zbraně se chopíte, a našim již na hranicích stojícím bratrům nápomocni budete. Pomněte jen, jak jejich srdce bude plesati, když své milé přátele a vlastence dobrovolně k obhájení své vlasti a slávy národu českého přicházeti spatřejí, což jim zajisté větší srdatost k bojování [z]působí.*

Nuže milý bratři !, jste-li ještě krev česká ve vás pozůstává a jiskří udatnosti svých předků v sobě cítíte, jděte a ohlaste se dobrovolně, co se dotýče zbrojních nástrojů, tuším, že předků našich následovati budete, ježto mi síla ramena českého dobře povědoma jest, a ten nástroj, kterýž jsem zde vyobrazil, jeden každý s malým penízem sobě způsobiti moci bude[te], nicméně ale, kteří jsou [zá]možnější, mečů, ručnic, chtějí sobě zaopatřiti, toť na jejich vůli pozůstává [...].“²²⁸

Ani válka v roce 1809 ale nedopadla pro rakouského císaře Františka I. Habsburského a jeho poddané příznivě a představy o vlasteneckém lidovém odporu proti Francouzům se nenaplnily. Následoval zmiňovaný bankrot státních financí (1811) a o své čestné místo zachránkyně monarchie se již po několikáté přihlásila složitá diplomacie a tentokrát i dvorská sňatková politika. Napoleonův neodvratný pád přišel až v roce 1815. Dva roky poté umírá v Krucemburku (1817), v úctyhodném věku osmdesáti devíti let, Melichar Skřivan.

VII. Augustin Skřivan ml. (1805-1869) a Krucemburk v 19. století

Z druhého manželství koželuha Augustina Skřivana st. s Alžbětou rozenou Smeykalovou (1786-1866) přišlo na svět devět potomků, z toho poslední dvě děti, dvojčata Adolf a Anastas, zemřely ještě v kojeneckém věku. Nejstarší *Augustin Karel* byl už jako chlapec předurčen rodinnému řemeslu – koželužství a obchodu, bratr *František Skřivan* vystudoval lékařství ve Vídni a v Padově, *Antonín* si v Praze založil první českou obchodní školu – tzv. *Skřivanku*, sestra *Antonie* se provdala za mydlářského mistra Jakuba Kučírka z Horní Bobrové, *Alžběta* za Tomáše Mezníka,²²⁹ koželužského mistra v Křižanově, *Marie* za lékaře Josefa Finka z Březové na Moravě a nejmladší sestra *Anna* za Josefa Zahradníka, kancelistu při městském soudu v Novém Městě na Moravě.

Augustin (Karel) Skřivan ml. (1805-1869) navštěvoval nejprve katolickou školu v Krucemburku, odkud přešel ve dvanácti letech, patrně na doporučení zdejšího

²²⁷ Srov. POLIŠENSKÝ, J.: *Napoleon a srdce Evropy*, s. 92-94.

²²⁸ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

²²⁹ Dědeček moravskoslezského zemského prezidenta *JUDr. Jaroslava Mezníka* (1884-1941) a pradědeček významného českého historika, *prof. PhDr. Jaroslava Mezníka, CSc.* (1928-2008). Potomci druhého manželství ovdovělého Tomáše Mezníka s Eleonorou Štursovou. Srov. ŠEBEK, Jiří (ed.): *Jan Štursa. Svědectví současníků a dopisy*. Praha 1962, s. 33-34; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křižové*, s. 110.

faráře, vlastence a lidumila Václava Pešiny (1782-1859, od r. 1858 rytíř z Čechorodu), budoucího metropolitního kanovníka a zakladatele *Jednoty pro dostavění chrámu svatého Víta* na Pražském hradě (1844), do vzdělávacího ústavu při chlapeckém sirotčinci *Sv. Jana Křtitele* na Novém Městě pražském.²³⁰ Filantropický podnik, svým charakterem odpovídající hlavní škole, založily v roce 1773 svobodní zednáři, jejichž lóže se zde koncem 18. století scházely v utajení k společným diskusím.²³¹ Jako budoucí obchodník a řemeslnický mistr si měl malý Augustin v ústavu prohloubit znalosti početní, jazykové, zeměpisné, industriální, ale i dějepisné. Výuka probíhala v pozdně osvícenském duchu, s cílem vychovat z žáka mravnou, pracovitou, všestranně vzdělanou, harmonickou osobnost.²³² Skřivanův pobyt v soukromém sirotčinci dokládá dochovaná stvrzenka (*Quittung*) z dubna 1818, podepsaná správcem ústavu Josefem Meissnerem, zaznamenávající zaplacení 200 zl. za stravné mezi 1. listopadem 1817 a koncem měsíce května následujícího roku.²³³ Další cennou památkou je chlapcův zápisník z téhož roku (psaný v němčině), obsahující letní vlastivědné přednášky Václava Bauera a sešit s počítáním zlomků.²³⁴

V roce 1821 zemřel Augustinův stejnojmenný otec Augustin Skřivan st. Aby ovdovělá matka Alžběta uživila početnou rodinu, zajistila chlapcům dostatek peněz na drahá studia (dívkám na věno) a udržela pohromadě svěřený rodový majetek, provdala se nedlouho po manželově smrti podruhé (1822). Jejím mužem se stal *František Jelínek*, bohatý koželužský mistr v Novém Městě na Moravě (právozářský měšťanský dům č.p. 32 s koželužskou dílnou v hospodářské části dvorního traktu). Než dosáhl mladý Augustin dospělosti, staral se o obchodní podnikání v Krucemburku otčím. U něho byl Skřivan také několik let v učení, poté pracoval přes rok jako uředník v Německém Brodě. V dubnu 1826 získal od tamějšího koželužského cechu a německobrodského magistrátu *tovaryšské vysvědčení*, opravňující ho k poznávacímu vandru po všech neuherských zemích a provinciích habsburské monarchie, mimo tzv. nekonskribovaných území (dlouho jimi bylo např. Tyrolsko, Vorarlbersko, Benátsko a Lombardie).²³⁵ Na konci května 1826 vyhotovil vrchnostenský úřad v Polné potřebný *wanderpass* s roční platností, po jehož obdržení se Skřivan vydal na předem pečlivě připravovanou cestu, vedenou po hlavních dopravních a poštovních tepnách.²³⁶ Během svého putování po českých městech si nechal v srpnu 1826 vystavit od pražského gubernia roční *Reisepass* k zahraniční cestě do Pruska, Saska a Nizozemí, podepsaný místoprezidentem hrabětem Aloisem Ugarte.²³⁷ Ze vzorně vedeného záznamu navštívených míst, jejich vzdáleností od sebe, včetně zapsání uplynulých kalendářních dnů, zachycených v načrtnuté tabulce na rubu Augustinovy tištěné mapy střední Evropy, vyzařuje profesionální systematickosti a pořádnost s jakou koželužský mládenec k řemeslnickému vandru přistupoval. Trasu

²³⁰ K příkladné výchově krucemburského žactva založil farář *Václav Pešina* roku 1815 knihu „*Chvalitebnému chování školy krucburecké*“ se jmény vzorných a pilných školáků a školaček a knihu „*K trestu. Poznámání chování nedbalého a nemravného žáků krucbureckých*“, s vlastnoručními omluvami malých provinilců. Také po svém odchodu z Krucemburku v roce 1819 projevoval Pešina z Čechorodu upřímný zájem o dění v městečku a nadále podporoval zdejší farní školu, kostel a společenský život. Viz Korespondence Augustina Skřivana ml. a dobové materiály. Archiv autora.

²³¹ *Riegrův / Slovník naučný VI*. Praha 1867, heslo: Praha, s. 811; BAŤKOVÁ, Růžena a kol.: *Umělecké památky Prahy. Nové Město – Vyšehrad – Vinohrady (Praha I)*. Praha 1998, s. 646.

²³² Srov. KROUPA, J.: *Alchymie štěstí*, s. 131.

²³³ *Quittung* z pražského sirotčince sv. Jana Křtitele. Archiv autora.

²³⁴ SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

²³⁵ Tovaryšský list Augustina Skřivana ml. (1826). Archiv autora.

²³⁶ *Wanderpass* Augustina Skřivana ml. (1826). Tamtéž.

²³⁷ *Reisepass* Augustina Skřivana ml. (1826). Tamtéž.

své dlouhé „kavalírské cesty“ volil nepochybně s ohledem na poznání obchodu, průmyslu a každodenního života ve vzdálenějších krajích, včetně návštěv některých slavných pamětihodností, poutních míst a místních zajímavostí. Mezi jednotlivými městy se pohyboval poměrně rychle, s největší pravděpodobností jako spolucestující mobilních sedláků, trhovců, projíždějících formanů a obchodníků, s nimiž měl náhodou stejný cíl. V jeho soupisu měst a městeček, v kterých se mezi červnem až říjnem 1826 zastavil, nalezneme přes sto položek. Pro povědomí o základním směru Skřivanova cestování uveďme zkráceně alespoň: Rychnov nad Kněžnou, Litomyšl, Chrudim, Pardubice, Hradec Králové, Náchod, Trutnov, Jičín, Mladou Boleslav, Litoměřice, Teplice – Šanov, Most, Karlovy Vary, Cheb, Planou, Plzeň, Klatovy, Příbram, Prahu, Tábor, Jindřichův Hradec, Třeboň, České Budějovice, Český Krumlov, Lambach, Salzburg, Klagenfurt, Villach, Terst, Laibach, Gratz, Maria Zell, St. Pölten, Wien, Znojmo, Mikulov, Lednici, Uherské Hradiště, Kroměříž, Přerov, Olomouc, nebo Brno.²³⁸ Když Augustin Skřivan ml. pobýval na podzim tři týdny ve Štýrském Hradci (*Gratz*), byla mu od tamějšího magistrátu přidělena vandrovní knížka (vázaná, na jejím ochranném pouzdru nápis *Wanderbuch des August Skřivan*), v níž nalezneme kromě osobních dat, pracovních údajů a potvrzení, též dvoustránkovou vedutu města a podrobný výčet práv a povinností cestujícího tovaryše.²³⁹ Přes zimu, respektive od 6. listopadu 1826 do 18. dubna 1827, pracoval Augustin v Brně, jestli potom využil stále ještě platného cestovního pasu k návštěvě Pruska, Saska a Nizozemí nevíme, každopádně v roce 1828 už hospodaří ve staré rodinné koželužně v Krucemburku.²⁴⁰

V lednu 1830 se Skřivan oženil s *Karolínou Jettelovou* (1807-1862).²⁴¹ Členové rozvětveného českého rodu Jettelových působili odnepaměti hlavně v panských službách. Zvláště v první polovině 19. století vynikli v Čechách, na Moravě a v rakouských zemích jako uznávaní odborníci v oboru *hutnictví*, později i jako hutní podnikatelé.²⁴² Otec dvaadvacetileté Karolíny, Václav Jettel, byl od roku 1815 šichtmistrem a mezi lety 1820 až 1838 knížecím direktorem obnovených dietrichsteinských železáren a železnorudných dolů na Starém Ransku u Krucemburku a v Polničce,²⁴³ matka Teresie Paulus pocházela z vídeňské měšťanské rodiny ve

²³⁸ Cestovní mapa střední Evropy Augustina Skřivana ml. Archiv autora; BINKO, I.: *Krátký život*, s. 3-6; SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

²³⁹ *Wanderbuch des August Skřivan ml.* Archiv autora.

²⁴⁰ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk; srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 213.

²⁴¹ Na krucemburském katolickém hřbitově je dodnes dochováno torzo pomníku *Karolíny Skřivanové rozené Jettelové* (vandaly odlomen ozdobný litinový kříž z ranských hutí). V poškozeném neogotickém podstavci z pískovce je zasazena nápisová deska z bílého mramoru s pozlaceným textem: „*KAROLINA SKŘIVAN=OVÁ, Manželka Purkmistra, narozena v Praze dne 18. Června 1807, zemřela dne 1. Ledna 1862 – Odpočivej klidně v hrobě, Choti, matko milená! Slávu věčnou dejž Pán Tobě, Věrným jenž jest slíbena*“. Vždy pečlivý Augustin Skřivan ml. si zaznamenával průběh Karolíniny odborné léčby i její nečekanou smrt, podrobnosti o přípravě, konání a o výdajích za pohřeb, smuteční hostinu a za pořízení náhrobku. Viz Archiv autora.

²⁴² Kronika rodu Jettelových od *Václava Jettela* (1780-1865) z roku 1850: „*Kurze Genealogie der Familie Jettel von Liblin. Zusammengetragen nach möglichst eingeholten Daten und eigenen Wissens von Wenzl Jettel, pension. Eisenwerks-Direktor*“ a od jeho syna *Gustava Jettela* (1806-1883) z roku 1871: „*Die Familie Jettel*“. Archiv Ing. Bohuslava Melichara a Ing. Marie Melicharové z Hradce Králové; Rodokmen Jettelových. Archiv autora.

²⁴³ Srov. KREPS, M.: *Železářství na Žďársku*, s. 113-114, 136-137, 139-140, 144; KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 11-13.

dvorských službách.²⁴⁴ Pod vedením Václava Jettela a jeho nástupců zaujal prosperující *ransko-polničský železářský podnik* pevné místo na střeoevropských trzích a již v roce 1829 získal, za své kvalitní lité a kované výrobky, první významné ocenění na pražské průmyslové výstavě. Téhož roku došlo na Ransku a v Polničce k založení charitativní bratrské pokladny, vypomáhající dělníkům a bývalým zaměstnancům v případě zranění, vážné nemoci, nebo stáří.²⁴⁵ Velké spotřebě dřevěného uhlí ve vysokých pecích a v navazujících provozech se Jettel snažil čelit vytrvalými pokusy se *zuhelňováním rašeliny*, těžené a sušené u nedalekého Radostína, poblíž Velkého Dářka.²⁴⁶ Václav se také, spolu se svým synem Gustavem Jettelem,²⁴⁷ soustavně zabýval technologickými inovacemi vysokopecní výroby a zaváděním nových výrobních způsobů a zařízení,²⁴⁸ o čemž svědčí vedle uskutečněných modernizací v podniku také krátké odborné články a studie, publikované na stejné téma ve třicátých letech 19. století například v *Mitteilungen für Gewerbe und Handel*.²⁴⁹ Rodina Jettelových obývala nákladně zařízený byt v úřednické budově dietrichsteinského dvora, stojícího při Pobočném rybníku.²⁵⁰ Na jeho klenutou vjezdovou bránu navazovala přímá, široce založená alej, opticky propojující osamocený správní a hospodářský objekt se sousední osadou Staré Ransko a s areálem železných hutí. V roce 1838, kdy byl osmapadesátiletý ředitel Václav Jettel kvůli neúspěšné prospekci ložisek železné rudy penzionován a odchází za novým zaměstnáním mimo polenské panství (v dalších letech se stal ředitelem harrachovských železáren v Janovicích u Rýmařova na severní Moravě),²⁵¹ probíhala v celém okolí rozsáhlá geodetická měření, jejichž výsledkem byl velmi podrobný tzv. *stabilní katastr*, revidující starší, tzv. *Josefský katastr* z let 1785-1789. Do východočeského Krucemburku tehdy přijela na několik týdnů c.k. komise, složená z inženýra - geometra, adjunkta a tří dohlížejících vojáků. Za jejich pomocníky (zatloukání zeměměřičských kolíků, křížů, manipulace s měřicími řetězy) vybral rychtář několik spolehlivých osob z řad obyvatel. Právě díky této zpřesněné katastrální mapě můžeme dodnes sledovat podobu krajiny, urbanistický a stavební

²⁴⁴ Na krucemburském katolickém hřbitově je dodnes dochován litinový kříž *Terezie Jettelové rozené Paulus*. Jeho čtyřstěnná železná základna nese ze tří stran litinové výplňové desky s českým nápisem: „TEREZIE JETTEL, Manželka penzionýrowanýho Direktora Železných Dílen w Ransku a w Polničce. – Narozená dne 19ho Října Roku 1774, w Pánu zesnula dne 21ho Máje Roku 1840. – Manželko a Matko drahá ! bolestnau žalost pro Tebe tají Jistota že se tam zase schledáme“.

²⁴⁵ KREPS, M.: *Železářství na Žďársku*, s. 147, 154.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 134-135, 156.

²⁴⁷ *Gustav Jettel* (1806-1883) se stal od roku 1849, po načerpání odborných zkušeností v tuzemských a zahraničních železárnách, dlouholetým ředitelem hutí ve *Frauenthalu* u Německého Brodu (dnes Pohled u Havlíčkova Brodu).

²⁴⁸ KREPS, M.: *Železářství na Žďársku*, s. 136-140; Kolektiv autorů: *Dějiny hutnictví železa v Československu I. Od nejstarších dob do průmyslové revoluce*. Praha 1984, s. 140.

²⁴⁹ Připomeňme alespoň následující odborné články: JETTEL, Wenzl: *Thonsteine zu Gestellen der Hochöfen*. *Mitteilungen für Gewerbe und Handel* 2, 1835, s. 41-44; JETTEL, Gustav: *Einige Erfahrungen und dadurch berechtigende Anempfehlung der Anwendung eines besonderen Schöpferdes bei der Eisengiesserei-Hochöfen*. *Mitteilungen für Gewerbe und Handel* 2, 1835, s. 360-361. Václav Jettel byl také přispívajícím členem *Společnosti Vlasteneckého musea v Čechách* (doloženo pro léta 1827, 1830, 1837, 1845).

²⁵⁰ V roce 2002 nechalo *Lesní družstvo obcí Přibyslav* podstatnou část historického dietrichsteinského dvora zcela unáhleně a nekoncepčně zbořit. Hlavní dosud stojící patrový objekt je znehodnocen nevhodnou břizolitovou omítkou, při jejímž nanášení zaniklo jednoduché architektonické členění domu. Před lety byl odsud odstraněn kamenný *barokní erb rodu Dietrichsteinů* (dříve umístěný nad vjezdovou branou).

²⁵¹ Viz Kronika rodu Jettelových. Archiv Ing. Bohuslava Melichara a Ing. Marie Melicharové z Hradce Králové; Rodokmen Jettelových. Archiv autora.

obraz našich měst, městeček, vesnic a samot k roku 1838 (u panství Polná).²⁵² V prosinci téhož roku vypracoval pelhřimovský stavitelský mistr *Josef Rathauský* (Radnický) pro Augustina Skřivana ml. projekt velkolepé přestavby a rozšíření starého patrového koželužského domu č.p. 69.²⁵³ Kontakt na školeného městského stavitele, později c.k. krajského inženýra v Jihlavě,²⁵⁴ mohl Skřivanovi předat některý z členů rodiny Jettelových, jež se přirozeně pohybovala v prostředí technicky vzdělané inteligence. Pečlivě narýsované, vystínované a okolorované plány počítají se zachováním hlavních nosných zdí z dřívější stavební fáze (snad z doby Melichara Skřivana), jinak získává prostorná budova s půdorysem písmene „L“ zcela nový a navíc velice reprezentativní vzhled.²⁵⁵ Dekorativní pozdně empírové řešení fasád bylo venkovskému objednateli dokonce představeno s dvěmi základními variantami možného zastřešení domu, první, preferovaná patrně samotným projektantem, upřednostňovala jednoduchý valbový krov s monumentálně vyvinutým trojúhelníkovým štítem uličního rizalitu, druhá varianta zděný štít vynechávala, přičemž jeho ozdobnou úlohu přebírala ladně vykrojená valbová mansardová střecha. Na Rathauského plánech dostává Skřivanova koželužna podobu spíše nějakého úřednicko - správního sídla šlechtické, nebo bohaté měšťanské manufaktury – továrny. Vzhledem k reálným finančním možnostem krucemburského koželužského mistra a kupce tak celý projekt představuje mnohem více jakési ideální zpodobení koželuhova domu s dílnami, než skutečně plně realizovatelný návrh. Tento fakt podtrhuje i konečný výsledek přestavby z následujícího roku (1839), který sice vycházel z Rathauského dispozice, ta však byla na několika místech podstatně přepracována a zjednodušena. To platilo také pro honosné fasády, jejichž architektonické členění nabylo prostého pozdně klasicistního rázu (všechny dodatečné úpravy zřejmě vyprojektoval, podle skic Augustina Skřivana ml., místní cestmistr *Jan Wurm*, mimo jiné autor novostavby evangelické modlitebny v Krucemburku z let 1839-1840).²⁵⁶ Interiéry souvisle zaklenutého přízemí byly ryze účelové, nacházela se zde dobře vybavená koželužská dílna, sklad a obchod. Obytné patro proti tomu nabízelo veškerý dobový komfort pro pohodlný život početné rodiny, jedné sloužící děvečky a u mistra ubytovaných tovaryšů (šest místností, kuchyně s chlebovou pecí a sporákem, síň se schodištěm, dvojice suchých záchodů). Společensky nejprestižnější částí domu se stal salon, zařízený elegantním dýhovaným biedermeierským nábytkem.²⁵⁷ Vysoké kazetové dveře pokojů měly dvě křídla, v rozích obytných místností byla instalována sloupová empírová kamna z litiny, vyrobená v dietrichsteinských hutích na Starém Ransku.²⁵⁸ Sedlovou střechu s vyzdíváním jižním a západním štítem, s dřevěnou konstrukcí drobných střešních vikýřů, pokrývaly pálené tašky - bobrovky. V zahradě byl umístěn kuželník, mezi ovocnými stromy vznikla roku 1858 dřevěná besídka (*Lusthaus*), na jejíž vnitřní tapetování se podepisovaly významní hosté Starého domu.²⁵⁹

²⁵² Pro veřejnost a badatele k nahlédnutí na internetových stránkách: <http://archivnimapy.cuzk.cz>

²⁵³ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

²⁵⁴ *Paměti Josefa Škody z Velkého Meziříčí*. Edice Paměti starých písmáků moravských. Velké Meziříčí 1913, s. 152.

²⁵⁵ Viz SLAVÍK, J.: *Josef Binko – přítel umění a fotograf*, s. 56-57.

²⁵⁶ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

²⁵⁷ SLAVÍK, J.: *Josef Binko – přítel umění a fotograf*, s. 57, 59-61.

²⁵⁸ Poslední litinová kamna se zřejmě na konci 19. století přemístila z obytného patra Starého domu č.p. 69 do přízemí. Po nuceném vystěhování rodiny v padesátých letech 20. století skončily ve sběru starého železa. Z vyprávění Aleny Slavíkové roz. Binkové.

²⁵⁹ Zápisník Augustina Skřivana ml. Archiv autora; BINKO, I.: *Krátký život*, s. 16; SLAVÍK, J.: *Josef Binko – přítel umění a fotograf*, s. 18, 20, 61.

S první polovinou 19. století, postupujícím rozvojem společnosti a s rostoucím počtem obyvatel, se viditelně proměňuje i dosavadní Krucemburk. Na stále frekventovanější cestovní trase Chotěboř – Žďár na Moravě je městečko od roku 1825 propojeno s dalekým okolím širokou zpevněnou *erární - císařskou silnicí*, chráněnou před prachem z polí a rozmary počasí stromovou alejí a odvodňovacími příkopy. Směrem od Chotěboře stála na okraji obce, stejně jako v dřívějších dobách, mýtní závora s chalupou výběrčího.²⁶⁰ Na pořádek v městečku dozíral od roku 1826 uniformovaný *obecní strážník* (1880 zřízena četnická stanice), v nočních hodinách chodíval uličkami *ponocný* s lucernou, o zdraví a nemoci obyvatel, úrazy, očkování a ohledávání zemřelých se od konce první poloviny 19. století staral *stálý krucemburský lékař* (Josef Herz, poté Hermann Dub, krátce Julius Juren, pak MUDr. Ladislav Raiman).²⁶¹ K *hašení požárů* se využívalo speciálních kožených či vysmolených textilních košů na vodu, malých ručních stříkaček, dřevěných věder a jiných vhodných nádob, které byly seběhlým nápomocným sousedům zrovna po ruce. V případě zpozorování neštěstí se z kostelní věže urychleně zvonilo na poplach.²⁶² U větších usedlostí a panských staveb bývalo uschováno hasicí nářadí, sekery, motyky, lana, dlouhé žebříky a dřevěné tyče zakončené železným hákem na strhávání hořícího šindele ze střechy. V roce 1830 přivezl Jiřík Skřivan, příbuzný koželuha Augustina, s párem koní první *hasičskou stříkačku*.²⁶³ V dalších letech pro ni vystavěl místní Žid Izák Šmídl samostatnou ohnivzdornou kolnu (též obecní skladiště hasičského nářadí a jarmarečních prken), situovanou v centru městečka, pod domem tehdejšího rychtáře a pozdějšího hostinského Jana Zerzavého (č.p. 101). Se stříkačkou se vyjíždělo na pomoc i ke vzdáleným požárům. Teprve roku 1878 byl v Krucemburku slavnostně ustaven řádný *sbor dobrovolných hasičů* se společnými stejnokroji a reprezentativním praporem, jejichž prvním velitelem se stal zdejší obchodník a budoucí továrník Vilém Štíl (č.p. 110).

S nástupem mladých školených projektantů, zkušených a kvalifikovaných venkovských zedníků, přísnějších kontrol dodržování protipožární legislativy a pod vlivem slohové architektury, v obci od počátku 19. století rapidně *narůstá počet novostaveb* a rekonstrukcí, u nichž je tradiční technika dřevěné roubené konstrukce nahrazována zděnou vazbou z nespalných materiálů, respektive *zděním z kamene a pálených cihel*.²⁶⁴ Ve vstupních síních, černých kuchyních, komorách, řemeslnických dílnách, krámech, skladech, chlévech a maštalích (stájích), se hojně využívá kulovitých plackových, nebo protáhlejších tzv. pruských kleneb, ve sklepech (uchovávání potravin mezi ledem, piva, vína, skladování brambor) a v haltýřích (chlazení mléka, smetany a potravin pramenitou, nebo protékající vodou, krátkodobé

²⁶⁰ S výběrem mýta se patrně přestalo až v roce 1902. Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 23, 24.

²⁶¹ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 202, 330. Krucemburský lékař měl na starost i okolní obce, vzdálené od městečka na jednu hodinu cesty. Byly to především Benátky, Kohoutov, Ždírec, Sobiňov, Bílek, Hluboká, Staré Ransko, Nové Ransko, Slavětín, Oudoleň, Jitkov, Střížov, atd.

²⁶² V roce 1751 byl vydán císařovnou Marií Terezií Habsburskou tzv. „*ohňový patent*“, který přímo přikazoval okamžité vyzvánění při zpozorování požáru. V obcích, kde nebylo kostelů ani větších kaplí, se na návsích stavěly samostatné zvoničky, nebo byly věžičkou se zvonem opatřeny školy, rychty, hostince a hájovny. Další podstatné změny v boji proti častým a ničivým ohňům přinesl *protipožární řád císaře Josefa II. Habsburského* z roku 1785. Srov. ROUS, P. – ŠTĚPÁN, L.: *Železné hory*, s. 47, 50, 58; SVOBODA, Josef František: *Zvoničky na moravském Horácku*. Praha 1932.

²⁶³ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 282-284, 314.

²⁶⁴ Omítnuté nepálené cihly – tzv. *vepřovice* se v podhorském regionu objevují zcela minimálně, hlavně ve štítech domů, nebo v interiérech u některých vnitřních příček.

přechovávání ryb) přetrvává jednodušší klenutí valené.²⁶⁵ Domy na náměstí jsou v první polovině 19. století, stejně jako ostatní zemědělské usedlosti v městečku, stále ještě přízemní,²⁶⁶ jejich zděná architektura je ale rozsáhle *inspirována zlidovělým klasicistním tvaroslovím* (dodnes viditelné u necitlivou „modernizací“ ohroženého č.p. 8 a č.p. 160, u č.p. 167 s mansardovou střechou, do roku 2007 u č.p. 106, nebo u stodoly při katolické faře), což se projevuje zvláště na fasádách v průčelí a nespálních domovních štítech,²⁶⁷ kde se objevují nejrůznější štukové ornamenty (profilované či fabionové římsy a orámování, lizény, nárožní kvádrování, pilastry, dekorativní festony, čabraky, kruhové, půlkruhové, oválné, kvadrilobové a kasulové půdní otvory hambáleků, štukové nápisy, vročení, čísla popisná) a niky pro dřevěné sošky světců. O něco mladší štít domu č.p. 39 je ovlivněn neogotikou. Ustálené vnitřní dispozice gruntů se nijak nemění, světnice bývají poměrně prostorné, aby se sem vešel jeden nebo dva tkalcovské stavy k příležitostnému přivýdělku a několikačlenná rodina. Okna obytných prostor jsou oproti předešlému století větší, nejčastěji šestitabulková, případně osmitabulková, osazená v líci zdíva. Masivní jednokřídlé a dvoukřídlé vstupní dveře bychom spatřili buď svlakové, s ozdobně skládanou a hřeby pobíjenou lícovou (vnější) stranou, ojediněle již s rámovou konstrukcí, kazetovými výplněmi a proskleným nadsvětlíkem (časté pozdně barokní, klasicistní a empírové motivy). Ostění vchodových dveří, podokenní římsy, schody, dlažby na zápraží a v provozních částech domu, krycí desky ohradních zdí, monolitické pilíře a sloupy ve stájích, stírky, žlaby (koryta) v chlévech a později také plotové sloupky, bývají vyhotoveny ze snadno opracovatelného pískovce, nebo k tomu vhodné opuky. Pískovec se do obce přiváží z nedalekých lomů v okolí, tvrdý kámen se nalézá v ranských lesích a běžná opuka, stěžejní stavební materiál, se těží doslova „za humny“ v místních povrchových nalezištích, nebo se vysbírává z kamenitých polí. Kolem Hlinska, Chotěboře a Německého Brodu vznikají nové cihelny.²⁶⁸ Na krucemburském rynku, ale i při hlavní ulici, jsou objekty mezi sebou propojovány klenutými vjezdovými branami v působivý celek.²⁶⁹ Tu a tam prostřídávají zděné domy starší roubené grunty s bohatě skládanými polychromovanými lomenicemi, či celé shluky chalupnických a domkářských obydlí.²⁷⁰ Bývalo chvályhodným zvykem, že rostl téměř u každé usedlosti, chalupy, vjezdové brány, nebo stodoly, *vyšokomenný listnatý strom* s objemně rozvětvenou korunou (nejčastěji lípa, javor, jasan, topol, jilm, jírovec, dub). Že se nesázelo jen kvůli striktním protipožárním nařízením a pro celou řadu jiných praktických funkcí stromu, ale také z důvodů čistě estetických, je patrné z rodinné kroniky jednoho novoměstského souseda: „*Roku 1801 vsadil sem lípu v můj zahradě*

²⁶⁵ ŠKABRADA, J.: *Lidové stavby*, s. 77, 105-106.

²⁶⁶ Kvůli stoupajícímu terénu stavebních parcel však mělo mnoho přízemních objektů nápadně zvýšené podezdívky (v průčelí, nebo naopak ve dvorní hospodářské části), v kterých se obvykle nacházely polozahloubené zaklenuté sklepy, dílny, či chlévy. V Krucemburku narůstá počet nových patrových staveb až od poloviny 19. století, zejména při hlavní ulici a na východní straně náměstí.

²⁶⁷ U dřevěných, bohatě polychromovaných štítů (skládaných lomenic) se tehdy objevuje výrazný *klasicistní / empírový motiv* vycházejícího zářícího slunce (paprsky jsou vytvořeny vějířovitě uspořádanými krycími lištami v horní čtvrtině štítu).

²⁶⁸ Jejich masové zakládání, třeba i krátkodobé – určené pro jediný stavební počín, zjednodušily *dvorské dekrety* z roku 1789 a především 1819, umožňující poddaným těžít hlínu na svých pozemcích a pálit cihly pro vlastní potřebu, nebo pro obchodní zisk.

²⁶⁹ Po nesmyslném *bombardování Krucemburku* sovětským letectvem 9. května 1945 a v rámci necitlivých „modernizací“ ve druhé polovině 20. století byla většina klenutých vjezdů mezi domy stržena a původní okna v průčelí nahrazena podélnými třídílnými. Ozdobné štukové fasády vystřídaly, až na výjimky, hrubé šedivé břizolitové omítky.

²⁷⁰ Roubení se v 19. století u obytných částí s velkou oblibou *bílilo vápnem*, rozšířené byly i bleděmodré (šmolka), světle načervenalé a světle okrové odstíny (hlínky).

dole pod stodolou v koutě vedle zahrady Jana Zicha, mýho souseda, a při zděným plotě od pancký louky, a tu sem koupil v Maršovicích od podruha Kubiša, [...] poněvác mně vše[c]hny stromy shořely, tak sem tu lípu vsadil, abych zas něco v zahradě zeleného mněl [sic!]“.²⁷¹ Dne 24. dubna 1854, ke slávě sňatku císaře Františka Josefa I. s mladou a krásnou vévodkyní Alžbětou Bavorskou, byly sázeny lípy na krucemburském náměstí: „[...] na ten den se konaly slavnosti v obouch zdejších kostelích, přes 40 chudých bylo obědem a penězmi poděleno, školní děti dostaly housky a sázely na náměstí 2 císařské lípy, ku kterým se ještě z každé strany 2 lípy přisadily a prostřední císařské lípy laťovým plotem ohradily“.²⁷² S podporou osvícených vrchnostenských úředníků, učitelů a farářů, kolujících tištěných selských kalendářů a knižních „rádců“, docházelo od přelomu 18. a 19. století v rámci rustikálního zemědělství ke klíčovým kvalitativním proměnám v hospodaření (pěstování brambor na chudých půdách, postupné rušení úhoru – trojhonného systému v úrodných nížinných obilnářských oblastech a přechod k intenzivnějším formám využívání půdy pro rostlinnou výrobu, rostoucí význam pícnin a technických plodin, lepší obdělávání půdy, hnojení, nově vyšlechtěná plemena dobytka a zavádění nových plodin).²⁷³ Velkého pokroku doznalo rovněž *sadařství*. Ovocné stromy se vysazovaly u škol, podél cest, úvozů, ale i při malých zeleninových a bylinářských zahrádkách drobných chalupníků, nebo u osamocených roubených pazderen, varen povídlí, sušáren lnu, konopí a ovoce na perifériích obce. Někdy si výsadbu vymínila na poddaném přímo vrchnostenská kancelář, jak je tomu například ve smlouvě s krucemburským tkalcem Františkem Ležákem (č.p. 163) z roku 1829: „Na koupeném staveništi postavený dům musí kupující dle stávajících policejních předpisů a hasičského řádu zříditi z tvrdého materiálu a dle plánu úředně schváleného, při tom musí šest ovocných stromů vysaditi a udržovati“.²⁷⁴ Větší sady, v nichž byly obvykle postaveny špalkové úly z vydlabaných kmenů (tzv. kláty), se nacházely na farních pozemcích, u panského dvora a za selskými stodolami, na záhumenní straně gruntů. Ze zápisků Augustina Skřivana ml. (50. – 60. léta 19. století) se dozvídáme i o jeho užitkové zahradě u Starého domu, kde rostly kromě angreštů, malin a rybízů, též jabloně, hrušky, švestky, ringle, třešně a višně, a kde měl koželuh vybudovaný zahlobený venkovní sklep a pařeniště na zeleninu.²⁷⁵ U ovocných stromků se štěpovaly zásadně takové odrůdy, které byly odolnější mrazíkům a schopné plodit i ve ztížených podmínkách chladné Českomoravské vrchoviny.

Jestliže míval Krucemburk v roce 1787 něco málo přes 820 obyvatel, žijících ve 138 domech, v roce 1815 to už bylo 154 domů s číslem popisným, roku 1843 přesně 180 domů a 1 405 obyvatel, roku 1853 napočítáno 182 domů a 1 500 obyvatel a v roce 1861 celkem 189 domů.²⁷⁶ *Nová zástavba* se šířila hlavně v prudkém svahu nad náměstím, tedy severovýchodně od katolického kostela, dále na jižní straně podél Městského potoka a v blízkosti staré evangelické fary (č.p. 137) a toleranční modlitebny a samozřejmě při okrajích městečka u hlavní cesty. Zhruba ve stejnou dobu mizí nenávratně poslední terénní pozůstatky po důmyslné soustavě krucemburských rybníků, zakládaných v průběhu 16. století podnikavými pány zdejší tvrže. Koncem 18. století, po zrušení málo efektivního *panského dvora* (č.p. 64) a

²⁷¹ TRNKA, F.: *Kroniky novoměstské II.*, s. 11.

²⁷² Zápisků Augustina Skřivana ml. Archiv autora.

²⁷³ Kol.: *Počátky českého národního obrození*, s. 20-33.

²⁷⁴ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 114.

²⁷⁵ Zápisků Augustina Skřivana ml. Archiv autora.

²⁷⁶ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

pronajmutí k němu patřících zemědělských pozemků domkářům, začal nezadržitelně chátrat i tento pohledově dominantní areál, připomínaný již za Davida Střely z Rokyc (1548). Ještě v osmdesátých letech 18. století zde pobýval řemeslník Kašpar Havlík, který tu provozoval sklenářství, a právě u něho byl po založení luterského sboru (1782) dočasně ubytován evangelický kazatel Jan Laho. Po odchodu posledních obyvatel byl dvůr počátkem 19. století rozebrán na stavební materiál a na jeho místě povolila vrchnost v roce 1836 výstavbu tří drobných zděných chalup (č.p. 174, 175, 181).²⁷⁷ Protože stál zaniklý poplužní dvůr na kopci, odděleně od souvislejší zástavby, vznikla tak jakási samota, pro níž se časem vžil lidový název „*Vydrbalka*“, evokující odlehlost a větrnost místa. Autorem tohoto pojmenování byl ve skutečnosti tehdejší polenský vrchní Wilhelm Sonnewend, jenž tak zcela prozaicky označil lokalitu, kde se začalo na troskách dřívějšího dvora opět stavět (německy *Wiederbau*).²⁷⁸ O něco větší štěstí měl na počátku 19. století jiný historický objekt – barokní *panský špýchar*, upomínka na někdejší renesanční tvrz. Zděnou budovu s mohutnou mansardovou střechou chtěli nejprve odkoupit a přestavět zdejší evangelíci, kterým již nevyhovovala stará modlitebna, postavená v letech 1785-1786 ze dřeva (omazaná „v kožichu“ a obílená),²⁷⁹ vrchnost ale nakonec upřednostnila čtyři domkářské zákupníky, jež si patrovou sýpku v roce 1836 adaptovali k bydlení (č.p. 170, 171, 172, 173).²⁸⁰ V letech 1839-1840 a 1853-1855 zažil Krucemburk dva významné stavební počiny, na jejichž zdaru se zásadním způsobem podílel nábožensky tolerantní a v obecních záležitostech velice aktivní Augustin Skřivan ml. Byla to *stavba zděné luterské modlitebny a nové katolické školy* (později se stal Skřivan starostou školního výboru). Objekt k bohoslužebným shromážděním navrhl v prostém pozdně empírovém slohu místní cestmistr Jan Wurm.²⁸¹ Jednoduchá architektura ještě přísně respektuje omezení, stanovená v tolerančním patentu z roku 1781 (novostavba je bez věže, hodin a zvonů, vchod je odvrácen od přilehlé cesty, okna jsou pravoúhlá, bez oblouků, interiér je bez příkras, plochostropý).²⁸² Vhodný pozemek byl vybrán na samém okraji městečka, jihozápadně od nedaleké původní modlitebny, zbořeně až roku 1843. Církevní budovu obklopil v roce 1863 nový evangelický hřbitov, který se sem přestěhoval ze v zimě obtížně dostupného místa nad Krucemburkem.²⁸³ Na hřbitově a kolem modlitebny byly vysázeny lípy. O novostavbě katolické školy se rozhodlo v roce 1849, kdy byl stávající přízemní objekt označen, kvůli vážným statickým problémům, za životu nebezpečný a musel být stržen.²⁸⁴ Dočasná místnost

²⁷⁷ Při stavbě domku č.p. 181, posledního v řadě, byl údajně zachován starý kamenný sklep patřící k poplužnímu dvoru.

²⁷⁸ Viz KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 194-195.

²⁷⁹ Srov. JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 99-100.

²⁸⁰ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 207.

²⁸¹ Srov. PROCHÁZKOVÁ, Marta: *Toleranční modlitebny v kraji Vysočina*. Brno 2008; KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 226-228.

²⁸² Tato omezení platila až do roku 1861, kdy je zrušil tzv. *Protestantský patent*. V ojedinělých případech se přísná stavební nařízení porušovala již dříve (např. toleranční modlitebna v Sázavě, Horních Dubenkách a v Horní Krupě na Českomoravské vrchovině).

²⁸³ Na stavbu kamenné hřbitovni zdi výrazně přispěla *hraběnka Clotilda Clam – Gallasová*. Úředníci a slévači ze Starého Ranska darovali masivní vstupní litinová vrata. K donátorství a původnímu vnitřnímu vybavení modlitebny, odstraněnému ve druhé polovině 20. století viz KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 227.

²⁸⁴ *Katolická škola* byla po požáru v roce 1796 postavena jako z větší části zděný přízemní objekt. Ten se skládal z jediné vyučovací místnosti, spojovací chodby, bytu učitele (světnice, kuchyň a komora) a chlévu pro dobytek. V roce 1821 byla *škola opravována*, rozšířena a její roubené části patrně dozděny. Po zboření objektu v roce 1849 se zde již nikdy nestavělo a pozemek mezi hřbitovními schody, zdi, obecní studnou a domem č.p. 19 byl osázen stromy. Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 92-95, 303-311; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 125-128.

k vyučování byla pro všech 285 dětí z Krucemburku, Hluboké, Ranska, Ždírcu, Kohoutova a Benátek najata v domě č.p. 104 (v polovině 17. století grunt řezníka a pozdějšího koželuha Martina Skřivana) a prozatímní byt učitele zařízen v hostovské světničce hostince na rynku (č.p. 96) a později v domě č.p. 34. Svažitý pozemek nad levým horním rohem náměstí, pod vysokou hřbitovní zdí katolického kostela, kde stávala farní škola po staletí, byl pro plánovanou, mnohem prostornější budovu příliš malý a pro docházející žáky během zimního náledí navíc nebezpečný. V roce 1852 se obci podařilo zakoupit nezastavěnou zahradu ve středu městečka, hned při hlavní silnici, a o pouti roku 1855²⁸⁵ byla novostavba zděné patrové školy (opět s č.p. 18), se žulovým schodištěm a břidlicovou krytinou, slavnostně a za účasti vážených hostů vysvěcena.²⁸⁶ V patře se tehdy nalézaly dvě třídy, v přízemí byl dvoupokojový byt pro řídícího učitele (s kuchyní, čeledníkem a sklípkem) a byt mladšího učitele. Na dvoře byla založena školní zahrada a ovocný sad (štěpnice). Roku 1857 darovali hutní úředníci z Ranska do jedné ze tříd závěsný železný kříž. V roce 1873, za řídícího učitele Josefa Miroslava Tocháčka, se stala katolická škola trojtřídní (zrušením bytu podučitele) a během stavebních úprav vznikla ve dvorním traktu letní tělocvična. Do výklenku nad školní vchod věnovala ranská železárna Josefem Dymákem pozlacenou litinovou desku s nápisem, který kdysi napsal pro zdejšího rodáka, majitele obchodní školy v Praze, Antonína Skřivana, Augustinova mladšího bratra, jeho starý přítel, básník a spisovatel *Václav Hanka* (1791-1861): „*Cvičená [ve smyslu vychovaná] mládež – oblíba Bohu, blahobyť obce – ozdoba vlasti*“.²⁸⁷ K dalšímu rozšíření krucemburské školy došlo v roce 1878 na čtyřtřídní (z bytu řídícího učitele), roku 1883 na pětitřídní (najatá místnost v č.p. 102) a v roce 1885 zřízena pobočka páté třídy pro dívky v domě č.p. 4.²⁸⁸

V souvislosti s již zmiňovanou železářskou výrobou, těžbou železné rudy a produkcí dřevěného uhlí v milířích, prožívala od počátku 19. století zajímavou stavební konjunkturu přidružená osada (*Staré Ransko*). Po znovuzavedení vysokopecního hutnického provozu v letech 1810–1814 zde během prvního půlstoletí vznikla vlastně zcela nová obec, *založená na pravidelném urbanistickém rozvrhu jednotlivých, vzájemně si podobných zaměstnaneckých domků, postavených ve třech řadách nad sebou*.²⁸⁹ Původně roubené chalupy byly velice brzy přestavovány na

²⁸⁵ Podle dobových zápisků starosty Augustina Skřivana ml. byly 6. května 1853 vyměřeny základy nové školy, takže se mohlo začít s kopáním. Již *1. prosince* (1854?) se do novostavby přenášely školní lavice a stěhoval se sem učitel. Přesně *3. prosince* (1854?) byla v nové katolické škole zahájena výuka. K slavnostnímu vysvěcení školní budovy došlo *až o pouti 6. května 1855*. Srov. Zápisník Augustina Skřivana ml. Archiv autora.

²⁸⁶ Na stavbu nové katolické školy výrazně přispěl staříčský kníže *František Josef Dietrichstein* (1767-1854), za což mu tehdejší představenstvo obce zaslalo vřelé poděkování, uveřejněné zároveň ve vídeňských *Presse* a v *Pražských novinách*. Srov. Zápisník Augustina Skřivana ml. Archiv autora; KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 306-307.

²⁸⁷ Prakticky shodné motto: „*Cvičená mládež – oblíba Bohu, ozdoba vlasti – blahobyť obce*“ se nacházelo i na nové štukové fasádě farní hlavní školy ve Velkém Meziříčí (č.p. 14, na náměstí). K jejímu rozšíření a přestavbě došlo už v roce 1853, kdy působil v městské radě jako školní dozorce *MUDr. František Skřivan*, bratr Augustina a Antonína. Srov. Kol.: *Velké Meziříčí v zrcadle dějin*, s. 241.

²⁸⁸ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 308-310.

²⁸⁹ Podobným způsobem je v letech 1832-1835 založena pod hrází nedalekého Ostrolovského rybníka osada *U svatého Vavřince* (podle v roce 1786 zbořeného stejnojmenného kostelíka, jenž býval posledním pozůstatkem zaniklé vsi Pravnov), známá pod oficiálním názvem *Nové Ransko*, nebo pod nepřilíživou přezdívkou *Sebranka*. V roce 1874 zde žilo 320 obyvatel. Roku 1885 byla na Novém Ransku zahájena strojírenská výroba Jana Pujmana st. („*Pujmanka*“), která se na počátku 20. století vyvinula v prosperující podnik na zemědělské stroje, stacionární a mobilní spalovací motory. Ve 30.

zděné, přičemž část z nich dostala nespalné štíty, u jiných se i po přezdění obnovovaly skládané dřevěné lomenice. V průčelí měly domy buď dvě, nebo tři okna, přízemí korunovala profilovaná římsa, nesoucí tradiční podlomenici, ve zděném štítu byly dvě menší okna a nad nimi uprostřed (pod valbičkou) kruhový otvor půdního hambálku. Štukové fasády pracovaly s jednoduchým tvaroslovím *zlidovělého klasicismu* (vystouplý sokl, šambrány kolem oken, podokenní římsa, členitá korunní římsa v průčelí, lizénové orámování štítu – u vrchního pásu se zřetězeným motivem čabraky nebo zvonečků, letopočet mezi okny štítu, dekorativní štukový věneček, nebo profilovaný rámeček kolem půdního kruhového otvoru).²⁹⁰ V roce 1841 bylo na Starém Ransku 51 domů. Železářský podnik se rozprostíral pod hrází Ranského rybníka a při křížení cest k starému dietrichsteinskému dvoru. Také doprovodné výrobní provozy byly umístěny u zdrojů vodní energie, tedy pod hrázemi okolních rybníků (Řeka, Pobočný rybník, dále při dnes již zaniklé rybníční kaskádě mezi Ostrolovským a Bíleckým rybníkem). V roce 1847 se na Ransku postavila třetí vysoká pec a v rozsahu produkce surového železa obsadily společné ransko-polničské knížecí železářny druhé místo v Čechách, hned po státním hutním komplexu ve Zbirohu.²⁹¹ Instalované *parní stroje*, první na Chotěbořsku, fungovaly jen občasně, jako pojistná záloha během nízkého stavu vody, nebo při opravách vodních kol, neboť jejich chod byl vzhledem k vysoké spotřebě dřevěného uhlí a sušené rašeliny značně nákladný (i přes objevené menší nálezy *hnědého uhlí* v ranském okolí – Hluboká, Krucemburk, Kohoutov, Vojnův Městec - dopadly další geologické průzkumy nalezišť minerálního uhlí bezúspěšně).²⁹² Díky vzácným kontaktům majitele knížete Františka Josefa Dietrichsteina (1767-1854) se sdružený podnik podílel na stavbě Ferdinandova vodovodu ve Vídni, tamní plynárny a vojenského arsenálu, na stavbách pražského a brněnského plynovodu (*litinové roury*) a na budování většiny železničních tratí ve střední Evropě (*kolejnice třech typů*).²⁹³ Dále se zde vyrábělo *tyčové, ráfové, mřížové a zámečnické železo, pluhové železo, různé nářadí, soustruhované vozni osy, odlévaná pouzdra, strojové součástky, konstrukce přístrojů, šrouby a hřebíkárské zboží, hřbitovní kříže, složité náhrobky*,²⁹⁴ *nástěnné a stojací krucifixy, pecní plotny, kamnovce, hrnce, hmoždíře, zouváky, závaží, pokojová kamna, dekorativní vázy, svícny, talíře, těžítka, hodiny, portrétní medailony, rozličné reliéfy a obrázky svatých, nápisové tabule, pamětní plakety, drobná železná galanterie (smuteční šperky) a jiné ozdobné a umělecké předměty*. Za hutního ředitele Václava Jettela, Augustinova tchána, bylo Ransko roku 1828 propojeno s Krucemburkem širokou napřímenou

letech 20. století firma vyvinula vlastní lehké traktory *Pluto* (Jan Pujman, továrna na stroje, motory a slévárna). Srov. Kol.: *Chotěbořsko*, s. 216-217.

²⁹⁰ Dodnes se na Starém Ransku nachází několik původních zaměstnaneckých chalup, kterých se nedotkly *nečitlivé modernizace* (otlučení ozdobných průčelí, břízolít, moderní třídlínná a nečleněná okna, palubkové štíty a podbití).

²⁹¹ KREPS, M.: *Železářství na Žďársku*, s. 115.

²⁹² Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 49-50.

²⁹³ KREPS, M.: *Železářství na Žďársku*, s. 135-136, 145-148, 156.

²⁹⁴ Unikátní empírové litinové náhrobky (Elisabet Lillie, Josepha Lillie se sedmnáctidenním synem Wenzelem Ferdinandem - členové úřednické rodiny hutního pokladníka z Ranska), klasicistní, neogotické a neobarokní hřbitovní kříže a jejich poničená torza, jsou dodnes k vidění *na krucemburském katolickém hřbitově* (Terezie Jettel, Jan Humel, Božena Kasalová roz. Slámová, Karolína Skřivanová, Božena Tocháčková roz. Skřivanová, dcera Růženka Tocháčková, Anna Bauer, Antonín Bříza a další nečitelné, nebo vandaly poškozené litinové pomníky). Srov. Poznámky Ing. Bohuslava Melichara a Ing. Marie Melicharové z Hradce Králové. Archiv autora; ŠTĚPÁN, L. – VAŘEKA, J.: *Klíč od domova*, s. 250, 309. Devastaci prezentovaných litinových náhrobků a křížů napomohla i jejich nevhodná a neestetická moderní instalace – pevné zalití všech podstavců do jednotné betonové desky.

silnici, ústící na hlavní erární silnici Chotěbořsko – Žďárskou. Pro most na hrázi Ranského rybníka nechal Jettel odlít dnes jedinečnou památku na slévače zdejší staré železářny – vysoký kříž na elegantním podstavci, ohrazený empírovým zábradlím.²⁹⁵ Podrobnosti o jeho vzniku jsou zachyceny na čtyřech stranách litinového podstavce, v česky psaném reliéfním pozlaceném textu: „*Na památku slavného čtyřicetiletého panování, Jeho Majestátnosti FRANTISSKA I-ho Cýsaře Rakauského, Roku 1832. / Nákladem Jeho Oswícenosti, pána Frantisska knížete z Ditrichsteinu. / [reliéfní vyobrazení knížecího znaku] Postawen od hamerního auřadu. [vpravo dole:] Waclaw Jettel hamerní direktor. / Slawně wyswěcen, od welebného pána Frantisska Ssuberta, faráře kruzburgského, dne 15. Září roku 1833*“. V roce 1845, za Jettelova nástupce Josefa Wurma, získaly železné hutě zlatou medaili na vídeňské průmyslové výstavě a prožívaly svůj vrcholný rozkvět. Ransko–polničský kolos zaměstnával ve čtyřicátých letech 19. století, v souvislosti s litou a kovanou produkcí, těžbou železné rudy, dřeva, rašeliny, milířováním, dopravou, údržbou atd. kolem 2000 osob.²⁹⁶ Padesátá léta proti tomu znamenala období počínajícího a poměrně rychlého úpadku v důsledku prodražování výroby a nízké konkurenceschopnosti (absence blízkých zdrojů klíčového *minerálního* uhlí, vysoká spotřeba *dřevěného* uhlí a nedostatek dřeva, velká vzdálenost podniku od tehdejší železniční sítě, klesající výnosnost a kvalita místních rudných dolů, nízká cena dováženého zahraničního surového železa na trhu, ztráta hlavní odběratelské základny). V letech 1862-1865 došlo, po smrti majitele knížete Josefa Dietrichsteina (1798-1858) a po zhoubném požáru polničské válcovny (1859), k definitivnímu zrušení vysoké pece a železných hutí v Polničce a k následnému omezování výroby a počtu pracovníků na Ransku, kde se skončilo v roce 1886.²⁹⁷ Propuštění dělníci hledali práci hlavně ve slévárnách v Adamově, Blansku, ve Vítkovicích, na Kladensku a Plzeňsku, jiní odcházeli do podobných průmyslových komplexů v cizině. Mnozí spatřovali neopakovatelnou příležitost k životnímu vzestupu v hromadném vystěhovalectví do Ameriky. Část bývalých kvalifikovaných zaměstnanců a čerstvě vyučených mladíků našla obživu v nově založené *Janáčkově strojírně* na Starém Ransku²⁹⁸ a v malé strojírně *firmy Dymák a Červený* tamtéž.²⁹⁹

Jak budeme moci vidět, v lidnatějším Kruceburku byl nástup průmyslového věku od druhé poloviny 19. století ještě markantnější. Ačkoliv zemědělství, jakožto důležitá a dosud nepostradatelná součást obživy zdejšího obyvatelstva, nijak neztrácelo na svém významu, na další kvalitativní rozvoj a růst městečka měl zásadní podíl především poměrně vysoký počet řemeslníků, obchodníků, v obci poskytovaných služeb, činných spolků, stejně jako vznik manufaktur, prvních továren a postavení dlouho očekávané železniční tratě z Německého Brodu do Rosic nad Labem na Pardubicku, se zastávkou ve Ždírci nad Doubravou (1871, železniční

²⁹⁵ Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Kruceburkem*, s. 12.

²⁹⁶ KREPS, M.: *Železářství na Žďársku*, s. 150, 201; JANÁK, J.: *Hospodářský rozmach Moravy*, s. 152.

²⁹⁷ Vysoké pece a výrobní objekty slavného podniku se bohužel nezachovaly. K jejich bourání a rozebírání došlo už na počátku 20. století.

²⁹⁸ Janáčkova strojírna byla založena roku 1872 bývalým zaměstnancem ranských železných hutí, zámečnickým mistrem *Josefem Janáčkem*. Nejprve fungovala jako malá dílna s výrobou mlýnků a speciálních nožů do cukrovarských řezaček a jiných strojních komponentů, později se rozvinula v prosperující továrnu na veškeré strojní vybavení pro potravinářský a petrochemický průmysl (*firma Josef Janáček, továrna na stroje a slévárna v Ransku*). Srov. VOMELA, Pavel: *Válečná léta v Kruceburku*. Kruceburk 2005, s. 44-45.

²⁹⁹ Od počátku devadesátých let 19. století se v *Dymákově dílně* pod hrází Ranského rybníka montovaly zemědělské stroje, později i stabilní spalovací motory. Malá strojírna s rodinnou tradicí od roku 1862 (*Josef Dymák* - zámečnictví a pasířství v domě č.p. 53 na Starém Ransku) zanikla v roce 1927. Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Kruceburkem*, s. 74, 159, 189, 308.

stanice Ždírec - Krucemburk).³⁰⁰ V městečku bylo v roce 1858 napočítáno 80 živnostníků, kteří se zabývali jednatřiceti různými obory řemesel.³⁰¹ Někdo si vedl a provozoval živnost sám, nebo se svým synem, jiný měl zaměstnanců – tovaryšů více, jako tomu bylo v případě Augustinovy koželužské dílny (1 mistr – majitel, 4 tovaryši, 2 učni a 1 nádeník). Mnoho řemeslníků, včetně našeho koželuha, drželo ve vlastnictví či nájmu menší výměry polností a luk, jimiž si, společně s drobným domácím hospodářstvím (drůbež, koza, prase, kráva, atd.), vylepšovali živobytí. V rolnických a domkářských světnicích, na výmencích, stály naprosto běžně jeden nebo dva tkalcovské stavy, na nichž se pracovalo sezónně či celoročně tzv. *nákladnickým systémem* pro textilní faktory. K bývalému panskému hostinci na náměstí („Herrenhaus – Panský dům“, č.p. 96) přibyl roku 1841 nový zájezdní hostinec „Na Špici“ (č.p. 179), postavený i s formanským zázemím a stájemi na samém okraji Krucemburku, při příjezdu od Chotěboře. Patřil sedlákově a hospodskému Janu Zerzavému, pradědečkovi a po něm i stejnojmennému dědečkovi světoznámého avantgardního malíře Jana Zrzavého (1890-1977).³⁰² Třetí hostinec byl v roce 1849 otevřen v domě č.p. 86 nad koželužnou a dostal název „Komárno“, podle dobyté pevnosti maďarských revolučních povstalců. Roku 1859 se proměnil místní barvířský dům s mandlem (č.p. 10, na hlavní ulici) v „Národní pivnici“ s tanečním a divadelním sálem. V pořadí již pátý krucemburský hostinec vznikl roku 1870 v nárožním domě č.p. 192 (dříve č.p. 55) u náměstí. K objektu přistavil jeho dědic Josef Havlík ml. v roce 1881 klenutou stáj a v patře nad ní zřídil společenskou a divadelní místnost.³⁰³ Konečně roku 1889 byl zahájen výčep v šestém a tentokrát již posledním krucemburském hostinci (č.p. 34, na náměstí), kterému se začalo říkat kvůli modré výmalbě interiéru „V nebičku“.³⁰⁴ Ve druhé polovině 19. století hostil rynek před jeho okny *šest výročních trhů* během roku, *týdenní trhy* se odehrávaly tradičně ve čtvrtek. Asi nejvýnosnější tu tehdy býval obchod s dobytčím.

Když došlo v prosinci roku 1859, po vydání patentu o *živnostenském řádu*, ke zrušení starobylých cechovních organizací a k úplné liberalizaci podnikání (svoboda platila i pro Židy), bylo zde ihned utvořeno *Společenstvo obchodníků, řezníků a hostinských* a roku 1860 založen všechna řemesla sdružující *Živnostenský spolek* s působností pro Krucemburk a nejbližší okolí (zastupoval celkem 230 živnostníků). Povolení Živnostenského spolku v městečku bylo velkým osobním úspěchem

³⁰⁰ Mnohem později, v letech 1911 až 1913, se vážně uvažovalo o vybudování doplňkové železniční trasy, která měla procházet přímo přes Krucemburk, ve směru Ždírec – Žďár na Moravě (nad Sázavou). Smělé plány, podporované místními podnikateli, přerušila první světová válka. K realizaci už po jejím skončení nikdy nedošlo. Srov. MIŠINGER, A.: *Pamětní kniha obce Radostína*, s. 207-209, 210; FILKA, I. – ŠVOMA, J.: *Stručné dějiny města Žďáru nad Sázavou*, s. 49.

³⁰¹ Konkrétně bychom zde našli 10 tkalců, 7 ševců, 5 řezníků, 5 truhlářů, 5 krejčích, 4 pekaře, 4 hostinské, 4 kožešníky, 3 kupce, 3 kováře, 3 zedníky, 3 zámečníky, 2 krupaře, 2 obchodníky se střížním zbožím, 2 koláře, 2 tesaře, 2 trafikanty, 1 velkotrafikanta, 1 mlynáře, 1 puškaře, 1 řemenáře, 1 koželuha (Augustin Skřivan ml.), 1 hudebníka, 1 kramáře, 1 handlíře, 1 pilníkáře, 1 sedláře, 1 mydláře, 1 provazníka, 1 sklenáře a 1 hodináře. Viz JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 39-45.

³⁰² MĚŘINSKÁ, J.: *Krucemburk – Křížová*, s. 13-14; Táž: *Janu Zrzavému*, s. 102-107.

³⁰³ V tomto společenském sálu shlédli v roce 1906 (ve stejném roce se do hostince přiznal Jan Pecina) filmovou produkci kočovného biografu tehdejší univerzitní profesor, předseda realistů *České strany pokrokové* a budoucí prezident samostatného československého státu Tomáš Garrigue Masaryk (1850-1937) se svojí chotí Charlottou a s dcerami Alicí a Olgou. K Masarykovu letnímu pobytu v Krucemburku (12. 7.-15. 9. 1906) viz JANÁČEK, Jaroslav – JANÁČEK, Vít: *TGM na Vysočině. Masarykovi a Krucemburk*. Krucemburk – Praha 1996.

³⁰⁴ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 60-61, 132-133, 174-177, 250-252, 260-265, 331-332; VOMELA, P.: *Řemesla a živnosti v Krucemburku*, s. 7-8.

Augustina Skřivana ml., který byl tehdy, mezi lety 1850 až 1867, *prvním zvoleným starostou Krucemburku* (před rokem 1850 šlo o úřad rychtáře a primasa). Skřivanovi byl ve věci prosazení spolku nápomocný jeho synovec *Antonín Mezník*, jemuž se v Praze podařilo zvrátit původní záměr *obchodní komory*, totiž, že budou Živnostenské spolky zřizovány vždy pouze v jediném místě pro celý okres, v případě Krucemburku v okresním městě Chotěboři.³⁰⁵ Za představeného Živnostenského spolku byl v roce 1860 jednohlasně zvolen právě koželuh Augustin Skřivan ml., za jeho zástupce pekař František Jelínek (č.p. 19).³⁰⁶ Některých řemeslníků a obchodníků v městečku v dalších desetiletích spíše ubývalo. Malovýrobu ke konci století pozvolna vytlačovala masová průmyslová produkce. Domácím výrobkům rostla silná konkurence vlivem zahraničního dovozu, houstnoucího železničního propojení země - trhu, následkem technologického pokroku a nástupem průmyslového spotřebního designu, ovlivněného stále rychleji se měnící módou. Když se začaly i v okolních podhorských vesničkách otevírat první koloniály a obchody, pociťovali to dříve vzácní krucemburští kramáři a handlíři skutečně trpce.³⁰⁷

Během druhé poloviny 19. století a počátku 20. století byl Krucemburk řazen mezi perspektivně se rozvíjející malá městečka s vyspělým továrním průmyslem.³⁰⁸ Zakládání velkovýroben tehdy usnadnil nový živnostenský řád (1859), který zrušil s odstraněním cechovního zřízení i komplikované udělování továrních oprávnění. Pod vedením Augustinova zetě Eduarda Binka a vnuka Ladislava Binka st. se roku 1872 proměnila stará koželužská manufaktura v prosperující továrnu na kůže.³⁰⁹ Ve stejném roce je založen místními podnikateli a sedláky *první český spolkový lihovar a rafinerie (lihočistna) v Krucemburku*, jehož zajímavá industriální budova sousedila se zájezdním hostincem „Na Špici“ (dříve pozemek obecního pastviště při výjezdu z městečka).³¹⁰ Lihovar bohužel pracoval pouhé dvě kampaně a v roce 1873 byl pro dluhy a ztrátovost uzavřen a objekt prodán v dražbě. V roce 1883 v něm vznikla *slévárna*, patřící k úspěšné ranské strojírně Josefa Janáčka.³¹¹ Ve stejném roce začala v Krucemburku s textilní výrobou židovská firma „*Schnek & Kohnberger*“. Tkalcovna (č.p. 193) na gumoelastické zboží – pružinky, typická průmyslová architektura konce 19. století, stávala napravo od patrové evangelické fary, v místech dnešního zdravotního střediska a bytovky. Jiný člen faktorské rodiny Schneků, *Leopold Schnek*, vystavěl v roce 1883 nad svým domem č.p. 106 (téměř naproti nové katolické škole č.p. 18 u hlavní ulice) tkalcovnu na módní zboží, hedvábné a polohedvábné látky, kterou pak v letech 1897-1898 přemístil jeho syn Jindřich na dosud nezastavěný západní okraj městečka (č.p. 191, naproti bývalému lihovaru), kde se mohla neomezeně rozrůstat v moderní podnik (dnes dřevařský závod Intermont). Další textilní firmu provozoval od roku 1896 zdejší obchodník *Vilém Štill* v pronajaté místnosti krucemburského vodního mlýna. Prosperující výrobu gumoelastických obuvnických pružinek přestěhoval v roce 1905 do nově vybudované tovární haly pod zahradou svého patrového kupeckého domu č.p. 110 u hlavní ulice. V mlýnu pod

³⁰⁵ Korespondence Augustina Skřivana ml. Archiv autora.

³⁰⁶ Zápisník Augustina Skřivana ml. Archiv autora.

³⁰⁷ Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 275, 312-313.

³⁰⁸ V roce 1910 žilo v Krucemburku ve 216 domech 375 rodin, respektive 1 616 obyvatel.

³⁰⁹ ŠTĚPÁN, L. – VAŘEKA, J.: *Klíč od domova*, s. 240.

³¹⁰ Kvůli stavbě bytového domu byl *zajímavý industriální objekt*, až na malou přizemní část (dnes hospoda „Kuba“), v osmdesátých letech 20. století zbořen.

³¹¹ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 332-336; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 27, 40, 71; JANÁČEK, J. – JANÁČEK, V.: *TGM na Vysočině*, s. 29-30; VOMELA, P.: *Válečná léta v Krucemburku*, s. 4, 7, 44-45; VOMELA, P.: *Řemesla a živnosti v Krucemburku*, s. 9-10.

rybníkem Diouš se jinak nadále nacházely stoupy, pila a škrobárna (výroba bramborového škrobu), po první světové válce se v areálu krátce brousilo sklo. V městečku vlastnilo ještě několik tkalcovských faktorů malé textilní úpravny se skladem (faktorie na lněné a damaškové zboží). To byl také případ židovského obchodníka Oskara Morgensterna, který v Kruceburku zakoupil v roce 1913 dům č.p. 213 (dělnická kolonie *Liškov*) a zřídil si v něm pobočku tkalcovské firmy *Adolf Morgenstern & Bruder*. Ve dvoře domu č.p. 14 na náměstí stála od roku 1889 malá dílna se sebevědomým názvem *Kleinova továrna na obuv*.³¹²

V souvislosti s *Živnostenským spolkem* (1860) zmíněný *Antonín Mezník* (1831-1907),³¹³ syn křižanovského koželuha Tomáše Mezníka a Augustinovy sestry Alžběty, byl velmi vzdělanou a ušlechtilou osobností, jež si zaslouží připomenutí. V době studií ho výrazně oslovila vlastenecká aktivita strýců Františka a Antonína Skřivanových a velkomeziříčského učitele Václava Mezníka.³¹⁴ Po úspěšném zakončení studia práv na universitě v Praze přednášel na české průmyslové škole, kupecké škole a na pražské polytechnice směnkové a obchodní právo, byl členem *Matice české*. Napsal celou řadu novinových a časopiseckých článků, svými právníckými hesly přispíval do Riegrova českého encyklopedického díla – *Slovníku naučného* a je autorem několika odborných právníckých, národohospodářských a kupeckých spisů. Od roku 1859 byl *jednatel*em *pražské Měšťanské besedy* a od roku 1864 navíc *jednatel*em *pražské Průmyslové jednoty* (Jednota ku povzbuzení průmyslového ducha v Čechách). Jeho chotí se stala Rosalie Ratzenbecková (1860), spřízněná s rodem slavného matematika a filosofa Bernarda Bolzana (1781-1848). V roce 1862 byl Antonín Mezník zvolen za *poslance moravského zemského sněmu* (okres jihlavský, třebečický, velkomeziříčský) a do *zemského výboru*, kde vynikl jako známý přívrženec politiky Dr. Aloise Pražáka. Za šest let na to si v Praze otevírá *advokátní kancelář* a hájí mnohé české žurnalisty. Přimlouval se za zřizování záložen, hypotéčních bank a reálných škol, usiloval o založení české university v Brně. Od roku 1873 Mezník zasedá v *říšské radě* a roku 1882 je jmenován *dvorním radou při c.k. správním soudě* ve Vídni. Za svou píli a pracovní vytrvalost byl císařem Františkem Josefem I. *nobilitován*. Roku 1901 se jako penzista navrátil zpět do Prahy. Zemřel v roce 1907 na Královských Vinohradech, pohřben je na Olšanských hřbitovech.³¹⁵

³¹² Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Kruceburkem*, s. 9, 18, 23, 62, 78, 157, 214-215, 233, 239-240, 314, 332-336; JANÁČEK, J.: *700 let Kruceburku – Křížové*, s. 27, 28, 29, 40, 41-44, 71; VOMELA, P.: *Řemesla a živnosti v Kruceburku*, s. 4, 9-14.

³¹³ *Antonín Mezník* (1831-1907) byl strýcem pozdějšího moravskoslezského zemského prezidenta *JUDr. Jaroslava Mezníka* (1884-1941) a prastrýcem významného českého historika, *prof. PhDr. Jaroslava Mezníka, CSc.* (1928-2008).

³¹⁴ *Václav Mezník* byl bratrem křižanovského koželuha Tomáše Mezníka, Václavova žena Karolina byla dcerou novoměstského koželužského mistra Františka Jelínka, jehož manželkou byla *Alžběta Jelínková roz. Smeykalová*, vdova po Augustinu Skřivanovi st. Srov. ŠEBEK, J.: *Jan Štursa*, s. 33-34; JANÁČEK, J.: *700 let Kruceburku – Křížové*, s. 110.

³¹⁵ Viz *Riegrův / Slovník naučný V*. Praha 1866, heslo: Mezník Antonín, s. 294; *Riegrův / Slovník naučný X. Doplňky*. Praha 1873, heslo: Mezník Antonín, s. 410; *Ottův slovník naučný XVII*. Praha 1901, heslo: Mezník Antonín, s. 243; *Ottův slovník naučný XXVIII. Doplňky*. Praha 1909, heslo: Mezník Antonín, s. 958; Poznámky Ing. Bohuslava Melichara a Ing. Marie Melicharové z Hradce Králové. Archiv autora; Podrobněji o politické orientaci Antonína Mezníka srov. MALÍŘ, Jiří: *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848-1914*. Brno 1996, s. 31, 36, 38, 51, 53, 56, 64, 88, 89, 326, 339; URBAN, Otto: *Česká společnost 1848-1918*. Praha 1982, s. 213, 233, 236, 410, 480.

Dalším přítelem, s nimž Augustin Skřivan ml. často konzultoval své názory v oblasti vývoje obecní samosprávy a dalšího společenského a hospodářského směřování venkova, a který Skřivanem zasílané postřehy a podněty otiskoval ve svých novinách, byl skvělý žurnalista, spisovatel a politik *Karel Havlíček Borovský* (1821-1856).³¹⁶ Augustin poznal Havlíčka již jako chlapce. Ke Skřivanům totiž jezdil pro kůže jeho otec Matěj Havlíček, kupec z nedaleké Borové (dnes Havlíčkova Borová), a o letních prázdninách sebou brával do Krucemburku i malého Karla.³¹⁷ V roce 1861 stál Augustin Skřivan ml. v čele komitétu (schůzka v lázeňském hostinci U sv. Anny, poutní areál před Německým Brodem), připravujícího v Borové monumentální uctění památky Karla Havlíčka Borovského, které mělo vyvrcholit slavnostním odhalením pamětní desky na Havlíčkově rodném domě. Augustin pomáhal s organizací a sestavováním přesného programu, s pravidelným informováním veřejnosti prostřednictvím tisku a vlivných známých, s vybíráním peněžité sbírky, zajišťoval příjezd a důstojné ubytování některých významných osobností (v Borové, Krucemburku a v okolních městech a městečkách), ale také tisíců národně smýšlejících obyvatel ze všech koutů země, pro něž bylo nutné zabezpečit teplou stravu, dostatek pití a pokud možno i nocleh pod střechou a ustájení koní (hromadné ubytování účastníků v hostincích, po domech, chalupách, stodolách, ve stanech na zahradách, na plachtových i obyčejných žebřinových vozech podél silnic a polních cest).³¹⁸ Národní slavnost, jasně demonstrující opětovné oživení české společnosti po nastolení nových ústavních poměrů, proběhla v půvabně vyzdobené Borové 19. srpna 1862 a zúčastnilo se jí i přes nepřízeň počasí asi 20 000 lidí. Na zděném štítu Havlíčkova rodného kupeckého domu tehdy došlo k odhalení oválného medailonu s portrétem Karla Havlíčka Borovského. Dílo odlil karlínský umělecký kovolitec a vlastenec *Josef Branislav Mencl* (1815-1864) podle návrhu pražského sochaře *Tomáše Seidana* (1830-1890).³¹⁹

Bohatou a velmi zajímavou korespondenci udržoval Augustin Skřivan se svými mladšími bratry, velkomeziříčským doktorem a národním buditelem Františkem Skřivanem a majitelem první české obchodní školy v Praze Antonínem Skřivanem, se svým jediným synem prof. Gustavem Skřivanem, Jettelovými a s ostatními příbuznými. Ti všichni Augustina pravidelně informovali o nejaktuálnějších událostech a problémech na domácí scéně (Praha, Vídeň) i v zahraničí, právě přes ně se krucemburský koželuh seznámil s Františkem Palackým, Františkem Ladislavem Riegrem, Františkem Augustinem Braunerem a dalšími osobnostmi.³²⁰ V roce 1862 Rieger zakoupil velkostatek Maleč a Modletín u Chotěboře, kde potom trávil s rodinou každoročně letní měsíce. Na malečském zámku často pobýval i jeho tchán František Palacký, který zde nerušeně pracoval na svém obsáhlém historickém díle. Roku 1865 byl Rieger s velkým přičiněním pohotového Augustina Skřivana ml. zvolen starostou chotěbořského okresního zastupitelstva.³²¹ Od té doby byli oba velice blízkými přáteli. Ve Skřivanově pozůstalosti jsou dodnes dochovány dopisy od českých politiků Františka Ladislava Riegra, Antonína Mezníka a Václava Zeleného, rodáka z Borové. Také samotný Augustin Skřivan ml. byl od svých přátel několikrát

³¹⁶ Koncept Augustinova dopisu pro Karla Havlíčka Borovského. Archiv autora.

³¹⁷ BINKO, I.: *Krátký život*, s. 9; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 104.

³¹⁸ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk; Korespondence Augustina Skřivana ml. Archiv autora.

³¹⁹ Tamtéž.

³²⁰ Korespondence Augustina Skřivana ml. Archiv autora.

³²¹ Tamtéž.

navrhován na poslance českého zemského sněmu za *chotěbořský a haberský okres*, majitel koželužské dílny ovšem pokaždé kandidovat odmítl.³²² Nejenom o otázkách víry a potřebě neustálého vzdělávání prostého lidu si Skřivan psával s osvíceným katolickým farářem v Novém Městě nad Metují J. Joštem, bývalým krucemburským kaplanem, dále s pražským evangelickým duchovním, spisovatelem, přímým účastníkem *Slovanského sjezdu* v roce 1848 a zakladatelem spolku na ochranu zvířat (1855) Josefem Růžičkou, rodákem z Kohoutova u Krucemburku, a s metropolitním kanovníkem při katedrále sv. Víta na Pražském hradě, správcem svatojánského dědictví a strážcem královského chrámového pokladu, Václavem Pešinou z Čechorodu. Když se v městečku mezi lety 1845-49 vážně uvažovalo o rozšíření stávajícího krucemburského katolického kostelíka, nabízel Pešina kromě přimluvy u knížete Františka Josefa Dietrichsteina (prostředníkem baron z Leykammu) a vlastní finanční podpory, též zkušeného pražského stavitele, spoluautora zámku Kačina u Kutné Hory a špičkového představitele klasicistní architektury, *Jana Filipa Joendla* (1782-1866).³²³ V roce 1857 zaslal Augustin Skřivan ml., jménem celé obce, Václavu Pešinovi dopis, v němž mu blahopřál k jubilejnímu padesátému výročí od jeho kněžského svěcení: „[...] *při tom jsem mu odeslal fotografické vyobrazení Krucemburku na upamatování, že před čtyřiceti roky zde farářem býval*“.³²⁴ Stejnou vedutu obdržel poštou do Vídně také Augustinův syn Gustav Skřivan, jenž si ji nechal okamžitě zarámovat.³²⁵ Tyto dvě zmínky představují cenné svědectví o patrně vůbec nejstarších fotografických snímcích městečka.³²⁶

Za svého dlouholetého starostování (1850-1867) byl Augustin Skřivan ml., spolu s evangelickým farářem Danielem Bohumilem Molnárem, velkým propagátorem českého historického názvu „Krucemburk“ (ze středověkého *Cruczburch, Kruczemburg*), který měl v úředním a obchodním styku jednou provždy nahradit několik vedle sebe paralelně užívaných a proto značně matoucích pojmenování: *Creutzberg, Creutzburg, Kreuzberg, Kreuzburg, Krusburk, Kreutzenburg, Kružburek, Krucborek, Krucenburk*, atd.³²⁷ Už na počátku padesátých let 19. století se tak stal „Krucemburk“, vedle německého *Kreuzberg*, naprosto běžně používaným a vžitým místním jménem (české razítko obce). Skřivanův jiný požadavek, zřídit v městečku *poštovní stanici* (1852), byl ředitelstvím pošt kladně vyslyšen a zrealizován až za nového starosty Jana Nepomuka Dienelta roku 1868.³²⁸ Za deset let na to se do obce zavedlo i *telegrafní spojení* (1878). V roce 1851 nechal Skřivan zhotovit v průjezdu domu č.p. 13 na náměstí rozměrnou, veřejnosti přístupnou prosklenou skříň, kam se od té doby vyvěšovaly různé vyhlášky, zprávy, oznámení a novinové výstřižky.³²⁹ Roku 1861 byli František Palacký a František Ladislav Rieger prohlášeni čestnými občany Krucemburku (stejně tomu bylo na důkaz

³²² SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

³²³ Korespondence Augustina Skřivana ml. Archiv autora. K rozšíření krucemburského katolického kostela nakonec nedošlo.

³²⁴ Zápisník Augustina Skřivana ml. Archiv autora.

³²⁵ V dopisu otci Augustinovi z 15. 7. 1857 Gustav Skřivan neskrývá potěšení a radost nad tím, jak malé městečko na čerstvě zarámované fotografii pěkně a důstojně vypadá. Z textu je patrné, že Gustav nebyl přítomen vzniku snímku, a že ho dostal až od svého otce jako milou pozornost z rodiště. Tento fakt vylučuje možnost, že by byl autorem fotografie Gustavův oblíbený profesor a pozdější vědecký kolega *Josef Maxmilián Petzval* (1807-1891). Ten se stal Skřivanovým letním hostem v Krucemburku asi až v šedesátých letech 19. století. Srov. SLAVÍK, J.: *Josef Binko – přítel umění a fotograf*, s. 16.

³²⁶ Historické fotografie Krucemburku z roku 1857 se doposud nepodařilo nalézt.

³²⁷ Srov. KUČA, K.: *Města a městečka*, s. 220-221.

³²⁸ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 275-276.

³²⁹ Tamtéž, s. 68.

vyjádření podpory s jejich politickým programem i v jiných městech a obcích).³³⁰ Do poněkud nezáviděníhodné situace se Augustin dostal v roce 1866, kdy se v městečku a jeho okolí utábořily během *prusko-rakouské války* (15.6.–23.8. 1866) postupující oddíly nepřátelského vojska. Ačkoliv se opodstatněné obavy z drancování a hrubého chování Prusů naštěstí nenaplnily, Krucemburk musel přesto skládat opakované rekvizice.³³¹ Vojáci navíc do obce zavlekli cholera. Roku 1867, kdy byly z Vídně převáženy zpět do Prahy české korunovační klenoty, proběhla na Křížovém vrchu nad městečkem národní slavnost a pokojná manifestace proti politice dualismu. Po setmění se do širého kraje rozzářila hořící dřevěná hranice.³³² V roce 1870, bohužel již za nepřítomnosti Augustina Skřivana ml. († 1869), hostil Krucemburk hojně navštívenou schůzi, pořádanou okresním hospodářským spolkem z Chotěboře. Mezi předními účastníky setkání byl s velkou pompou přivítán František Ladislav Rieger, který si po ukončení jednání prošel se skutečným zájmem jemu dobře známé městečko.³³³

V jazykově tradičně českém prostředí venkovského Krucemburku dožrálo v průběhu čtyřicátých let 19. století příznivé klima k uskutečňování a naplňování některých konkrétních myšlenek pokračující národní emancipace, což se dále projevilo hlavně ve druhé polovině století, po odeznění období tzv. „bachovského neoabsolutismu“ (1852-1859), v rámci bohatého kulturně-společenského života obce a kvetoucí spolkové činnosti. V revolučním roce 1848, kdy došlo mimo jiné ke zrušení poddanství, robotních povinností a placení církevního desátku, byla v městečku založena *národní garda*, odhodlaná jít pomoci královské Praze a bránit tam české měšťanstvo (spoluobčany) jak proti rabující lůze, tak proti všem nepřátelům konstituce. Kronikář Josef Kynčl ve svém *Průvodci* poznamenává: „*Obecním nákladem koupeno pro ni [národní gardu] 32 klobouků za 39 zl. 32 kr. a buben za 10 zl. Pušky si členové její obstarali sami, kdo jí neměl, nosil hůl. Dání ústavy bylo oslaveno na jaře 1849. Od kupce Dienelta koupila obec 36 knih papíru (po 24 arších) pro obě školy na památku, že byla slavná konstituce, dáno za ně 3 zl. Dále čte se v obecních účtech: Dáno šenkýřům při slavení konstituce, kteří gardě, muzikantům a potom všem sousedům truňk vydali, 21 zl. [...]*“.³³⁴ Nejpozději od konce čtyřicátých let 19. století existovala v Krucemburku *čtenářská společnost* a již od roku 1842 fungovala při zdejší evangelické škole žakovská knihovna, jejímž zakladatelem a donátorem byl již zmiňovaný kohoutovský rodák Josef Růžička (1808-1872), v mladší době evangelický spisovatel a krucemburský rodák Kristián Pospíšil (1842-1899).³³⁵ Knihy, noviny a poučné časopisy do obce zasílal také kanovník Václav Pešina, Antonín Skřivan a další osobnosti, jež se v regionu narodili, nebo s ním jinak splynuli. Počátkem šedesátých let vzniká spolek *krucemburských ochotnických divadelníků*, na poměrně vysoké úrovni bylo i *pěstování hudby a zpěvu*, které se rozhodně neomezovalo pouze na kostelní kůr (v roce 1865 založen *Zpěvácký spolek*).³³⁶

³³⁰ JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 26. K angažovanosti *Gustava Skřivana* v této záležitosti viz KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 214.

³³¹ Korespondence Augustina Skřivana ml. Archiv autora.

³³² KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 303; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 79.

³³³ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 332.

³³⁴ Korespondence Augustina Skřivana ml. Archiv autora; KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 250, 260; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 26, 77-79.

³³⁵ *Riegrův / Slovník naučný VII*. Praha 1868, heslo: Růžička Josef, s. 1185; *Riegrův / Slovník naučný XI*. Praha 1874, heslo: Růžička Josef, s. 130; *Ottův slovník naučný XXII*. Praha 1904, heslo: Růžička Josef, s. 384; *Ottův slovník naučný XX*. Praha 1903, heslo: Pospíšil Kristián, s. 302.

³³⁶ Korespondence Augustina Skřivana ml. a dobové dokumenty. Archiv autora.

V místních hostincích a pozdějších spolkových domech se pořádaly plesy, veselice, výroční schůze, masopustní karnevaly, ale také pravidelné koncerty vážné hudby (oblíbené *hudební akademie*, spojené s charitativními sbírkami pro chudé, staré, nemocné, nebo pohořelé), po nichž obvykle následovala až do ranních hodin taneční zábava. Úžasnou komorní atmosféru musely mít soukromé koncerty ve Starém domě č.p. 69 a v pozdější Bílé a Červené vile rodiny Binkových (domácí klavírní trio, příležitostně rozšiřované na kvarteto a kvinteto).³³⁷ Samotný Augustin Skřivan ml. hrával ve svém koželužském domě na harmonium, hudbě se ale ve volném čase věnovali i jeho bratři a děti. Vnuk, továrník Ladislav Binko st. byl v mládí dobrým varhaníkem, klavíristou, později violoncellistou a jeho synové Josef a Dušan uměli mistrovsky na klavír a housle (v mládí též vystupovali na veřejných krucemburských koncertech a akademiích).³³⁸ Zatímco počátkem 60. let 19. století ovládali kulturně-společenské dění v Krucemburku hlavně členové tamní *Národní besedy*, v roce 1868 se objevuje spolek *Lípa* a roku 1882 byla založena *Hospodářsko-řemeslnická beseda*, provozující vlastní veřejnou knihovnu, divadelnický soubor a pořádající občasně tématické přednášky.³³⁹ Spolků a družstev (např. spořitelních a záložních, divadelních, tělovýchovných, charitativních, politických) přibývalo i v příštích desetiletích.³⁴⁰ Některé měly pouze jepičí život a byly spíše krátkodobou záležitostí jedné generace nadšenců, jiné si vybudovaly silnou členskou základnu, kterou rozrušily až dvě světové války a nástup komunismu. Mnohé spolky vznikající od konce 19. století zaměřovaly svoji pozornost primárně na početně narůstající vrstvy dělnictva, chudého řemeslnictva a drobného rolnictva. Jedním z cílů jejich aktivit bylo šíření osvěty, vzdělání, odborných znalostí, později i politického uvědomění. František Janáček ve své žádosti o povolení „Hospodářsko-řemeslnické besedy“ v roce 1882 doslova píše: „[...] bychom přičinili se mohli k obmezení lehkomyšlných a znemravňujících zábav a počinání, jako jest náruživé hraní v karty o peníze a nemírné pití lihovin [kořalky], které zejména v poslední době v celém okolí našem úžasně se šíří, a dále abychom zdejší obyvatelstvo ke zvelebení zanedbaného hospodářství a kleslého řemesla pobádali [...]“.³⁴¹

V letech 1888-1890 byla v Krucemburku postavena nová patrová evangelická škola (č.p. 185, při hlavní ulici) s elegantní štukovou fasádou, ústředním vstupem a předzahrádkou s okrasnými a ovocnými stromy.³⁴² Zde byl o letních prázdninách v roce 1906 ubytován, v bytě řídícího učitele a kronikáře Josefa Kynčla, tehdejší

³³⁷ Viz SLAVÍK, J.: *Josef Binko – přítel umění a fotograf*, s. 9, 12, 20, 36, 53, 60, 74, 83, 95, 96.

³³⁸ Tamtéž.

³³⁹ Dobové dokumenty. Archiv autora.

³⁴⁰ Dále jmenujme alespoň: *Spolek katolických jinochů a mužů (před 1887)*, *Krejcarový školní spolek (1888)*, *Politickou organizaci sociálně demokratickou (1895)*, *Místní odbor Evangelické matice (1896)*, *Spořitelní a záložní spolek pro Krucemburk a okolí (1897)*, *Nemocenskou pokladnu společenstevní (1900)*, *Všeodborný spolek Budoucnost (1904)*, *Konsumní společenstvo Svěpomoc (1906)*, *Všeobecný konsumní spolek Pokrok (1906)*, *Sdružení katolické mládeže (1910)*, *Sdružení chovatelů hovězího dobytka (1912)*, *Tělocvičnou jednotu Sokol (1913)*, *Politickou organizaci národně demokratické, lidové a republikánské strany (1918)*, *Dělnickou tělocvičnou jednotu (1919)*, *Politickou organizaci KSČ (1921)*, *Tělocvičnou jednotu Orel (1922)*, *Místní spolek Československého červeného kříže (1922)*, *Ochotnické loutkové divadlo (1931)*. Vlastní divadelní soubor měl: *Spolek Lípa (1868)*, *Sbor dobrovolných hasičů (1878)*, *Hospodářsko-řemeslnická beseda (1882)*, *Všeobecný konsumní spolek Pokrok (1906)*, *Sokol (1913)*, *Dělnická tělocvičná jednota (1919)*, *Orel (1922)* a krucemburská školní mládež.

³⁴¹ Viz JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 72.

³⁴² V současnosti zcela utilitárně přestavěný bytový dům bez zahrady. Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 33-34, 103-104; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 28, 100.

univerzitní profesor, předseda realistů (*České strany pokrokové*) a budoucí prezident samostatného československého státu *Tomáš Garrigue Masaryk* (1850-1937) se svojí chotí Charlottou, synem Herbertem a dcerami Alicí a Olgou.³⁴³ Po požáru v roce 1893 byla rekonstruována a rozšířena katolická škola (č.p. 18, při hlavní ulici). V roce 1912 vznikla v Krucemburku *živnostenská škola pokračovací*, v které se vyučovalo třikrát v týdnu, respektive v neděli, úterý a v pátek.³⁴⁴ Roku 1919 byla zřízena, sloučením katolické a evangelické školy, veřejná měšťanská škola.

Společenský ruch a spolková činnost druhé poloviny 19. století se pozitivně projevila také ve výstavnosti a upravenosti městečka, v postupném budování chodníků na místě dříve nekrytých odvodňovacích příkopů podél hlavních ulic, nebo v plánovité výsadbě stromů po obvodu náměstí a na obou hřbitovech.³⁴⁵ Například v letech 1880-1883 došlo k rozšíření starého katolického hřbitova (severoseverovýchodním směrem), jehož středem od té doby procházela lipová alej na půdorysu latinského kříže (do středu křížení byl umístěn velký litinový kříž z ranských železných hutí).³⁴⁶ Na některých zahradnických a sadovnických úpravách vypomáhala též krucemburská školní mládež v čele s řídícími učiteli. Stejně aktivní byl i otec slavného malíře Jana Zrzavého, zdejší rodák Jan „Hanuš“ Zrzavý, řídící učitel v Okrouhlici, jenž je dokonce autorem knížky pro pěstitelé stromů.³⁴⁷ V jeho příručce se píše: „*Vysazování a pěstování rostlin a stromů přináší každému, kdo se stal jeho přítelem, netušených radostí [...] Čím výše stoupá kultura národa, tím je větší potřeba sazenic*“.³⁴⁸ V roce 1877 se do městečka přistěhoval známý český vydavatel a spisovatel lesnické a myslivecké literatury a odborných časopisů, lesnický pedagog a amatérský fotograf *Jan Theodor Doležal* (1847-1901), který zde přijal neobsazené místo správce obecních lesů.³⁴⁹ Ty pak po pět let zhodnocoval se skupinkou lesnických chovanců, s nimiž obýval pronajaté místnosti v bývalém lihovaru (*Česká lesnická internátní škola v Krucemburku*). V rámci okrašlovacích prací založil Doležal v roce 1881, za činnorodého starosty Františka Janáčka (1848-1928, starostou v letech 1878-1895), *městský park* (západně sousedil s internátní školou).³⁵⁰ Soukromou parkovou úpravu mělo též bezprostřední okolí lihovaru, koželužské továrny rodiny Skřivanových – Binkových a zdejších tkalcoven. V roce 1892 byla nahrazena stará úzká úvozová cesta do Hluboké novou okresní silnicí se stromořadím.³⁵¹ Je obdivuhodné, že rozvoj obce pokračoval se stejným úsilím a nasazením i po katastrofálním požáru Krucemburku z 27.dubna 1893, při kterém

³⁴³ K Masarykovu letnímu pobytu v Krucemburku (12. 7.-15. 9. 1906), jeho přednáškové činnosti a hostitelům (*Ing. Jaroslav Janáček*, 1878-1964) viz JANÁČEK, J. – JANÁČEK, V.: *TGM na Vysočině*, s. 11-57.

³⁴⁴ Korespondence Ladislava Binka st. Archiv autora.

³⁴⁵ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 15-16, 31, 55, 61, 74-75, 115, 311, 336.

³⁴⁶ V současnosti už je celá kompozice výsadby ve značně torzálním stavu. V posledních desetiletích jsou původní statné lípy (mnohdy zcela zdravé) z obou krucemburských hřbitovů postupně odstraňovány, k vysazování nových listnatých stromů ale bohužel nedochází.

³⁴⁷ ZRZAVÝ, Hanuš: *Praktický rádce přátelům vysazování zahrad, sadů a lesů*. Kutná Hora 1910.

³⁴⁸ MĚŘINSKÁ, J.: *Janu Zrzavému*, s. 26-27.

³⁴⁹ FILKA, Ivo – ŠVOMA, Jaroslav: *Žďár nad Sázavou v zrcadle staletí*. Žďár nad Sázavou 2005, s. 58-59; FILKA, Ivo: *Město Žďár nad Sázavou na starých pohlednicích*. Žďár nad Sázavou 2007, s. 13; KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 15-16, 335-336; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 27, 71, 106-107; MĚŘINSKÁ, J.: *Krucemburk – Křížová*, s. 12-13.

³⁵⁰ *Krucemburský park* byl od druhé poloviny 20. století ponechán vlastnímu osudu, zarostl hustým náletovým porostem a jeho existenci už dnes připomíná pouze místní jméno. Většina původních listnatých stromů a vyvinutých solitérů byla odtěžena.

³⁵¹ Dobové dokumenty Ladislava Binka st. Archiv autora.

shořelo během tří hodin 141 domů z celkových 202 obytných stavení (včetně náměstí).³⁵² O přístřeší, movitý majetek, domácí zvířata a hospodářské zázemí tehdy přišlo přes 200 rodin (skoro 1000 obyvatel).³⁵³ Z objektů zůstaly stát pouze obvodové zdi, cihlové klenby a začernalé zděné štíty, u roubenek vyzdívaná černá kuchyň s chlebovou pecí, kamny a komínem, případně ještě zděný chlév a komora. Některá vyhořelá stavení se musela zbourat, jiná se opravovala. Už v roce 1894 byla obnovena patrová katolická škola (k evangelické škole, faře a modlitebně se oheň nerozšířil, stejně tak zůstala uchráněna katolická fara a kostel) a roku 1895 se velká část domů připojila na nově vyprojektovanou *společnou vodovodní síť*.³⁵⁴ Mnoho z krucemburských domů přišlo po rekonstrukci o starší štukové členění a původní klasicistní štíty, nebo dřevěné lomenice, které nahradila prostá valba, či trojúhelníkový zděný štít bez užití vrchní valbičky. Zástavba při hlavní ulici získala reprezentativní *neorenesanční* fasády.³⁵⁵ Roku 1903 se nastěhoval místní obvodní lékař MUDr. Ladislav Raiman do prostorné vilové novostavby (č.p. 1, nalevo od patrové evangelické školy), první svého druhu v obci. V roce 1902 byla dokončena další zpevněná okresní silnice, vedoucí tentokrát z náměstí směrem na Hlinsko, do Košinoва.

VIII. Rod Binkových – od manufaktury k továrně

Krucemburský koželuh Augustin Skřivan ml. měl s manželkou Karolínou rozenou Jettelovou sedm dětí, z nichž se ovšem tři nedožily dospělosti. Klára a Leopoldina zemřely ještě v kojeneckém věku, desetiletá školačka Karolínka podlehla nebezpečné tyfové nákaze. Nejstarším ze sourozenců byl Augustinův *jediný syn Gustav Skřivan* (1831-1866), následovala dcera *Julie* (1832-1906), provdaná za řemenářského mistra Eduarda Binka ze Žďáru na Moravě, pak její sestra *Marie*, kterou si vzal movitý lékař a lékárník Antonín Melichar z Boskovic a konečně nejmladší *Božena Skřivanová*, jejímž mužem se stal místní řídicí učitel, hudebník a zakladatel *Pamětní knihy školy krucemburské* (1872, s krátkým výkladem nejstarší historie městečka), Josef Miroslav Tocháček.

Asi docela dobře si dovedeme představit smíšené pocity Augustina Skřivana ml., když se dozvěděl od svého jediného mužského potomka Gustava jeho pevné a nezlomné rozhodnutí, nepokračovat dále v tradičním řemeslu svých dědů a pradědů, a věnovat se místo toho *univerzitnímu studiu a vědeckému bádání*. Augustin našťestí uměl pochopit a ocenit synův probuzený zájem o matematiku, inženýrství a další technické obory, takže Gustavovo vzdělávání a nákladný pobyt v Praze a ve Vídni po

³⁵² Viz *Požár v Krucemburku*. Světozor 27, 5. 5. 1893, č. 25, s. 299-300. Následky ničivého požáru, který způsobily děti, hrající si v síni domku č.p. 111 se sirkami, přijel pro obrazový týdeník *Světozor* zdokumentovat známý reportážní fotograf *Rudolf Bruner – Dvořák* (1864-1921). Srov. HOZÁK, Jan – SCHEUFLER, Pavel: *Krásné časy. Rudolf Bruner – Dvořák, momentní fotograf*. Praha 1995, s. 12.

³⁵³ KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 316-317; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 28, 106.

³⁵⁴ Viz JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 28, 70, 106.

³⁵⁵ Po nesmyslném *bombardování Krucemburku* sovětským letectvem 9. května 1945 a v rámci necitlivých „modernizací“ ve druhé polovině 20. století byla většina klenutých vjezdů mezi domy stržena a původní okna v průčelí nahrazena podélnými třídílnými. Ozdobné štukové fasády vystřídaly, až na výjimky, hrubé šedivé břizolitové omítky.

celou dobu podporoval a plně hradil, ačkoliv to znamenalo nemalý zásah do rozpočtu kožešnické rodiny a podnikání. V roce 1851 se ke Skřivanům přiznal *Eduard Binko* (1831-1904), jenž zde předtím pobýval jako tovaryš. Vzal si nejstarší dceru Julii a Augustin Skřivan v něm získal pracovitého a schopného spolupracovníka a nástupce – *zakladatele binkovské linie krucemburských kožešnicků*.³⁵⁶

Rodiče řemenáře Eduarda Binka, Kašpar Binko (1792-1861, *Grossbürger im Saar*) a matka Marianna rozená Süssová (1798-1850), pocházely z katolických měšťanských rodů, usazených po generace ve Žďáru na Moravě (dnešní Žďár nad Sázavou). Už z roku 1723 máme dochovány zprávy o Jakubu Binkovi, řeznickém mistrovi a šenkýři, který byl patrně nájemcem vrchnostenského zájezdního hostince v nedalekém Ostrově (nad Oslavou), nově postaveného podle plánů pražského architekta *Jana Blažej Santiniho – Aichela* (stavebníkem byl kolem roku 1720 žďárský cisterciácký opat Václav Vejmluva).³⁵⁷ Řeznickému řemeslu se věnovali také oba Eduardovi *dědečkové Jan Binko a Jan Süss*.³⁵⁸ Nejpozději v roce 1770 zakoupila rodina Binkových v dolní části náměstí mohutný, patrový, podélně orientovaný barokní dům s mansardovou střechou (č.p. 149), jenž zdědil v první polovině 19. století Eduardův strýc Vavřinec Binko, kdežto otec Kašpar nabyl menší sousední patrový dům č.p. 150, kde se také Eduard Binko, coby v pořadí třetí syn z osmi dětí, narodil.³⁵⁹ Tváře rodičů, sourozenců, bratranců a sestřenic portrétoval známý biedermeierský malíř *Antonín Jan Ferenz* (1801-1874), žďárský rodák, jehož kmotry byli řeznický mistr Jan Binko s manželkou Filipínou z č.p. 149 na rynku, respektive Eduardovy prarodiče.³⁶⁰ V průběhu 19. století se jednotliví členové rodiny Binkových a jejich rozvětveného příbuzenstva aktivně podíleli na správě města, rozvoji průmyslu a rozkvětu českého spolkového života (*žďárský spolek ochotnických divadelníků Sázavan, tělovýchovná organizace Sokol*).³⁶¹ Eduardův synovec *Emanuel Binko Žďárský* (1851-1893) byl nadaným hudebníkem, skladatelem a oblíbeným učitelem v Jihlavě, Třebíči a Brtnici. Od roku 1878 vydával a redigoval český hudební časopis *Varyto* a rokem 1884 k němu připojil časopis *Hudební květy* s užším zaměřením pro hru na klavír.³⁶² Akademický malíř *František Petr* (1884-1964), syn Emanuelovy

³⁵⁶ K původu a nejstarší historii rodu Binkových sdělil ve třicátých letech 20. století rodinný příbuzný MUDr. Hugo Binko ml. (Videň) následující písemnou informaci: „*Rod Binkových pochází z Franky [oblast v Německu], měl erb s barvami: zlatá, červená a černá. Na trojvrší stojí lev. Hora představuje věrnost zemskému vládci, lev znamená sílu v poli [na bojišti]. Předky mám v obrysech zaznamenány až do roku 1517*“. Viz Nedatovaný dopis akad. mal. Františka Petra svému příbuznému Josefu Binkovi (30.-40. léta 20. století). Archiv autora.

³⁵⁷ Srov. BARTUŠEK, A. – ZEMEK, M.: *Dějiny Žďáru*. Díl II./1, s. 66, 240, 330-331; HORYNA, M.: *Jan Blažej Santini – Aichel*, s. 357-358.

³⁵⁸ Manželkou *Jana Binka* z č.p. 149 v dolní části rynku (dnes náměstí Republiky) byla Filipína Zábršová, chotí *Jana Süsse* z č.p. 257 v dolní části starého městského centra (mezi barokní kaplí sv. Barbory a dnešním Havlíčkovým náměstím) byla Dorota Lázníčková. Archiv autora.

³⁵⁹ Oba podélně orientované měšťanské domy č.p. 149 a č.p. 150 (východní strana rynku), z nichž byl zvláště hodnotný č.p. 149 s mohutnou mansardovou střechou a bohatě zdobenou štukovou fasádou, zanikly spolu s většinou náměstí při radikální a naprosto neospravedlnitelné přestavbě historického jádra starého Žďáru ve vzorové socialistické město těžkého průmyslu v 70. letech 20. století. Srov. FILKA, I.: *Město Žďár nad Sázavou na starých pohlednicích*, s. 37, 41, 43, 72-75, 85, 135.

³⁶⁰ Srov. SVOBODOVÁ, Jana: *Portrét v měšťanské společnosti 19. století. Ad honorem Antona Johanna Ferenze (1801-1874)*. Katalog výstavy. Brno 2001, s. 8, 57.

³⁶¹ Srov. LATZKA, Jan: *Divadelní spolek Sázavan ve Žďáře na Moravě* (bakalářská práce, Historický ústav FF MU). Brno 2005, s. 3, 12-14, 17, 19, 22-26, 28; Kol.: *400 let povýšení Žďáru na město*, s. 28, 64-66, 103-107, 128.

³⁶² CULKA, Zdeněk: *Emanuel Binko, učitel – hudebník. Žďár nad Sázavou 1965; Riegrův / Slovník naučný XII. Doplnky a opravy A-G*. Praha 1890, heslo: Binko Emanuel, s. 462; *Hudební časopisy*

sestry Emilie rozené Binkové, vynikl jako uznávaný restaurátor, pedagog, odborný spisovatel a překladatel uměleckohistorické literatury (český překlad Vasariho *Životopisů* z let 1927-1928), od roku 1952 byl ředitelem Státního památkového ústavu v Praze.³⁶³ *František Binko ml.* (1852-1908), stejnojmenný syn vlastenecky činného Eduardova bratra, se stal v letech 1896-1901 významným žďárským starostou, za něhož se například realizovala stavba *Národního domu* (1900-1901), původně bohatě zdobená eklektická architektura od místního stavitele Josefa Křeliny (dnešní Městské divadlo).³⁶⁴ Spolu s manželkou Josefou založil František Binko ml. ve Žďáře sirotčinec (1905), kterému věnovali svůj měšťanský dům na náměstí (tzv. *Nadační dům manželů Binkových* č.p. 137). Jiný Eduardův bratr, Lambert Binko z č.p. 150, byl tchánem *Michaela Ursinyho* (1865-1933), českého stavebního inženýra, politika, publicisty a překladatele.³⁶⁵ V letech 1895-1900 působil Ursiny jako hlavní městský inženýr v chorvatském Záhřebu, později byl profesorem a rektorem na Vysoké škole technické v Brně.

V polovině 19. století, kdy se mladý Eduard Binko přičlenil do rodiny Skřivanových, pracovalo v krucemburské koželužně kromě mistra – majitele ještě dalších šest osob (čtyři tovaryši, jeden učeň a jeden nádeník). Augustin Skřivan ml. si udržel hlavní slovo ve firmě až do své smrti v roce 1869. Remeslnická dílna byla vedena tradičním patriarchálním způsobem, kde paní Karolína vařila i pro tovaryše a učedníka, kteří usedali s majitelem a jeho rodinnými příslušníky ke společnému jídelnímu stolu.³⁶⁶ Mezi tovaryši, ubytovanými ve Starém domě, bychom našli oborem příbuzné koželuhy, jircháře, novoševce a řemenáře.³⁶⁷ Josef Binko ve svých *Pamětech* podotýká, že novoševci, neboli „koželuzi – ševci, přicházeli do práce obyčejně jen před zimou, a vedle koželužských prací opravovali vadné dílenské boty a ušili i nové silné, tzv. tálové pracovní boty, do zásoby. Z jara zase odešli na práce jinam, kde měli lepší vyjítí. Škoda, že jsem si nepoznamenal z vyprávění mého děda [Eduarda Binka] a i otce aspoň některé z těch zvyků cechovních, různé povinnosti i práva a všelijaké pozdravy tovaryšů, často poloněmecké a české, jako ku př. [íkladu] když se tovaryš hlásil o práci, musel se postavit do pozoru a říci: *Meister mit Gunst, a pěkné poručení od pana mistra .., a ovšem mistr musel odpovědět podobným způsobem, na co již nemohu si spolehlivě vzpomenout*“.³⁶⁸ Přísný a pečlivý Augustin řídil manufakturu a obchod s kůžemi opravdu svědomitě, ve své pracovně měl uloženy podrobné záznamy a popisy různých výrobních procesů a úprav, vlastních poznatků, receptů na přípravu tříselných zásypů, louhů, barviv, v dalších sešitech byla přesná evidence směnek, nákupu a prodeje, soupisy zaměstnávaných mládenců v průběhu let, jejich pracovní ohodnocení, atd.³⁶⁹ Stejně systematicky Augustin

Varyto a Hudební květy, dobové dokumenty a korespondence. Archiv Mgr. Evy Kolářové roz. Binkové a Archiv autora.

³⁶³ Srov. SLAVÍK, J.: *Josef Binko – přítel umění a fotograf*, s. 48, 77, 109.

³⁶⁴ LATZKA, J.: *Divadelní spolek Sázavan*, s. 17-18; FILKA, I.: *Město Žďár nad Sázavou na starých pohlednicích*, s. 92-94, 137, 139, 140; Kol.: *400 let povýšení Žďáru na město*, s. 28-29, 64-66.

³⁶⁵ Srov. MALÍŘ, J.: *Od spolků k moderním politickým stranám*, s. 93, 94, 97, 155, 297.

³⁶⁶ BINKO, I.: *Krucemburští koželužové a významní členové rodu Skřivanových*. Doprovodný text k výstavě „700 let Krucemburku – Křížová“ (nepublikovaný strojopis – archiv autora). Křížová 1966.

³⁶⁷ Tovyariši přespávali v prostorné vytápěné místnosti v jižním křídle obytného patra Starého domu, kde se tehdy nacházela úpravna a krájírna hotových usní (tzv. čistý provoz).

³⁶⁸ BINKO, J.: *Paměti koželužny v Krucemburku*, s. 5-6; srov. ŠTASTNÝ, V. – ŠUMPELA, F.: *Koželužství na Moravě*, s. 279.

³⁶⁹ Státní oblastní archiv Zámorsk (= SOBA). Fond Augusta Skřivana dědic, továrna na kůže v Krucemburku; SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk. Další historické materiály se nacházejí u potomků Ladislava ml., Josefa a Dušana Binkových (pravnucci Augustina Skřivana ml.).

Skřivan ml. utřídil *starý skřivanovský archiv*,³⁷⁰ který během života dále rozšiřoval o současnou korespondenci a novinové výstřižky. Podle krucemburských farních matrik si roku 1840 nechal vyhotovit farářem Františkem Schubertem podrobný rodokmen.³⁷¹ U některých rodinných listin a dokumentů ze 17. a 18. století, nebo koželužských technických nákresů z 19. století (přestavba domu a dílen, opravy vodního kola, výměny stup, mechanická vylepšení), bývají připojeny stručné komentáře pro budoucí potomky, vepsané v šedesátých letech právě Augustinem. Na silném ručním papíře, do něhož je část historických písemností zabalena, čteme nápis: „Tyto staré listiny se týkají dílem mého děda Melichara, dílem mého otce Augustina Skřivana – přeju si, aby v naší rodině co nejdéle zachované byly. Aug.[ustin] Skřivan, v Krucemburku 18. Ledna 1862“.³⁷²

Na úspěšném chodu koželužny se podílela doslova celá rodina a příbuzenstvo. Z dochovaných dopisů matky Alžběty z Nového Města na Moravě, nebo od Augustinových dospělých dcer, je patrné, jak dobře se v aktuálních cenách kůží a surovin orientovaly také tyto ženy.³⁷³ Významnou oporou v podnikání byl Antonín Skřivan, majitel a ředitel kupecké školy v Praze, jenž svému staršímu bratrovi ochotně vypomáhal s účetnictvím, bankovními transakcemi, směnkami a s dojednáváním obchodů. Pod raženou, či natištěnou, úředně protokolovanou značkou „A.S.“ (Augustin Skřivan) putovaly na trh koželužské, jirchářské a zámišnické výrobky. Krucemburská produkce se soustředila jak na *svrškové* obuvnické, sedlářské, brašnářské a nábytkové usně, tak na *podešvice*, silné podrážky a řemenářské kůže. O převažující výrobě podešvových usní se zachovaly zápisky z padesátých let 19. století: v průběhu jednoho měsíce se vždy zapracovalo asi dvacet surových volovic, které byly zpeněžitelné zhruba po roce, kdy se vytahovaly z koželužských jam a doupravovaly (finální výkroj měl na starosti Eduard Binko).³⁷⁴ Znamená to například, že dílo z května 1855 bylo dokončeno až na přelomu dubna a května 1856. Čistý měsíční zisk z prodeje těchto dvaceti hotových volovic činil částku kolem 180 zl., za dvanáct měsíců by to bylo 2160 zl. jen za podešvice.³⁷⁵ Mimo spodkových - podešvových usní, ale koželužna nabízela i zmíněné svrškové kůže, jemné barevné jirchy, juchty, kordovany a zámiše (zpracovávání teletin, kravin, vepřovic, skopovic, kozin, konin, kamzičín, jelenic, srnčín a psin).³⁷⁶ Třísliva na zásyp (hlavně smrková, buková, javorová, březová a dubová kůra, později též valonka) byla drcena ve stupnicích, poháněných *vodním kolem*. V přízemní dílně rozváděl vodu do kádí důmyslný spádový vodovod.³⁷⁷

³⁷⁰ Původní *rodinný archiv Skřivanových – Binkových* je v současnosti značně roztržštěn. Nemalý soubor historicky cenných písemností zanikl brzy po znárodnění krucemburské továrny v padesátých letech 20. století, stěžejní část archiválií nejrůznější povahy a stáří (17.-20.století) se podařilo zachránit převezením do *Státního oblastního archivu v Zámrsku* a *Státního okresního archivu v Havlíčkově Brodě* (bohužel bez jakékoliv koncepce). Mnoho starých písemností, dokumentů a korespondence zůstalo dodnes u potomků koželužské rodiny.

³⁷¹ *Stammbaum der Familie Skřivan im Markte Kreuzberg*. Archiv Dr. Simony Binkové. Podrobný a přehledně vypracovaný rodokmen z roku 1840 obsahuje velké množství nepřesností v datech narození a úmrtí jednotlivých členů rozvětveného rodu (kopie v archivu autora).

³⁷² SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

³⁷³ Korespondence Augustina Skřivana ml. Archiv autora.

³⁷⁴ Viz BINKO, I.: *Krátký život*, s. 6-8, 16.

³⁷⁵ Srov. KYNČL, J.: *Přívodce Krucemburkem*, s. 213.

³⁷⁶ SOBA Zámorsk. Fond Augusta Skřivana dědic, továrna na kůže v Krucemburku; SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk; Soupis výrobků od Augustina Skřivana ml. Archiv autora.

³⁷⁷ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

Vedle běžné koželužské činnosti se Eduard Binko, vyučený řemenář, zabýval zhotovováním řemenů, třmenů, popruhů, opasků, uzd a bičů. Důležitou součástí prodeje byl tehdy výkroj kůží, „jednak se [tím] docilovaly větší zisky v drobném prodeji, a pak zvláště o trzích velmi značný odbyt obuvníkům. Z celého okolí přijížděli ševci, někteří i s povozem, a v takové dny se často ani neobědvalo [...]“.³⁷⁸ Velký význam měly v 19. století *brněnské trhy*, kterých se účastnili uznávaní výrobci, a kam cestovali i kupci z ciziny.³⁷⁹ „Tam se sjížděli hlavně moravští koželuzi - -, a tak když prodali, dobře se poměli. Můj dědeček [Eduard Binko] však říkal, že raději odjel o den dříve, nebo aspoň před večerem do Bobrové, kde měl u svého známého odběratele jakousi filiálku, kam pravidelně svoje zboží dovážel pro okolní ševce, a opatrně se ztratil s utrženými penězi v Brně, raději zavčas domů, nežli by je tam byl s veselými kolegy nechal.“³⁸⁰ Se vznikem malých obuvnických manufaktur a prvních továren se zájem o kvalitní krucemburské výrobky neustále zvyšoval. Čilé obchodování (nákup surových kůží i prodej usní) udržoval Augustin Skřivan ml. po dlouhá desetiletí s bohatým židovským kupcem Salomonem Fuchsem z Dřevíkova u Hlinska,³⁸¹ jenž v dalších letech přesídlil do výhodněji položené Trhové Kamenice. Skřivanovská řemeslnická dílna, rozšiřovaná a nově zařízená mezi lety 1839-1840, a od té doby průběžně dovybavovaná (naposledy v roce 1867), stála koncem šedesátých let 19. století před zásadním rozhodnutím, vynuceným dobou a okolnostmi. Buď se smíří s tím, že bude muset časem všechny větší zakázky přenechávat konkurenčním, radikálně zmodernizovaným podnikům, které ji jednou nakonec pohltní, nebo se sama zavčas přemění z drobné manufaktury v mechanizovanou továrnu na kůže. V roce 1869 zemřel nečekaně Augustin Skřivan ml. (mozková mrtvice).³⁸² Jeho přímí pokračovatelé z rodu Binkových³⁸³ si vybrali druhou, obtížnější a nákladnější variantu, jež však znamenala z dlouhodobějšího hlediska jedinou možnou cestu k potenciálnímu úspěchu ve starobylé rodinné živnosti. Nelehký úkol realizoval od počátku sedmdesátých let 19. století Eduard Binko se svým synem Ladislavem. S obětavou pomocí strýce Antonína Skřivana se jim podařilo navštívit dvě přední české koželužské továrny (jaro 1872), jejichž výrobním režimem a organizací práce se hodlali inspirovat. Podrobnosti se dovídáme ze Skřivanova únorového dopisu prasynovci: „S p.[anem Františkem rytířem] Pštrosem se sejdu až budou míti městští obecní starší schůzi, a nepochybuji, že k tomu přivolí, aby se tatínek [Eduard Binko] mohl na jeho dílnu podívat. Největší továrna nejen v Čechách, ale snad v celé říši cislajtánské a translajtánské bude asi pana Sejkory v Kostelci nad Orlicí, jež to pracuje parou a dostala za juchty na pařížské výstavě vyznamenání. Pracuje tam 800 – 1200 lidí. Pan Seykora jest k tomu vlastenec a jeho bratr navštěvuje nyní můj ústav [tj. českou obchodní školu „Skřivanku“ v Praze]. On sám též byl před lety mým žákem, nebyl-li to jeho druhý bratr. Protož jsem dnes požádal jeho bratra, jenž zde ústav navštěvuje, aby psal domů, by Tvému otci přístup dovolen byl, aby si mohl jeho

³⁷⁸ BINKO, J.: *Paměti koželužny v Krucemburku*, s. 10.

³⁷⁹ ŠTASTNÝ, V. – ŠUMPELA, F.: *Koželužství na Moravě*, s. 279.

³⁸⁰ BINKO, J.: *Paměti koželužny v Krucemburku*, s. 3.

³⁸¹ RŮŽIČKOVÁ, R. - ŠTĚPÁN, L. - ŠULC, I.: *Chrudimsko*, s. 24, 116, 120.

³⁸² Náhrobek koželuha *Augustina Skřivana ml.* (1805-1869) stojí dodnes na krucemburském katolickém hřbitově. Tvoří ho vandaly nedávno poškozená zinková plastika anděla z karlínské umělecké slévárny Josefa Branislava Mencla (odlita před rokem 1864) a pískovcový podstavec s vloženou, nahore půlkruhově zakončenou nápisovou deskou s pozlaceným textem: „Zde odpočívá AUGUSTIN SKŘIVAN majetník koželuhny, druhdy představený obce Krucemburské. Narodil se dne 3. listopadu 1805, zemřel dne 20. března 1869. Sláva památce jeho“.

³⁸³ Odtud složitě znějící firemní název koželužské továrny: „*Augustina Skřivana dědic Binko, Krucemburk – Augustin Skřivan's Erbe Binko, Kreuzberg*“.

továrnu důkladně prohlédnouti, a tatínek může asi za týden bez rozpaků na cestu se tam vydati, neboť byl již jich ř otec [Josef Seykora st.] můj dobrý známý. Též švagr Seykorův p.[an] Perlhefter navštěvoval můj ústav. Bude-li potom tatínek chtíti do Prahy, může přijeti, až budu mluvit s p.[anem] Pštosem, ale Seykorova dílna má býti mnohem větší nežli Pštrosova“.³⁸⁴ Když tehdy Eduard se synem navštívili velkotovárnu rodiny Seykorových v Kostelci nad Orlicí, nemohl ještě nikdo ze zúčastněných tušit, že si už za čtyři roky na to (1876) vezme mladý Ladislav Binko jednu ze sester zmíněných sourozenců za manželku, a že budoucí krucemburská továrna svůj nedostižný vzor nakonec ve 20. století o celá desetiletí přežije.³⁸⁵

Za zrod Binkovy koželužské továrny v Krucemburku je považován rok 1872, kdy sem byl z nedalekých železáren na Starém Ransku zakoupen a přestěhován staříčkový, ale hutěmi málo používaný parní stroj a kotel,³⁸⁶ sloužící od té doby k získávání pohonu pro tzv. hašple (otáčivé mlýnky k promíchávání obsahu koželužských kádí s kůžemi), k provozu sušárny kůží, využívající zpáteční páry, k ohřevu vody a vytápění dílen.³⁸⁷ Přístavba k domu č.p. 69 vznikla v místech hospodářského zázemí Skřivanovy koželužny, kde byla stodola, chlév a stáje.³⁸⁸ Speciální mechanické obráběcí stroje bychom zde v sedmdesátých letech 19. století ještě nenašli. Také drcení třísla probíhalo až do osmdesátých let stále s pomocí stupníků a vodního kola, ačkoliv se již v prvotních plánech počítalo, pro případ nedostatku vody v potoce, s energií z parního stroje.³⁸⁹ Vyloučeného odpadového třísla (rozemletá kůra, plody) se po vysušení druhotně zužitkovávalo jako paliva, kamenné uhlí se dopravovalo železnicí do stanice „Ždírec – Krucemburk“ a odtud formanskými povozy do podniku. Továrna na kůže si brzy vydobyla značný věhlas doma i v zahraničí. Za své prvotřídní výrobky začala sklízet první velká ocenění, která Binkovým otevřela pomyslné dveře do světa mezinárodního obchodu s koželužskými produkty. Již roku 1877 obdržela krucemburská továrna zlatou medaili na internacionální výstavě v Berlíně, následovala „Grand prix“ na světové výstavě v Paříži a uznání ze Zemské jubilejní výstavy v Praze v roce 1891. Tam i jinde vystupovala východočeská koželužna po čestném boku svých zámožnějších a slavnějších příbuzných – Seykorových: „Z nejstarších závodů dostavili se Augustina Skřivana dědicové v Krucemburku, jichž závod stává od roku 1728, a Josef Seykora a synové v Kostelci nad Orlicí. Vynálezy drticích strojů na tříslu, spalovacích pecí na tříslu, různých nových nástrojův a způsobů práce zjednaly závodu tomu dávno jméno chvalné rovněž jako znamenité jeho výrobky, z nichž viděli jsme tu bohatou kolekci [...]“.³⁹⁰ Ze zajímavých zakázek krucemburské firmy v osmdesátých letech 19. století uveďme alespoň speciálně ručně kadeřenou knihařskou teletinu v přírodní barvě, zhotovenou na vazbu městských knih královské Prahy, nebo vysoce jakostní, jemné galanterní usně v živých barvách (teletiny, koziny).

³⁸⁴ Dopis Antonína Skřivana prasynovci Ladislavu Binkovi z 8. 2. 1872. Archiv autora.

³⁸⁵ BINKO, Josef: *Vzpomínky na Kostelec nad Orlicí* (nepublikovaný strojopis – archiv autora). Křížová 1956, s. 1-7.

³⁸⁶ Srov. JANÁK, J.: *Hospodářský rozmach Moravy*, s. 205.

³⁸⁷ Stručné poznámky k historii a současnosti továrny Augustina Skřivana dědic Binko, Krucemburk (počátek 40. let 20. století). Archiv autora.

³⁸⁸ Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 214.

³⁸⁹ Srov. BINKO, J.: *Paměti koželužny v Krucemburku*, s. 7; ŠTĚPÁN, L. – VAŘEKA, J.: *Klíč od domova*, s. 240; JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 27, 40, 41.

³⁹⁰ BINKO, J.: *Paměti koželužny v Krucemburku*, s. 7; Kolektiv autorů: *Jubilejní výstava zemská království českého v Praze 1891. Kronika s 519 vyobrazeními a 36 zvláštními přílohami*. Praha 1894, s. 470-471.

Jediný potomek Eduarda Binka a Julie rozené Skřivanové, syn *Ladislav Binko st.* (1851-1923), byl všestranně nadaným člověkem s příjemným aristokratickým vystupováním, s řadou mimo oborových zájmů a skutečným podnikatelským duchem. Svá studentská léta prožil v Praze, ve společnosti strýce prof. Gustava Skřivana, u něhož zprvu bydlel, a prastrýce Antonína Skřivana, jehož české obchodní učiliště, po absolvování staroměstské hlavní školy u sv. Jakuba a nižší reálky v Panské ulici, pilně navštěvoval. Po celý život miloval hudbu a výtvarné umění, z cizích jazyků ovládal kromě němčiny, též francouzštinu, angličtinu a ruštinu. Jako student docházel ve volném čase na populární přednášky filologa Martina Hattaly, na kterých se seznámil s indickým sanskrtem a životní filosofií staré Indie.³⁹¹ Po smrti dědečka Augustina Skřivana ml. zahájil, spolu se svým otcem, rozsáhlou přeměnu staré venkovské manufaktury v progresivně se vyvíjející průmyslový komplex. Od druhé poloviny sedmdesátých let cílevědomý Ladislav hodně cestoval. Vlivné kontakty si vytvořil hlavně ve Vídni, za obchodem a kvůli inspiraci však projezdil téměř celou Evropu a ke konci století se podíval i do Severní Ameriky a moderního velkoměsta New Yorku.³⁹² Zde poznal přední výrobce vyspělých koželužských zařízení a strojů, z nichž se některé po roce 1902 objevily i v Krucemburku. Eduard Binko synovým aktivitám a vizím rozuměl, a proto jeho podnikatelský elán nijak neomezoval, sám vedl továrnu vždy a jen po dobu Ladislavovy krátké nepřítomnosti, jinak si ponechával na starosti pouze dohled nad místním výkupem surových kůží a nad výrobou kladených podešví pro výkroj. Prestiž krucemburské firmy byla symbolicky posílena sňatkem (1876) Ladislava Binka st. s pohlednou *Emou Seykorovou* (1849-1906) z Kostelce nad Orlicí, dcerou Josefa Seykory st., zakladatele jedné z největších a nejvyhlášenějších továren na kůže v celé monarchii.³⁹³ Josefovi synové a následovníci, bratři Josef rytíř Seykora ml., Vojtěch a Rudolf,³⁹⁴ zaměstnávali několik set dělníků, včetně vlastních podnikových truhlářů, kovářů, zámečníků, techniků, odborného chemika a zaměstnanců účtárny. Na počátku 20. století nechali Seykorovi vystavět v sousedství továrny malou čtvrť stylových dělnických vilek s ovocnými zahrádkami.³⁹⁵ Na rozsáhlých parkově a krajinářsky upravených pozemcích pak umístili své vlastní reprezentativní vily, výletní poustevny a zahradní besídky, navrhované takřka ve všech případech od rodinného příbuzného Seykorů, strýce *Václava Roštlapila* (1856-1930), žáka vídeňského architekta Theophila von Hansena a autora monumentálních budov Strakovy akademie v Praze, Akademie výtvarných umění v Praze na Letné a Ústavu choromyslných v Praze – Bohnicích.³⁹⁶ Kostelecká

³⁹¹ BINKO, J.: *Paměti koželužny v Krucemburku*, s. 6-7.

³⁹² SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk. Dále z vypravování Aleny Slavíkové roz. Binkové.

³⁹³ Srov. BINKO, J.: *Vzpomínky na Kostelec nad Orlicí*, s. 1-7; MASNER, L.: *Koželužství*, s. 10; Kol.: *Jubilejní výstava zemská*, s. 470-471.

³⁹⁴ Čtvrtý z bratrů, Alois Seykora, „vystoupil hned z mládí z firmy a oženil se s krásnou Vídeňáčkou, naší tetou Rosinou, dcerou známého [koželužského] továrníka Ratha; vyráběl hlavně teletiny, ve Vídni oblíbené. Při regulaci Vídně v okolí Schönbrunnu, kde továrna stála, vykoupilo ji město – a [radnice] postavila strýcovi náhradou velký rohový činžák v Schönbrunner Schloss - Strasse [...] Po likvidaci továrny žil strýc více jako pensista, bavil se hospodářstvím v [alpském] Rosinahofu, odkud byl nádherný výhled na celé pásmo hor, Semering, Axalp, Sonnwendstein – a v zimě se vrátil zase do města”. Viz BINKO, J.: *Vzpomínky na Kostelec nad Orlicí*, s. 3.

³⁹⁵ ROŠTLAPIL, Václav: *Dělnické domky Frant. Seykory, továrníka v Kostelci n. O.* Architektonický obzor 12, 1913, s. 62-63.

³⁹⁶ Na intimně prožívaný vztah Seykorovy rodiny k umění a přírodě, a na smutný osud kosteleckých vil a romantických lesních poustev, upomíná též pátý díl „street movie“ *Šumná města* od Davida Vávry a Radovana Lipuse s názvem *Šumná Divoká Orlice*, natočený Českou televizí v roce 2000.

rodina udržovala úzké přátelství s malířem *Benešem Knüpfere* (1844-1910) a dalšími předními českými umělci, jejichž díla s láskou a opravdovým zaujetím sbírala.³⁹⁷

Navraťme se však zpět za Ladislavem a Emou do Krucemburku. V letech 1877, 1882 a 1889 probíhaly další důležité investice do modernizace podniku, spojené s rozšiřováním koželužského výrobního areálu a dílen i na protilehlý břeh Městceckého potoka, tedy směrem k baroknímu špýcharu a dosud nezastavěným pozemkům bývalého tvrziště. Starobylou patrovou budovu s vysokou mansardovou střechou se podařilo koncem sedmdesátých let 19. století vykoupit, opravit a účelově využít (třířlová dílna a finální úpravna kůží).³⁹⁸ V jejím bezprostředním okolí docházelo při výstavbě nových industriálních objektů a zahradních úpravách k častým *archeologickým nálezům*, včetně odhalení části masivních základů neznámé zaniklé stavby, ztotožněné tehdy s pozůstatky rozebrané krucemburské tvrze. Mezi objevenými předměty byly stěpy pozdně gotických kachlových kamen s reliéfní figurální výzdobou (2. pol. 15. století), zbytky čtvercové cihlové dlažby, cínová konvička 6,5 cm vysoká, označená písmenem „a“ (tj. *aqua* - voda, konec 16. století), zlatý prsten s vyrytým monogramem „IHS“ (tj. *Iesus Hominum Salvator* – Ježíš lidí spasitel), šipky, ostruhy a torzo halapartny (17. století), dále okenní mříže, kadlub na koule, klíče, visací zámek s řetězem, litá petlice a těžké železné čepy, snad od brány.³⁹⁹ V roce 1889, kdy se dokončovala nová luhárna a sušárna, zakoupila koželužna svůj *druhý parní stroj a kotel*, přivezený opět ze Starého Ranska, kde byla roku 1886 definitivně uzavřena a zrušena slavná knížecí dietrichsteinská železárna. V devadesátých letech 19. století se postavilo prostorné skladiště, v roce 1893 proběhla, na místě po spálení Pospíchalovy chalupy, výstavba přízemního nárožního domku č.p. 87 se dvěma dělnickými byty (podle projektu choťebořského stavitele Františka Lišky)⁴⁰⁰ a rekonstrukce protějšího patrového Starého domu č.p. 69, který byl v dubnu rovněž postižen tragickým požárem Krucemburku (shořela střecha, výrobnám za potokem se ničivý oheň naštěstí vyhnul).⁴⁰¹ Roku 1900 už Binkův podnik zaměstnával *kolem sedmdesáti dělníků*, ta tam byla doba cechovních mistrů, mladých a sebevědomých řemeslnických tovaryšů, Skřivanovy manufaktury, doba stále ještě živá v očích některých pamětníků.⁴⁰² V letech 1901-1902 se uskutečnila zatím nejradikálnější přestavba a *reorganizace výroby* v dosavadních krátkých dějinách zdejší tovární produkce. Tehdy nechal Ladislav Binko st. vybudovat zcela novou, vysoce výkonnou *strojovnu a kotelnu*.⁴⁰³ Součástí technického zázemí byla vlastní elektrárna, vyrábějící *třířázový střídavý elektrický proud*, umožňující majitelovi, ještě před samotnou elektrifikací městečka (1927!), pohon špičkových moderních koželužských strojů a elektrické osvětlení v celém

³⁹⁷ Srov. SLAVÍK, J.: *Josef Binko – přítel umění a fotograf*.

³⁹⁸ Bývalý panský špýchar, obývaný od roku 1836 čtyřmi rodinami (samostatné bytové jednotky), byl vykupován postupně, mezi lety 1876-1879. Mohutný objekt s barokní mansardovou střechou stojí v areálu koželužny dodnes.

³⁹⁹ Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 207-209; WIRTH, Z.: *Soupis památek*, s. 44. Situační plán nálezů a podstatná část archeologických předmětů by se měla nacházet v majetku Ing. Jana Binka.

⁴⁰⁰ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk; srov. SEDLÁK, Jan (ed.): *Slavné vily kraje Vysočina*. Praha 2008, s. 9, 29-31, 34-37, 119-120.

⁴⁰¹ Srov. KYNČL, J.: *Průvodce Krucemburkem*, s. 203, 233, 252-253; *Požár v Krucemburku*. Světozor, s. 299-300; SLAVÍK, J.: *Josef Binko – přítel umění a fotograf*, s. 58.

⁴⁰² SOBa Zámorsk. Fond Augusta Skřivana dědic, továrna na kůže v Krucemburku; BINKO, J.: *Paměti koželužny v Krucemburku*, s. 6.

⁴⁰³ SOBa Zámorsk. Fond Augusta Skřivana dědic, továrna na kůže v Krucemburku.

areálu koželužny, včetně Starého domu a pozdějších vil. Na svou dobu bylo takové zařízení dílen velkým pokrokem, neboť jinde se ještě stále používalo těžkých transmisí, případně elektrického zařízení na stejnosměrný proud.⁴⁰⁴ Další podobně významná a nákladná modernizace proběhla v krucemburském podniku až po skončení první světové války, za Ladislavových tří synů – pokračovatelů (bratři Ladislav Binko ml., Josef Binko a Dušan Binko), a to v souvislosti se zaváděním tzv. *chromočinění*.

IX. Významné osobnosti rodu Skřivanových v 19. století

IX.1 Prof. Gustav Skřivan (1831-1866)

Gustav Skřivan byl jediným synem koželuha Augustina Skřivana ml. a jeho manželky Karolíny rozené Jettelové.⁴⁰⁵ Mezi lety 1838-1843 navštěvoval *farní školu* v Krucemburku (čtení, psaní latinkou, kurentem, pravopis a psaní dle diktátu, čeština, němčina, latina, počítání ve čtyřech základních výkonech a katechismus), poté přešel na c.k. krajskou *hlavní školu* v Kutné Hoře,⁴⁰⁶ kde bydlel u váženého měšťana Václava Šafránka. Zde v listopadu 1844 vážně onemocněl, podle docházejícího lékaře se jednalo o silnou „*rheumatickou horečku*“.⁴⁰⁷ Ačkoliv se Gustav nakonec uzdravil, jeho plíce už od té doby zůstávaly natrvalo oslabené. Začátkem prosince píše třináctiletý školák po dlouhé době domů (úhledný dopis s vlastní narýsovanou *biedermeierskou* dekorací): „*Nejdražší rodiče! Já Vám ruce libám a již jsem zdravější, ale všechno nesmím ještě jíst, hrách, čočku, chleba, maso jen telecí. Do školy nepůjdu, až tak ale 10. dez.*[embra]. *Skrz ty Vánoce já ostanu raděj v [Kutné] Hoře, skrz tu nemoc, ale ne aby Jste si drahý rodiče myslely skrz ty peníze a to si můžete hned pomyslet, že bych já domů stokrát raděj jel, neb je mi po té nemoci hrozně po domově smutno, ale myslím si, že musím odvyknout. Tu sobotu před Štědrým večerem budu mít odpoledne Feryen [prázdniny] až do Třech králů. Dobrý rodiče, pošlete mi z 3. klassy [třídy] Schrift [sešit]. Aufsätze [slohové úlohy] jak z I. tak z II. kursu. Pak ty vraní brky a pak ve veškostnu [komodě] tatínkovým dole v šupleti je zeychnung [kresba, výkres] v dece jedný, a pak v tatínkový jarmárce [skříňce] mám nějaký zeychnunky a dole v jarmaře co jsou nože a talíře v těch šuplatech mám také nějaké [...]*“.⁴⁰⁸ Po úspěšném absolvování hlavní školy v roce 1846 se mladý Gustav vrátil do rodného Krucemburku, kde se začal u svého otce učit *koželužskému řemeslu*, které měl jednou po Augustinovi převzít. Jak již víme, nestalo se tak, a rodiče po roce přemlouvání svolili, aby jejich jediný mužský potomek zanechal tradiční obživy předků a pokračoval ve studiích na vysoké škole, „*bych sobě šťastnou budoucnost vydobyl a Vás v stáří podporovat mohl*“.⁴⁰⁹ Od akademického roku 1847/1848

⁴⁰⁴ BINKO, J.: *Paměti koželužny v Krucemburku*, s. 7-8, 12.

⁴⁰⁵ Viz *Riegrův / Slovník naučný XI*. Praha 1874, heslo: Skřivan Gustav, s. 611-612; *Ottův slovník naučný XXIII*. Praha 1905, heslo: Skřivan Gustav, s. 313-314. Životopis prof. Gustava Skřivana se edičním nedopatřením nedostal do řádného 8. dílu *Riegrova / Slovníku naučného* z roku 1870, takže byl zařazen až k pozdějším dodatkům. Srov. SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk (dopis Antonína Skřivana bratrovi Augustinu Skřivanovi z 15. 1. 1869).

⁴⁰⁶ Vysvědčení Gustava Skřivana a jiné dokumenty k jeho studiu. Archiv autora.

⁴⁰⁷ Korespondence Václava Šafránka s Gustavovými rodiči. Archiv autora.

⁴⁰⁸ Dopis uzdraveného Gustava Skřivana rodičům ze 7. 12. 1844. Archiv autora.

⁴⁰⁹ Dopis Gustava Skřivana rodičům ze 17. 2. 1851. Archiv autora.

studoval na *vídeňské polytechnice*, odkud přestoupil v revolučním roce 1848 na *pražský polytechnický ústav*. Ještě ve Vídni se stal členem *studentských legií* a jako rodák z dietrichsteinského polenského panství byl od knížete Františka Josefa Dietrichsteina obdarován příspěvkem na zakoupení kabátu, vázanky, vojenské kravaty a rukavic k uniformě v ceně 21 zl. 48 kr.⁴¹⁰ V dopisech rodičům Gustav popisuje přímé události z květnové revoluce, varuje před možným propadem bankovek a informuje o radikalizaci zdejší městské lůzy. Po zdárném odbytí posledních zkoušek odjíždí do Prahy, kde měl se svým kolegou již od začátku roku pronajatý byt. O nákladech na jeho vybavení (od zubního kartáčku, mycí soupravy, až po výhodně nakoupený starší nábytek), pořízení nového šatstva, odborných knih, předepsaných učebnic, drahých rýsovacích potřeb a jiných pomůcek, jsme podrobně zpraveni z korespondence otci, který nesl po celé roky podstatnou část finančního břemene za synovo městské studium. Zajímavé a někdy až komické jsou dnes Gustavovy zážitky z častého cestování vlakem mezi Vídni a Prahou (trať *Severní státní dráhy*), nebo do Pardubic, kam mu rodiče posílaly k návštěvě Krucemburku podle situace bryčku, nebo formanský vůz.⁴¹¹ Když například v listopadu 1848 přijížděl po železnici na pražské nádraží (dnešní Masarykovo), „*Páni Pražáci [již] v zástupech velkých očekávali train [vlak], by noviny vídeňské vyzvěděli. Vzal jsem můj kufr, který mi ani od stráže prohlížen nebyl a odebral jsem se k Antonovi [Skřivanovi], kdežto jsem vlídně přijat byl [...]*“.⁴¹² Že v noci nebývalo na cestách nejbezpečněji dosvědčuje dopis rodičům, v němž Gustav ohlašuje čas vlaku, kterým má dorazit na sestřinu krucemburskou svatbu s Eduardem Binkem: „*Poněvadž zde kufr u dědečka [Václava Jettela ve Vídni] nechám, a sobě jen kožený kufr vezmu, tedy bych Vás prosil místo vozu jen naši, neb pastorovu pryčku pro mě odeslat. Já myslím, abych hned z Pardubic vyjel a nikde žádný nocleh nedělal (co by mě velmi nemilé bylo), totiž abych as v ½ noci domů přijel. Neb když od Vás kuň v sobotu vyjede v časně ráno, může na poledne v Pardubicích být, a také sobě dost odpočne, když 5 hodin tam postojí, pak za druhé žádný náklad nebude mít. [...]* Těšilo by mě, kdyby Edvard mě mohl v Pardubicích očekávat. Jestli to možné bude, prosím Vás odpuste ho [z práce]. Zastavovat se nebudem nikde. Kdyby nemohl Edvard, odešlete mi nějakou silnou hůl, neb něco, kdyby večer někdo na mě chtěl kabát“.⁴¹³ Ze studia na pražském polytechnickém ústavu, i opětovného návratu na vídeňskou techniku (podzim 1850), se dochovaly Skřivanovy imatrikulační listy, písemná hodnocení a frekvenční vysvědčení, plná podpisů od tehdejších význačných profesorů a vědců, i některé školní výkresy.⁴¹⁴ Velká váha byla při výuce kladena na praktické vzdělávání, „*musíme mašiny si sami vyměřit a kreslit, ve fabrikách, neb ledas kde, kam kdo je poslán, to jest ale na jedno místo nejsou nikdy dva poslaný. Já rejsuju ted' každý den, kde to 14 dní trvat bude, v železnici [...]* divně mě bylo, když jsem první den na železnici od profesora [Karla Wersina] poslán byl, měřítko, olůvko a papír dostal. [Lezl jsem po lokomotivě] a než jsem se do toho vpravil, bylo to velké Curiosum, ono je něco jiného to rejsovat z předlohy a něco jiného, když to má jeden před sebou“.⁴¹⁵

⁴¹⁰ Korespondence Gustava Skřivana. Archiv autora.

⁴¹¹ Železniční trasa z Německého Brodu do Pardubic, se zastávkou ve stanici „*Ždírec – Krucemburk*“, byla zprovozněna až v roce 1871.

⁴¹² Dopis Gustava Skřivana rodičům ze 4. 11. 1848. Archiv autora.

⁴¹³ Dopis Gustava Skřivana rodičům z 29. 7. 1851. Archiv autora.

⁴¹⁴ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk; Dokumenty k životu Gustava Skřivana. Archiv autora.

⁴¹⁵ Dopis Gustava Skřivana rodičům z 10. 5. 1850. Archiv autora.

V Praze se Gustav Skřivan přihlásil k *technické kohortě* studentských legií, jež měla vykonávat pravidelnou noční stráž v ulicích města a udržovat pokoj a pořádek při masových shromážděních lidu. Ozbrojené studentské sbory se roku 1848 hrdě hlásily k tradici pražských studentských legií z let 1648, 1741, 1744 a 1800.⁴¹⁶ Údajně z revolučního roku je v rodině dodnes uchováván Skřivanův odznak s českým lvem a královskou korunkou.⁴¹⁷ Na konci roku 1849, kdy už byl jasně patrný nový vládní kurs, směřující k neoabsolutismu, se mladý Gustav připletl do zbytečné potyčky studentů a bývalých členů rozpuštěných legií s pražskou policejní stráží a za urážku hlídky slovem byl dne 8. února 1850 *odsouzen vojenskou komisí* na Pražském hradě ke čtrnáctidennímu vězení u profousa.⁴¹⁸ Koželužské rodině způsobil incident mnoho nepříjemností, neboť Gustavovi hrozilo vyloučení z techniky a povinný odchod k vojsku. V pozdější regionální literatuře z 20. století byl výklad celé události zkomolen a Gustav Skřivan označen za aktivního účastníka bojů na pražských barikádách v roce 1848, což je i z důvodů studentova umírněného politického, liberálně orientovaného přesvědčení naprosto vyloučeno.⁴¹⁹ Tento fakt potvrzuje i německy psaný dopis od Skřivanova radikálně demokratického spolužáka z chorvatského Záhřebu, Mirko Hãrvata, ze srpna 1848: „*Milý Gustave! Tvůj dopis mě velmi potěšil. Je mi velmi podivno, že nerozumíš událostem pražským. Já jsem od Prahy tak vzdálen, ale přesto je chápu. Revoluce v Praze byl boj demokracie proti aristokracii, byl to boj svobody s absolutismem. Aristokracie myslela, že Slovanský sněm bude jejím orgánem proti svobodě, ale zmýlila se. Slovanský sněm jako první orgán slovanského národa měl před očima svobodu, nejen vládu, národ, nikoli však aristokracii. Byl myšlen demokraticky, a proto se musel zhroutit. Píšeš o pražských studentech, že dělali příliš mnoho. Kéž by jen byli pražští studenti více vykonali, věc by byla lépe dopadla. Proč Jsi mi nenapsal, jak je u Vás v zemi, jak smýšlí lid? Co očekáváte? My Chorvaté a Srbové, žijící v Chorvatsku, Slavonii a Uhrách, stojíme v otevřené válce s Maďary. Na jednom místě naši sedláci porazili jeden prapor pěchoty a jednu eskadronu husarů, na jiném místě jednu eskadronu hulánů. Chceme být svobodným národem ve svobodném Rakousku. Chceme se sjednotit se všemi Slovany monarchie. Vaše armáda byla nyní proti Vám. Naše celá armáda je pro nás. Máme nyní 50 000 k boji připravených mužů – hraničářů a za týden může náš nejmilejší bãn Jelačić mít 80 000 mužů u hranic [...]*“.⁴²⁰

Po zvládnutí náročných zkoušek na pražské polytechnice se Gustav Skřivan vrací od akademického roku 1850/1851 ke studiu na *vídeňském polytechnickém institutu*. O proměně klimatu ve společnosti a mezi studentstvem sděluje domů otcovi, že se zde již „*střihají dlouhé vlasy demokratické a holšteinské klobouky berou, žádné studentské známky se nesmějí nosit*“.⁴²¹ V průběhu dalších let se Skřivan stává oblíbeným žákem a později pilným vědeckým spolupracovníkem významného matematika, konstruktéra optiky a vynálezce vysoce světelného, fotografického portrétního objektivu, profesora *Josefa Maxmiliána Petzvala* (1807-1891).⁴²²

⁴¹⁶ VELFLÍK, Albert: *Dějiny technického učení v Praze*. Díl I. Praha 1906, s. 303-304.

⁴¹⁷ Odznak s českým lvem. Archiv autora.

⁴¹⁸ Viz *Zprávy z Prahy*. Pražský večerní list, 15. 2. 1850, č. 27, s. 186.

⁴¹⁹ Srov. JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 78, 105.

⁴²⁰ Dopis Mirko Hãrvata Gustavu Skřivanovi z 22. 8. 1848. Archiv autora. Český překlad viz JANÁČEK, J.: *700 let Krucemburku – Křížové*, s. 78-79.

⁴²¹ Dopis Gustava Skřivana rodičům ze 17. 2. 1851. Archiv autora.

⁴²² SCHEUFLER, P.: *Historické fotografické techniky*. Praha 1993, s. 13; Korespondence Gustava Skřivana. Archiv autora. Někdy v průběhu šedesátých let 19. století se hornouherský rodák (Slovák) *Josef Petzval* objevil jako letní host Gustava Skřivana ve Starém domě v Krucemburku. Za jeho pobytu

V Gustavově studentském bytě píše v roce 1853 svoji novou odbornou publikaci blízký přítel, dřívější spolužák, nyní nastávající profesor deskriptivní geometrie na pražské polytechnice a pozdější nadějný politik *Rudolf Skuherský* (1821-1863). Ještě během studia se Gustav Skřivan přihlásil v roce 1854 ke zkoušce kandidátů na úřad učitele matematiky a nauky o strojích pro vyšší reálné školy, obdržel však pouze oprávnění k výuce na nižších reálkách. Tento prvotní neúspěch byl ctižádostivému Skřivanovi silným podnětem k horlivému samostudiu a vzorným výsledkům na vídeňské technice. Ve volném čase si Gustav přivydělával soukromými přednáškami, tematickými výklady z různých technických oborů a vyučováním matematiky na proslulém privátním *výchovném ústavu Petra Bilky*, na kterém se vzdělávali potomci z předních vídeňských a šlechtických rodin (Kaunicové, Jabloňovští, Lobkovicové), a kde si Skřivan získal u žáků i jejich rodičů velkou oblibu, a zároveň osvojil praktické didaktické dovednosti, jichž pak využil při sepisování svých prvních učebnic. V roce 1857 vypomáhá profesoru Josefu Petzwalovi s odbornou korekturou nového vědeckého díla, určeného pro tisk, a na počátku roku následujícího je Gustavovi, po úspěšně vykonané zkoušce, povoleno vyučovat na vyšších reálkách. Poté, co dosáhl v přípravných učitelských hodinách velmi dobrých pedagogických výsledků na tzv. „Videňce“ (vyšší reálná škola na předměstí Wieden),⁴²³ byl vládou v průběhu roku 1858 jmenován, ve dvaceti sedmi letech života, prozatímním a nakonec řádným ředitelem (1859) čtvrté vyšší reálky ve Vídni na Bauernmarktu (Selský trh v centru města), s úkolem vypracovat její organizační plán.⁴²⁴ Škola, kterou od jejího vlastníka Karla Schelivského dokonce odkoupil (1860) a stal se tak jejím majitelem a ředitelem v jedné osobě, dosáhla pod Skřivanovým vedením chvalného jména, vysokého počtu uchazečů o studium a byla ve své době považována za vzorovou pro ostatní vznikající ústavy tohoto typu a zaměření. O cenné rady a dlouholeté zkušenosti se tehdy s Gustavem podělil jeho pražský strýc Antonín Skřivan, zakladatel vyhlášené obchodní školy, tzv. „Skřivanky“.

V roce 1861 se Gustav Skřivan oženil se svou půvabnou sestřenicí, Videňankou *Hedvikou Jettelovou* (1839-1864).⁴²⁵ Ke sňatku druhého stupně pokrevnosti dala svolení (dispens) konsistoř vídeňského arcibiskupství. Otcem jednadvacetileté Hedviky byl ranský rodák Ladislav Hugo Jettel, hutní podnikatel ve Štýrsku, matkou Žofie rozená Buchtová, dcera majitele železných hutí ve Vříšti u Nového Města na Moravě. V kruzích vysoké společnosti se rodina ve Vídni, až na dědečka Václava Jettela, poněmčila. Ačkoliv byli bohatí příbuzní mladému Skřivanovi vždy nápomocní, za svých studií často trapně pociťoval, že mu nemohl jeho otec Augustin poskytovat takové finanční prostředky, aby se mohl mezi Jettelovými a jejich přáteli volně pohybovat.⁴²⁶ Byly to především plesy ve strýcově domě: „*Dne 13-ho tohoto měsíce jsem obdržel od pana strýce Jettela pozvání na jeho domácí ples. Chtěl jsem se z toho vykrotit, však žádné výmluvy nebyly nic platné, kde jsem musel pozvání přijmout. Narazil jsem se do mého nového fraku, vypůjčil jsem si bílou vestu a botky, pak jsem si koupil rukavice a šel jsem. Celá společnost byla tůze veselá, bylo asi 17 ženských a as 16 mužských. Jídla a pití jsme měli hojnost, zkrátka*

zde vzniklo několik, dnes již ztracených snímků na skleněných negativech. Srov. BINKO, J.: *Paměti koželužny v Krucemburku*, s. 3; SCHEUFLER, P.: *Josef Binko*, s. 29; SLAVÍK, J.: *Josef Binko – přítel umění a fotograf*, s. 16.

⁴²³ Viz Gustavův stříbrný upomínkový pohár ve stylu druhého rokoka s věnováním z roku 1858. Soukromá sbírka.

⁴²⁴ Srov. BINKO, I.: *Krátký život*, s. 12.

⁴²⁵ Daguerrotypie a rané vizitkové fotografie mladých manželů (1863). Archiv autora.

⁴²⁶ BINKO, I.: *Krucemburští koželužové a významní členové rodu Skřivanových*, nestr.

tůze dobře jsme se bavili [...] ⁴²⁷ Včera v sobotu dával pan strýc ples, který o mnoho skvostnější byl, než první. Hostů bylo více než na prvním. Včera bylo 28 ženských a 31 mužských. Společnost byla veselá. Ten ples mohl pana strýce včera 100 fl. stříbra stát, neb bylo tůze mnoho drahých jídel, hojnost dobrého vína a piva. Já jsem byl až do 5-ti hodin do rána, a též větší díl společnosti pohromadě“ ⁴²⁸ Krásnými zážitky byly návštěvy opery, koncertů a divadel: „Včera jsme se tam až do 6 hodin dobře bavili, kde pan dědeček tam ostal a já se strýcem Moricem [Jettelem] do Concertu šel. Takový koncert jsem ještě neslyšel, a potom co náhoda nechtěla mít, - dostal jsem od pana strýce lístek, kde jsem zrovna vedle ministra Tunfelda seděl [Ferdinand v. Thinnfeld, exministr nerostného bohatství a těžby]“ ⁴²⁹ Dva bratři Hedviky byli umělecky nadaní, akademicky školení krajináři. Vedle staršího Vladimíra Jettela, u něhož se stalo malování spíše koníčkem ve volných chvílích, se ve světě proslavil hlavně *Eugen Jettel* (1845-1901), žijící několik let v Paříži, kde se scházel s některými mistry barbizonské školy a odkud pořádal časté cesty na francouzský, holandský a italský venkov. V metropoli moderního umění Eugen poznal české malíře Brožíka, Hynaise, Marolda, Muchu a Zdeňku Braunerovou, dceru advokáta a politika Františka Augustina Braunera. Jettelova žena stála kolegovi Vojtěchu Hynaisovi modelem při práci na oponě pro pražské Národní divadlo (mladá vdova s dětmi). ⁴³⁰ Koncem 19. století se Eugen Jettel přihlásil k hnutí Vídeňské secese. ⁴³¹ Zemřel náhle v Terstu (jiný údaj hovoří o Velké Losinji), odkud měl podniknout s arcivévodou Karlem Štěpánem a jeho přáteli námořní výlet podél italského pobřeží k Sicílii.

Společenská prestiž Gustava Skřivana od počátku šedesátých let 19. století strmě vzrůstala. K novomanželům jezdily do Vídně na delší pobyty Skřivanovy sestry, které si zde procvičovaly němčinu a po boku Hedviky poznávaly každodenní život velkoměsta s jeho bohatou kulturou. V roce 1860 byl Gustav jmenován řádným členem vídeňské *c.k. Geographische Gesellschaft*, v lednu 1863 dopisujícím (zakrátko však mimořádným) údem *Královské české společnosti nauk*, a v následujícím roce členem *Měšťanské besedy v Praze* a *Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách* (jednatel Antonín Mezník). ⁴³² Vděční žáci VI. třídy z Bauernmarktu mu v roce 1861 věnovali do ředitelny jeho vlastní litografickou podobiznu. ⁴³³ Ve stejnou dobu se rozvíjí i Skřivanova publikační činnost a úzká spolupráce s německými matematickými časopisy. V říjnu 1862 dokončuje česky psaný spis *K theorii řad bezkonečných*, u něhož dopodrobna promýšlí tehdy ještě neexistující, nebo pojmově značně neustálené české matematické názvosloví: „*Monografie má patří do oboru vyšší matematiky, a jest v historickém ohledu první publikace z vyšší matematiky, co naše česká literatura proukáže. Doufám, že se brzo v českém jazyku utužím. Neb, když sobě pozor dám, tedy snadno nechybím. Druhou malou práci v českém jazyku mám takřka hotovou, jest to ta samá, kterou jsem o prázdninách měl v Krucemburku*“ ⁴³⁴ Přínosem pro vzdělanecké okolí byla také Gustavova překladatelská činnost. Již v roce 1862 mu zaslal věhlasný drážďanský matematik *Oscar Xavier Schlömilch*

⁴²⁷ Dopis Gustava Skřivana rodičům z 15. 1. 1852. Archiv autora.

⁴²⁸ Dopis Gustava Skřivana rodičům z 15. 2. 1852. Archiv autora.

⁴²⁹ Dopis Gustava Skřivana rodičům z 11. 11. 1859. Archiv autora.

⁴³⁰ MŽYKOVÁ, Marie: *Vojtěch Hynais*. Praha 1990, s. 102.

⁴³¹ Srov. SLAVÍK, J.: *Josef Binko – přítel umění a fotograf*, s. 10-11, 13, 58.

⁴³² Jmenovací diplomy Gustava Skřivana a dokumenty ke členství. Archiv autora.

⁴³³ Litografická podobizna Gustava Skřivana. Soukromá sbírka; srov. VELFLÍK, A.: *Dějiny technického učení v Praze*, s. 475; Poznámky Ing. Bohuslava Melichara a Ing. Marie Melicharové z Hradce Králové. Archiv autora.

⁴³⁴ Dopis Gustava Skřivana otci Augustinovi z 16. 10. 1862. Archiv autora.

(1823-1901) plnou moc k přeložení svých právě vydaných odborných studií do češtiny. Ještě téhož roku byl Gustav Skřivan pobídnut Františkem Ladislavem Riegrem, Rudolfem Skuherským, Antonínem Skřivanem, ale i dalšími přáteli, aby se navrátil do Čech a ucházel se v Praze o nově vypsané vysokoškolské místo na polytechnickém ústavu. Mladý matematik neváhal a s kandidaturou, k otcově velké radosti, souhlasil, neboť to pro něho znamenalo návrat k čistě vědecké práci, od které byl v posledních letech odpoutáván a zdržován složitou a nezáživnou administrativou při vedení vyšší reálky na Bauernmarktu. Během audience na ministerstvu kultu a vyučování ho v tomto rozhodnutí osobně podpořil i Gustavovi značně nakloněný baron *Josef Alexander Helfert* (1820-1910). Z deseti uchazečů na pozici docenta elementární matematiky *s českou vyučovací řečí* vybrali členové pražského profesorského sboru koncem roku 1862 jednomyslně *primo loco* právě Skřivana. Dne 17. února 1863 bylo rozhodnutí definitivně stvrzeno zemským výborem a Gustav Skřivan se tak stal vůbec prvním (provisorním, od roku 1864 řádným) *profesorem pražské polytechniky*, přednášejícím elementární a vyšší matematiku v mateřském jazyce. V dubnu se Gustav s Hedvikou a jejich služebnou Louiskou stěhují z Vídně do Prahy, kde si pronajímají byt v Rohrsově domě č.p. 356 v ulici Na Perštýně (Staré Město). Skřivan si zde rozvrhuje přesný systém výuky, přičemž mluvnickou správnost svých českých vět a slovních obrátů konzultuje se svým příbuzným, Antonínem Mezníkem (od roku 1864 zástupce docenta na technice). Počátkem května, tedy ještě v rámci druhého semestru akademického roku 1862/1863, začíná s českým výkladem *o analytické geometrii v rovině*, s kterým si okamžitě získává uznání jak od studentstva, tak od českých i německých profesorů. V pražské společnosti je záhy přemlouván ke vstupu do politiky, což ovšem vehementně odmítá. Od podzimu 1863 je u Gustava ubytován dvanáctiletý školák, sestřin syn Ladislav Binko, jehož během studií vychovává jako vlastního potomka.

Štěstí v kariéře bohužel neznamenalo přízeň osudu ve Skřivanově manželském životě, který spěl k neodvratné rodinné tragédii. Brzy po sňatku totiž onemocněla drobná mladičká Hedvika souchotinami, a Gustav Skřivan, sám se sklonem k plicním onemocněním, se od milované ženy za krátký čas nakazil: „*Byl zde ze Žďáru pan Dr. Filip, žádal jsem ho, by Hedvigu navštívil – on byl u nás a pravil mě, že prý to vůbec skvěle nestojí, že Hedviga nějaký defekt na plicích má a co nejvíce opatrná býti bude muset být, aby se jí něco náhle nestalo. Dr. Podlipský zase mne ubezpečuje, že plíce jsou zdravé, ač prý jsou srostlé s pohrudnicí, co však po čase zase zajde, jen když nemocný přísnou dietu zachovává. Hedviga jest nyní velmi slabá a nevím jestli za 14 dní bude s to z postele vstáti. Jsem nad vším celý mrzutý*“.⁴³⁵ Po Hedvičině smrti dne 10. srpna 1864 strávil Skřivan zbytek léta u rodiny v Krucemburku, kde se v kruhu nejbližších poněkud zotavil, aby se mohl se začátkem podzimního semestru opět oddat studentstvu, vědecké práci a společně budované reorganizaci pražské polytechniky (reforma výuky a studijního systému, institucionálního uspořádání, jazyková rovnoprávnost). Jako řádný profesor měl roční plat 2000 zl. V lednu 1865 byl zvolen *vedoucím katedry (přednostou odboru) pro vodní a silniční stavby a jednatelem nadace ku podělování chudých techniků obědem*. Pro ústav tehdy objednával celou řadu moderních a k bádání nezbytných cizojazyčných publikací, slovníků a odborných časopisů, které v technické knihovně doposud chyběly. Od roku 1864 vydává pro české studenty knižně své vysokoškolské přednášky o matematice. Třetí díl o počtu diferenciálním a integrálním už nedopsal. „*Ač lékař nedovolil, abych*

⁴³⁵ Dopis Gustava Skřivana otci Augustinovi z 20. 12. 1863. Archiv autora.

v mojí nemoci mnoho mluvil a vůbec i návštěvy přijímal, přece nebylo možno zameziti příchodu známých – tak že jsem v 19 dnech přes 60 visit měl (mimo lékaře). Co se v polytechnice dělo vím do podrobná, neboť mě docházeli od tam tud denní zprávy. Též i pan Sladkovský 4 kráte mě navštívil. Pan Dr. Rieger se vždy v besedě ptal jak se mě daří [...] ⁴³⁶ Zotavil jsem se tak dalece, že již mohu, je-li totiž příznivé počasí – vycházeti ven [...] bude snad ještě as 14 dní trvati, než-li lékař dovolí, abych v přednáškách svých pokračoval [...] Včera mne poctil návštěvou pan Dr. Brauner [...] Dnes v neděli jsme se představili co akademický přednostové polytechniky, rektor Kořistka, přednostové odborů prof. Balling, Schmidt, Zítek a já, u místodržitele pana hraběte Belcrediho. As ½ hodiny jsme s ním mluvili o záležitostech školních, zvláště co se našich reálek, gymnasií, atd. týká. ⁴³⁷ Svě slavnostní přijetí u zemského maršálka, hraběte Karla Rothkircha - Panthen (1807-1870), líčí otci do Krucemburku následovně: „Jak jsem Tobě psal, pozval nás Jeho Excellence nejvyšší maršálek zemský, pan hrabě Rothkirch k ‘Soirée‘ na úterek večer o 8 hodině. Byl jsem tam též. Večer o 7-mé hodině jsem počal zříditi sobě potřebnou toalettu a o ¼ 9 mne přivezl fiakr před palác pana maršálka. Vstoupil jsem do paláce, kde množství portýrovaného služebnictva otevíralo jedny dvěře po druhých až posléze i u šatnice, kde jsem svrchník odložil – a ubíral jsem se do Entrée – Salonu, kdež mne tak zvaný ‘Büchsenspauer en parade‘ u pravého Salonu dvěře otevřel. V tom již bylo mnoho pánů, vesměs v černých frakách (tak i já), černých vestách, bílých kravatách a rukavicích, lakovaných botech, atd. – v rukou klobouky držíce, hovořili v menších a větších skupeninách. Při vstoupení do salonu učinil jsem oficiální poklonu na všechny strany a přiblížil jsem se ke skupeninám pánů mne již povědomých. Přítomní byli: pan místodržitel hrabě Belcredi, jeho náměstek hrabě Lažanský, několik šlechticů, všickni radové z místodržitelství, členové výboru zemského, přednostové úřadů zemských a úřadů vyšších státních, všickni členové sboru professorského na polytechnice, radové zemského výboru, direktori banky, a.j. panstvo. Pan maršálek měl tu úlohu, aby vyhledával osobnosti jemu vzácnější, kteréž by oslovil a s nimi pohovořil, zkrátka jim ‘Couru‘ dělal. Došlo i na mojí nepatrnou osobnost, že jsem byl vyhledán od pana maršálka, ptal se na moje zdraví, a pak se obrátil náš hovor až na poměry v chotěbořském okrese [...]“ ⁴³⁸ V květnu zavítal Augustin Skřivan ml. na synovo velké přání na svatojánskou pout’ do Prahy, kde se setkal jak s příbuzenstvem, tak se starými přáteli. O prázdninách zase pobýval Gustav tradičně v rodném městečku, kde měl klid na psaní, a kde nabíral na čerstvém vzduchu sílu pro dlouhé zimní měsíce, „neb bych předc jen ještě rád několik roků na světě pobyl, abych mohl své vlasti veškery síly věnovati a v mnohém prospěšný se státi. Nevím však jak to půjde – možná, že jsem hypochondr, ale nebude tomu tak, neboť od času k času mne upomíná neduh na plicích – co mne velice znepokojuje“ ⁴³⁹ Dočasnou letní změnu adresy uveřejňoval, kvůli korespondenci, vždy v předstihu v českém i německém tisku. Po jedné z podzimních přednášek v listopadu 1865 se u Skřivana náhle dostavilo chrlení krve a třiceti čtyřletý profesor matematiky byl znovu upoután na lůžko, z kterého již tentokrát nevstal. O Vánocích se přijel rozloučit se svým jediným synem jeho otec, dne 6. ledna 1866 Gustav Skřivan zemřel. O smutné zprávě psaly na prvních stranách

⁴³⁶ Dopis Gustava Skřivana otci Augustinovi z 26. 2. 1865. Archiv autora.

⁴³⁷ Dopis Gustava Skřivana otci Augustinovi ze 4. 3. 1865. Archiv autora.

⁴³⁸ Dopis Gustava Skřivana otci Augustinovi z 9. 3. 1865. Archiv autora.

⁴³⁹ Dopis Gustava Skřivana otci Augustinovi ze 7. 6. 1865. Archiv autora.

všechny významné noviny,⁴⁴⁰ mimo kolegů z techniky pronesl při pohřbu na *Olšanských hřbitovech v Praze* smuteční řeč i František Palacký.⁴⁴¹

IX.2 MUDr. František Skřivan (1807-1895)

František Skřivan byl mladším bratrem kožešník Augustina Skřivana ml. a strýcem matematika Gustava Skřivana.⁴⁴² Nejprve navštěvoval krucemburskou farní školu, poté přešel na *hlavní školu do Moravské Třebové*. V roce 1820 byl poslán na *gymnasium do Brna*, kde ho ve čtrnácti letech zastihla truchlivá zvěst o smrti otce Augustina Skřivana st. Naštěstí díky finanční podpoře matky Alžběty, která se v roce 1822 znovu provdala, a pozdější pomoci nejstaršího bratra Augustina, si mohl nadaný František dovolit drahé vysokoškolské studium *filosofie v Praze*, odkud odešel v roce 1829 *do Vídně na lékařskou fakultu*. Od podzimu 1833 pokračoval na vyhlášené *universitě v Padově*, z které si následujícího roku přivezl doktorský diplom. Jako dvacetiletý šestiletý promoval u známého italského anatoma *Floriana Caldaniho* (1772-1836).⁴⁴³

Svoji celoživotní lékařskou praxi (městský a vrchnostenský lékař) spojil František Skřivan od roku 1834 s historickým horáckým městem *Velké Meziříčí* a jeho přilehlými obcemi. Obyvatelstvo, jemuž byl k službám ve dne i v noci, si jeho nadlidské obětavosti a odborné erudice velice vážilo, takže přistěhovalého mladého doktora brzy přijalo mezi sebe. Bohaté měšťany a panské úřednictvo Skřivan ošetřoval a léčil se stejnou péčí jako nemajetné, z nichž nejenom že neměl žádný zisk, ale na jejichž diagnózu a potřebné medikamenty mnohdy doplácel nemalé částky ze svého.⁴⁴⁴ V roce 1837 se František oženil s o dva roky mladší *Johanou Kallábovou* (1809-1866), vdovou po Janu Möllerovi (Mellerovi), hostinském *U Bílého koníčka* na meziříčském Horním městě. Za pacienty si Skřivan vycházel s elegantní hůlkou a koženým lékařským kufríkem buď pěšky, nebo k nim dojížděl bryčkou. Jindy přicházeli klienti přímo za doktorem domů (č.p. 402), do patrového klasicistního objektu na nároží ulic Staroměstské (dnes Hornoměstská ulice) a Zámecké. Z jeho tehdy ještě primitivního lékařského vybavení se dochoval důmyslný mechanický nástroj na pouštění žilou.⁴⁴⁵ Doktor byl charismatickou osobností, statného vzrůstu, vykračoval vždy vzpříma, oblečen v tmavé šaty, které v létě střídal za hnědý oblek. V nápadném nákrčníku, vázaném do ležerní mašle, nosil garibaldiovskou jehlici. Velkou pozornost věnoval přesně zastřiženému kníru a vousům. „*Bylo v něm cosi z majestátnosti starých doktorů. Tvář vždy připravenou k útěše, k úsměvu, nebo*

⁴⁴⁰ Viz *Gustav Skřivan* (celostránkový nekrolog). *Národ*, 8. 1. 1866, č. 7, s. 1.

⁴⁴¹ Náhrobek *Gustava Skřivana* (1831-1866) na pražských Olšanských hřbitovech tvoří zinková plastika anděla z karlínské umělecké slévárny Josefa Branislava Mencla (odlita před rokem 1864) a pískovcový podstavec s vloženou, nahoře půlkruhově zakončenou nápisovou deskou. Symbolicky shodný pomník byl později vybrán i pro krucemburský hrob Gustavova otce Augustina Skřivana ml. († 1869).

⁴⁴² *Riegrův / Slovník naučný VIII*. Praha 1870, heslo: Skřivan František, s. 508-509.

⁴⁴³ POSPÍCHAL, Theodor: *Život a činnost MUDr. Františka Skřivana v rámci kulturního vývoje Velkého Meziříčí*. Vlastivědný věstník moravský 52, 2000, s. 265.

⁴⁴⁴ Jako náhrada za povinné poskytování lékařské pomoci chudíně byl Skřivanovi ze zákona vyměřen k jeho běžným soukromým příjmům ještě stálý roční plat městského lékaře a deputát. Srov. Kol.: *Velké Meziříčí v zrcadle dějin*, s. 227, 239.

⁴⁴⁵ Předmět je i s původním ochranným pouzdrzem uložen ve sbírkách Městského muzea ve Velkém Meziříčí. Srov. Kol.: *Velké Meziříčí v zrcadle dějin*, s. 202.

žertu.“⁴⁴⁶ Statečnou práci vykonal v dobách nebezpečných epidemií, v roce 1855 se dokonce od nemocných nakazil tyfem, ale přežil, za prusko–rakouské války mu roku 1866 zemřela na cholera manželka Johana.

Zatímco jsou jeho každodenní lékařské zásluhy již dávno zapomenuty, a pouze v korespondenci s bratrem Augustinem z Krucemburku se zachovaly některé recepty a zdravotnické rady blízkým,⁴⁴⁷ ve Velkém Meziříčí je postava Františka Skřivana dodnes připomínána v souvislosti s obdobím *národního obrození*, vzkříšením českého kulturně–společenského života ve městě a zvelebením jeho okolí. Již krátce po svém příchodu v roce 1834 byl Skřivan, obohacen předtím podnětnými zážitky a známostmi z pražského studia, z vídeňské university, a především z Padovy, kde se stal svědkem probuzeného národního vědomí italského studentstva a nemalé části profesorského sboru, hluboce zklamán značně poněmčelým a národnostně dosud nevyhraněným charakterem jinak tradičně českého starobylého města. Nelze se tomu divit, vždyť s romanticky cítěnými vlasteneckými tendencemi se František, coby chlapec a školák, setkával už v prostředí rodného Krucemburku, u rodičů, staříckého dědečka Melichara, vzdělaných farářů (v letech 1814–1819 Václav Pešina) a místních kantorů. Ve Velkém Meziříčí započal záhy s *půjčováním českých knih* ze své soukromé knihovny, v Pechově kavárně, umístěné v renesančním domě na náměstí, v takzvaném Obecníku, zařídil pravidelné *odebírání českých novin a časopisů*. V roce 1839 se do města přistěhoval činorodý kaplan *Jan Havlíček* a roku 1840 podučitel a hudebník *František Sedláček*, kteří Skřivanovo snažení podstatně znásobili. S lékařovou podporou se Havlíček rozhodl k privátnímu doučování schopnějších žáků, jež uvažovali o dalším studiu na gymnasiích. Zdokonaloval je v oficiální vyučovací řeči – němčině, ale zároveň je seznamoval s mluvnicky správným používáním mateřského jazyka. Svým žákům podával základy v těch předmětech, které se na zdejší farní škole nevyskytovaly, „*školka se plnila a na studiích se jeho chovancům dobře dařilo. K večeru vodil hochy do přírody, učil je znáti rostlinstvo, mineralie, i o živočišstvu je příležitostně poučoval; i času zimního nezanedbával vycházky, i na ledě se s nimi proháněl. Žáci jeho vynikali jak tělesně, tak duševně. Kterí se na gymnasia odebrali, dobře se jim dařilo; základ byl pevný, proto se mnohý z jeho chovanců stal vynikajícím úředníkem, knězem, profesorem, aneb docílil hodnosti doktorské*“.⁴⁴⁸ O prázdninách se mnohý z Havlíčkových bývalých žáků vracel ze studií v Praze, Brně a Vídni za svými rodiči do Velkého Meziříčí. František Skřivan zde tyto mládence motivoval k založení *ochotnického divadla* a k nacvičování *hudebních akademií* a *deklamačních večerů*, které by meziříčskému měšťanstvu dopřály příjemný kulturní zážitek a oslovily ho nepřímo pro národní věc.⁴⁴⁹ V roce 1842 došlo k uspořádání první české hudební akademie, jež proběhla pod názvem *Slovanská beseda* ve společenském sále Obecníku. Z úst *Antonína Kallába* (1812–1893),⁴⁵⁰ Skřivanova mladšího spolupracovníka, pozdějšího soukenického továrníka a starosty města, tehdy zazněla populární píseň od skladatele Františka Škroupa: „*Kde domov můj?*“. V průběhu čtyřicátých let 19. století se kulturně–společenská aktivita obyvatel

⁴⁴⁶ POSPÍCHAL, T.: *Život a činnost MUDr. Františka Skřivana*, s. 271. Portrétní fotografie Františka Skřivana a daguerrotypie Františka Skřivana s manželkou Johanou se nachází ve sbírkách Městského muzea ve Velkém Meziříčí a v archivu autora.

⁴⁴⁷ SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk; Korespondence Augustina Skřivana ml. Archiv autora.

⁴⁴⁸ *Paměti Josefa Škody z Velkého Meziříčí*, s. 151.

⁴⁴⁹ POSPÍCHAL, T.: *Život a činnost MUDr. Františka Skřivana*, s. 266.

⁴⁵⁰ *Antonín Kalláb* byl dědečkem významného českého skladatele a dirigenta *Otakara Ostrčila* (1879–1935).

neustále zvyšovala.⁴⁵¹ Činnost zahájila *školní knihovna a čtenářský spolek*. O Velikonocích revolučního roku 1848 se Skřivan, vrchnostenské úřednictvo a vzdělanější měšťané, marně pokoušeli zastavit a zavčas rozehnat rozvášněnou lůzu před rabováním meziříčského židovského ghetta.⁴⁵² Událost se stala podnětem k urychlenému konstituování ozbrojené *národní gardy*, dohlížející již po dvou dnech od nepokoje na klid a pořádek ve městě i v Židovské ulici.⁴⁵³ Pod vedením Františka Skřivana vznikl v prosinci 1848 v hostinci *U Bílého koníčka* vlastenecký spolek „*Slovan*“. Jeho členové zde každý týden diskutovali nad nejrůznějšími tématy a událostmi, jako byly možnosti zvelebení města, místního průmyslu a zemědělství, řešila se školská a církevní otázka, domácí i mezinárodní politika, české dějiny, vlastivěda, národopisné sběratelství, literatura, nebo také historie Francouzské revoluce.⁴⁵⁴ Účastníci schůzí se usnesli, že budou v běžném každodenním životě preferovat český jazyk, a že stejně tak i jména a názvy svých firem a vývěsních štítů budou uvádět v mateřštině.⁴⁵⁵ Jednou se v hostinci zastavil za Skřivanem spisovatel a novinář *Karel Havlíček Borovský*, se svým meziříčským přítelem, který byl zrovna u pacienta, se však minul. Zanechal mu tu krátký nedatovaný vzkaz: „*Pane Doktore! Jedu tady do Vídně – post nubila fœnix! S Bohem! Mějte se dobře. Lituji, že jsem Vás nemohl vidět. K. Havlíček – Redaktor Národních novin*“.⁴⁵⁶ Osobně se znal František Skřivan také s lékařem a přírodovědcem *Janem Evangelistou Purkyněm* (1787-1869), do jehož *Časopisu lékařů českých* přispíval svými články, s básníkem a historikem *Karlem Jaromírem Erbenem* (1811-1870), a s dalšími předními reprezentanty české kultury a politiky. Milou poctu vzdal Skřivanovi ve své básnické sbírce z roku 1845 vyšehradský děkan a pozdější probošt, obnovitel památného Vyšehradu, *Václav Štulc* (1814-1887). V české básni s názvem *Mezeříč* tak můžeme číst: „[...] *A brzo-li milé kvítí, Brzo-li žeň dozraje? - Blah kdo tehdy bude žítí, Klasy s role sbíraje. - Než i tys jím, ješto síješ, A potom si čelo myješ: W paměti mé zůstane, Jméno Twé ctný SKŘIVANE!*“.⁴⁵⁷

V roce 1849 byl ve Velkém Meziříčí vytvořen okresní soud, nahrazující dosavadní vrchnostenský. Dle nového obecního zákona proběhla roku 1850 volba historicky prvního starosty a městské rady, přičemž starostou se stal továrník Antonín Kalláb a mezi radní byl zvolen městský lékař František Skřivan, jmenovaný zároveň místním *školním dozorcem* (ve funkci až do roku 1870).⁴⁵⁸ Do úřadování města se na úrovni nižší administrativy zavedla okamžitě čeština. Přes počáteční obtíže a úmyslné byrokratické zdržování se Skřivanovi podařilo přestavět a o druhé patro zvýšit nevyhovující farní školu na náměstí (1853) a zřídit v ní *hlavní školu* (1855), vybavenou kvalitními výukovými pomůckami, včetně mineralogické sbírky. Jako vynikající pedagog zde tehdy působil *Václav Mezník* z Křižanova, absolvent pražského učitelského ústavu a vídeňské hudební konzervatoře, Skřivanův

⁴⁵¹ Srov. Kol.: *Velké Meziříčí v zrcadle dějin*, s. 204.

⁴⁵² Tamtéž, s. 210-211.

⁴⁵³ Židovská obec zřídila v rámci národní gardy samostatný ozbrojený oddíl.

⁴⁵⁴ Františkem Skřivanem byl například objeven po dvě století zabílený latinský nápis na supraportě monumentálního renesančního portálu slavné meziříčské luteránské akademie z 16. století. Viz POSPÍCHAL, T.: *Život a činnost MUDr. Františka Skřivana*, s. 270.

⁴⁵⁵ Jádru spolku tvořil MUDr. František Skřivan, továrník Antonín Kalláb, kaplan Jan Havlíček, mlynář Josef Škoda, obchodník Jan Pluhař ze Žďáru, řídící učitel Václav Mezník a další.

⁴⁵⁶ Lístek Karla Havlíčka Borovského Františku Skřivanovi je uložen v Městském muzeu ve Velkém Meziříčí. Srov. POSPÍCHAL, T.: *Život a činnost MUDr. Františka Skřivana*, s. 270.

⁴⁵⁷ Viz ŠTULC, Václav: *Pomněnky na cestách života*. Praha 1845, s. 101.

⁴⁵⁸ Oba se nacházeli v prozatímním vedení města již od roku 1848.

příbuzný.⁴⁵⁹ Po vybudování farní hlavní školy se Františkova pozornost soustředila k zajištění dalšího dozdělávání žactva. V roce 1857 byla otevřena soukromá *přípravná škola reálná* (učitelé Václav Mezník a Vincenc Kolář), roku 1867 založena *živnostenská škola pokračovací* pro řemeslnictvo a zdejší Hospodářskou jednotou dvouletá *Hospodářská*, neboli *Rolnická škola*, jež získala zemskou finanční subvenci laskavou přímluvou dvorního rady Antonína Mezníka, synovce Františka Skřivana a Václava Mezníka. Ředitelem této české zemědělské školy, jedné z prvních na Moravě, byl Karel Všetečka, bratr moravské spisovatelky a sběratelky lidového umění *Františky Stránecké* (1839-1888, vlastním jménem Františka Kerschnerová, rozená Všetečková). Františka se tenkrát pochlubila Skřivanovi sesbíraným souborem starých pohádek, ten po jejich přečtení neváhal a dílo zaslal svému příteli Erbenovi do Prahy. K jejich vydání se roku 1868 propůjčil nakladatel Eduard Grégr. Mladou spisovatelku pak u českého čtenářstva proslavily pod názvem *Pohádky z Moravy*.⁴⁶⁰

V roce 1851, čtyřicet let před vznikem meziříčského *Zalesňovacího a okrašlovacího spolku*, započal František Skřivan, z pozice městského radního, s výsadbou rozsáhlého sadu na místě holých obecních pastvin. Systematické zvelebování okolí města pokračovalo také v dalších letech, kdy byla přikoupena i sousední stráž. S přispěním bývalé vrchnosti se podařilo zasadit více než 54 000 ovocných a okrasných stromů. Z háje a sadů zvaných *Františkov* se stalo brzy oblíbené *nedělní výletní místo* s letním tanečním pavilonem, k němuž vedly z Velkého Meziříčí a ostatních stran javorové promenádní aleje. Na Skřivanův počín navázali v příštích desetiletích meziříčští továrníci, starostové a členové místních spolků a sdružení, rozšiřující pás sadů a okrasných parků dále po obvodu města. Jiná Františkova myšlenka se realizovala na neúrodných podmačených pozemcích na okraji Horního předměstí, kde předvedl zdejším sedlákům a drobným rolníkům vzorový příklad, jakým způsobem je možné zkvalitnit zanedbanou půdu a zefektivnit své málo výnosné hospodářství. František Skřivan tím reagoval na aktuální stav masového „amerikánského“ vystěhovalectví z řad chudého zemědělského obyvatelstva, jemuž názorně ukázal, že dobrou „Ameriku“ mají i ve svém domově.⁴⁶¹ Zajímavý experiment se městskému lékaři zdařil, na nových polích se začalo pěstovat obilí, na k tomu příhodných místech, přihnojovaných klišovinou a popelem, dokonce chmel (1864-1888).⁴⁶² Za hospodářské úspěchy a osvětu byl Skřivan jmenován údem *c.k. Hospodářské společnosti na Moravě*. V roce 1868 se stal spoluzakladatelem meziříčské sokolské a hasičské jednoty, a téhož roku, ve svých jednašedesáti letech, se po nedávné smrti manželky Johany (1866) podruhé oženil. Pragmatičtí bratři Augustin a Antonín, oba dlouholetí vdovci, se tehdy neskrytě podívovali nad věkem dvaceti čtyřleté snoubenky *Amálie Tálské* (1843-1928), dcery berního úředníka Josefa Tálského: „*Psal jsem mu totiž, že se vším tak kvapí, že mi ničehož nezbyvá, nežli kojiti se tou myšlenkou, že přec to všechno rozumně uvážil, nežli se odhodlal k tomu kroku. Že si zajisté dobře rozvážil, jakých radostí může míti on s ní a ona s ním. Jak dalece jest fyzicky možný nebo nemožný, aby vyhověl potřebám toho stáří, jakého jest jeho nevěsta, že nikdo lépe nemůže věděti, nežli on sám. Že si též na mysl připamatoval, že musí staří mužové mladé ženy někdy poslouchati, a že tedy hotov jest nepochybně, obětovati svou nynější autoritu své mladé ženě. Že není nemožno, by mu nastaly*

⁴⁵⁹ Srov. ŠEBEK, J.: *Jan Štursa*, s. 33-34.

⁴⁶⁰ POSPÍCHAL, T.: *Život a činnost MUDr. Františka Skřivana*, s. 269, 273.

⁴⁶¹ Místu se dodnes říká „*Amerika*“.

⁴⁶² Srov. POSPÍCHAL, T.: *Život a činnost MUDr. Františka Skřivana*, s. 268-269; Kol.: *Velké Meziříčí v zrcadle dějin*, s. 235.

otcovské povinnosti,⁴⁶³ a že zajisté řádné opatření učinil, aby po jeho smrti jeho vdova, buď již osamotnělá, nebo se sirotky, potřebnou výživu měla. Že si konečně dobře asi rozmyslil, jaké úsudky o tom budou mítí tamní paničky a páni, a že věděti bude, pokud na ně má jakou váhu klásti. Pro případ, že by setrval ve svém předsevzetí, což jsem již tam předpokládal za pravděpodobné, jsem mu přál dlouhého věku, zdraví, spokojenost, a až do konce života – jeho posavadní humor! Což jsem mu přál a přeji ze srdce věru upřímného!“⁴⁶⁴ Profesi váženého městského lékaře vykonával František Skřivan až do roku 1893. Již předtím byl v roce 1887 vyznamenán císařem za svůj celoživotní přínos rodné zemi a společnosti zlatým záslužným křížem s korunou a roku 1888 jmenován čestným občanem města Velké Meziříčí. Během dlouhého života se stal partnerem řady spolků a jednot (např. *Maticе české*, od roku 1852 též *Maticе moravské*), za rozličné vědecké příspěvky z oboru lékařství byl vybrán za dopisujícího člena *Lékařské společnosti ve Vídni*. V prosinci roku 1895 zemřel doma, na zápal plic, v úctyhodném stáří osmdesáti osmi let.⁴⁶⁵

IX.3 Antonín Skřivan (1818-1887)

Antonín Skřivan byl druhým strýcem matematika Gustava Skřivana, respektive nejmladším bratrem koželuha Augustina Skřivana ml. a MUDr. Františka Skřivana.⁴⁶⁶ Otec mu zemřel, když měl tři roky, matka Alžběta se posléze podruhé vdala, aby uživila početnou rodinu. Do roku 1829 Antonín navštěvoval *farní školu v Krucemburku*. Jako ministrant byl od zdejšího lidumilného kaplana, pozdějšího děkana a poslance *Jana Karla Rojka* (1804-1877) podporován v zakupování českých knížek, určených pro mládež (krucemburský fond tzv. *ministrantské spořitelničky*).⁴⁶⁷ Po ukončení školní docházky byl poslán *do řemeslnického učení* v německé Jihlavě. U svého nového vychovatele však Antonín duševně strádal, stýskalo se mu po vzdáleném domově. Z doby, kdy malý Skřivan z Jihlavy utekl a pěšky se dostal až za tetinkou do Přibyslavi, se dochoval prosebný dopis k rodičům za odpuštění: „*Drahocenná Paní Mámo! Přesvědčen, že Oni mě skrze to odjiti z Jihlavy zavrhuji mě možná není, se v mých nepokojných myšlenkách a předhůzkách ustanovit. Já jsem jejich mě nakloněný srdce tuze ranil a taky jsem za to ode všech opuštěn. Ach Bože! [...] Já doufám, že Oni mě nechtějí zkazit, a jejího vracejícího syna mateřsky přijmou. Nebo nyní nepotřebuju nic, nežli jejich nakloněný srdce k mýmu budoucímu štěstí. Já jsem se proti nim prohřešil, ale už jsem tuze moc trestaný od Nich, a nesmím se tedy za jejího syna hlásit a ten kořen od mého budoucího štěstí od Nich očekávat? [...] Já se teď vynacházím v Přibyslavi u Paní tetičky Wenclový, která mě spíš pustit nechce, až zrovna se na místo dostanu, který taky už mám, jenže musím nějaký čas počkat, až ten pán svýho učedníka freysprechuje [uvolní], a pak ten půjde už taky na určitý místo. Ten jistej co u něho budu, je tuze známý jak s Nima, tak s bratrem. [...]*

⁴⁶³ Následujícího roku porodila *Amálie Skřivanová* svému muži dceru Olgu. Když František Skřivan zemřel, bylo dceři 26 let a manželce 52 let.

⁴⁶⁴ Dopis Antonína Skřivana bratrovi Augustinu Skřivanovi ml. z 28. 6. 1868. Archiv autora.

⁴⁶⁵ Pohřben je na starém katolickém hřbitově ve Velkém Meziříčí. Jeho náhrobek se nacházel při vnější straně chóru hřbitovního kostelíka, vedle hrobu předčasně zesnulého přítele Jana Havlíčka. Později byly Skřivanovy ostatky přeneseny do hrobu rodiny Tálských, kde odpočívá i jeho druhá choť Amálie.

⁴⁶⁶ *Riegrův / Slovník naučný VIII*. Praha 1870, heslo: Skřivan Antonín, s. 509-510; *Ottův slovník naučný XXIII*. Praha 1905, heslo: Skřivan Antonín, s. 313.

⁴⁶⁷ Jednalo se o české učebnice pro školní mládež od *Karla Šádka* (1783-1854), vlasteneckého učitele na hlavní škole v Hradci Králové, a chrastického učitele a hudebníka *Jana Nepomuka Filčíka* (1785-1837). Oba lidumilové vydávali vzdělávací literaturu převážně vlastním nákladem, Jan Nepomuk Filčík ji dokonce dotoval z prodeje vlastního pole.

*Poniženě jim ruce i nohy líbám, a zůstávám Jejich nešťastný syn Anton Skřivan – Pantátu za odpuštění poniženě prosím, a jemu též ruce líbám“.*⁴⁶⁸ Antonín Skřivan byl nakonec, k jeho velké radosti, poslán na *gymnasium do Německého Brodu*, kde tehdy studoval i přítel Karel Havlíček Borovský. Ve svých šestnácti letech Antonín sepsal první *knihu počtů*, jejíž rukopis nabídl Ripplově tiskárně v Jihlavě. Ta sice projevila ochotu knížku vydat, ovšem pouze na autorův vlastní náklad, což bylo pochopitelně pro chlapce nemožné.

V roce 1838 Skřivan odchází, stejně jako Karel Havlíček, z rodných východních Čech do Prahy. Zde získává praxi jako účetní v *obchodním domě Franze Gülicha*. V majitelově firemní bibliotéce podrobně pročítá odborné knihy o účetnictví a vedení obchodu, samostudiem se učí italsky a francouzsky, takže zakrátko obstarává i cizí korespondenci. Od roku 1839 si Antonín Skřivan přilepšuje ke skromnému živobytí soukromým doučováním matematiky a obchodních nauk. Mezi jeho prvními žáky byl, před svým odjezdem do Terstu, například *Jindřich Fügner* (1822-1865), budoucí spoluzakladatel a první starosta tělocvičné jednoty Sokol (1862). V dalších letech (1840-1848) pobýval Skřivan mimo Prahu. Osud ho zavedl do průmyslově se rozvíjejících německých krajů, kde nabíral zkušenosti v kancelářích velkých podniků: firma *Sig. Chr. Geitler, A. Hirsche synové & Glogau* (Šokavská tiskařská továrna na kartouny a šátky v Ústěku v severních Čechách), a po roce 1844 v textilní továrně *Jiří Walzel a synové* ve Višňově (dnes Vižňov) na Broumovsku. Ještě v Ústěku se oženil s tamní rodačkou *Terezií Försterovou* (1820-1858), která mu roku 1845 porodila ve Višňově prvního syna Otakara.⁴⁶⁹

Ani při pracovním vytížení v zaměstnání Antonín Skřivan nepřestává pomýšlet na vydání svých, dosud pouze rozpracovaných, českých učebnic kupeckého účetnictví a počtářství. Zatímco se v roce 1844 podařilo přesvědčit litoměřickou knihtiskárnu k publikování Skřivanova německy psaného dílka *Beiträge zur kaufmännischen Arithmetik*, vytištění podobně zaměřených specializovaných knih v českém jazyce vzbuzovalo u všech tehdejších nakladatelů vážnou obavu z návratnosti a vůbec potřebnosti takového počínání pro česky hovořící veřejnost. Nejčastěji se setkával s názorem, že kdo chce z Čechů v životě a podnikání něco znamenat a něčeho dosáhnout, musí tak jako tak umět komunikovat německy a českých odborných knih tedy vlastně nepotřebuje. Jedinou možností proto bylo celý náklad českých učebnic zaplatit tiskárně dopředu, z vlastních peněz, k čemuž se ale mladému dvaceti šestiletému účetnímu nedostávalo financí, ani těch správných kontaktů na movité vlastence a mecenáše. V roce 1844 Antonín navštívil rodiště a při té příležitosti zavítal do Velkého Meziříčí za svým bratrem MUDr. Františkem Skřivanem, který ho výrazně podpořil v dalším snažení. S ním se také vydal do nedaleké Polné, kde mu byl představen Františkův přítel, tamní kupec a národní buditel *Antonín Pittner* (1814-1897) a ve městě právě meškající osmnáctiletý *Vojta Náprstek* (1826-1894).⁴⁷⁰ Ohledně učebnic se Antonín Skřivan obrátil v roce 1845 na *Matici českou*, které doručil k nahlédnutí rukopisy několika statí o účetnictví, vypracovaných v mateřském

⁴⁶⁸ Dopis malého Antonína Skřivana matce Alžbětě Jelínkové (nedatováno). Archiv autora.

⁴⁶⁹ *Otakar Skřivan* (1845-1942), spolumajitel parketárny a ředitel účtárny v První české vzájemné pojišťovně ve Spálené ulici v Praze. Byl přítelem *Jindřicha Fügnera*, *Miroslava Tyrše* a *Emanuela Tonnra*, s nimiž patřil mezi první členy pražského *Sokola* (1862). Ve druhé polovině šedesátých let 19. století založil se společníkem firmu *Skřivan & Horák*, prodávající truhlářské nářadí a vyrábějící továrně parkety (dílny v Praze na Zvonaře). Zemřel ve vysokém stáří nedožitých devadesáti sedmi let. Srov. BINKO, J.: *Paměti koželužny v Krucemburku*, s. 4.

⁴⁷⁰ *Antonín Skřivan*. Zlatá Praha 1, 2. 5. 1884, č. 18, s. 209, 215, 218.

jazyce. Odpověď výboru, odeslaná předsedou *Josefem Jungmannem* (1773-1847) a sekretářem *Václavem Vladivojem Tomkem* (1818-1905), zněla na Skřivanovu adresu sice značně pochvalně, nabádala ho k dokončení záslužného projektu a dokonce přislíbila značnější finanční příspěvek, pod svým nákladem však knihy odmítla vydat, neboť se jednalo o příliš úzce orientované dílo, oslovující jen určitou část čtenářstva Matice české. I tak byl Antonín ujištěním peněžní pomoci a vyjádřeným uznáním povzbuzen k dopracování učebnic a následnému hledání vhodného nakladatele.

Na Broumovsku se mezitím plně zapojil do národního a osvětového programu zdejších regionálních osobností, kam patřil i český spisovatel a hospodářský úředník v Halbstadtu u Višňova (dnes Meziměstí) *Antonín Pflieger Kopidlanský* (1812-1896), nebo proslulý náchodský děkan *Josef Regner* (1794-1852). V revolučním roce 1848 se Skřivan spolu s Pflegrem zasloužil o neúspěch německých agitátorů, zvoucích obyvatelstvo v kraji k hojně účasti na volbách do Frankfurtského národního shromáždění.⁴⁷¹ Záhy na to se objevuje v Praze a připojuje k činnosti nově založené *Slovanské lípy*, prvního českého, široce rozvětveného spolkového hnutí, rozvíjeného již na politických základech.⁴⁷² Antonín Skřivan byl zvolen do jejího výboru, kde pracoval v páté, *obchodní a průmyslové sekci*. Tam se staly jeho blízkými spolupracovníky pražský kupec Krütznér a známý velkoobchodník *Vincenc Rott* (1811-1890), s nimiž pak vytvářel a předkládal významné návrhy na podporu průmyslu, zakládání akciových obchodních společností a jednatelství ve všech důležitých slovanských městech habsburské monarchie, zrušení celní hranice s Uhrami, vydání obchodního zákoníku, apod. Do spolkových *Novin Lípy slovanské* a Havlíčkových *Národních novin* napsal Antonín Skřivan několik článků, vysvětlujících odmítavý postoj *Slovanské lípy* a české politické reprezentace k zvažovanému připojení Rakouska k německé celní jednotě. Skřivan býval častým referentem nejrůznějších užších komisí *Lípy*, zastával funkci sekretáře a počátkem roku 1849 byl pověřen sanováním zadlužených spolkových novin. Ve *Slovanské lípě* patřil Antonín Skřivan k většinovému, názorově umírněnému *liberálnímu křídlu* (skupina kolem Karla Havlíčka Borovského). S postupným omezováním občanských svobod v monarchii a nástupem neoabsolutismu byla existence *Lípy* v červenci 1849 definitivně ukončena.⁴⁷³

Od návratu do Prahy v roce 1848 Skřivan vyučoval soukromě, v českém i německém jazyku, *obchodním naukám* (ve svém bytě v domě č.p. 944/II v Růžové ulici na Novém Městě pražském), k tomu přednášel ve školním roce 1849/1850 matematické počty učitelským čekatelům na *c.k. hlavní české škole v Budči* a mezi lety 1850-1872 byl učitelem účetnictví, směnkářství a počtů na nově vzniklé *nedělní obchodní škole* v Praze. V roce 1856 mu dalo pražské místodržitelství povolení ke zřízení vlastního *Skřivanova kupeckého učiliště*. Učebny vybudoval ve dvoře nájemního domu v Růžové ulici, v němž bydlel, a který v roce 1865, se švagrem Gustavem Jettelem, odkoupil od původního majitele za 24 630 zl.⁴⁷⁴ Obchodní škola, přezdívaná hovorově „Skřivanka“, získala ve svém oboru proslulost po celé zemi. Jenom v rozmezí let 1856-1868 z ní vyšlo přes 2000 žáků, budoucích majitelů a

⁴⁷¹ K této spolupráci Antonína Skřivana s Antonínem Pflegrem viz *Riegrův / Slovník naučný VI*. Praha 1867, heslo: Pflieger Antonín, s. 326-327.

⁴⁷² NOVOTNÝ, Jan: *Slovanská lípa 1848-1849. K dějinám prvního českého politického spolku II*. Acta musei pragensis 76, 1976, s. 8, 10, 17, 22, 34, 38, 55, 57, 59, 61, 68.

⁴⁷³ Tamtéž, s. 78-79.

⁴⁷⁴ Viz Dopis Antonína Skřivana bratrovi Augustinu Skřivanovi ml. ze 16. 4. 1865. Archiv autora.

ředitelů továren, odborných zaměstnanců v tuzemských i zahraničních podnicích, firmách a institucích, městských úředníků, obchodníků a živnostníků. Od roku 1860 se ve Skřivanově ústavu ujalo vyučování v češtině. Už dříve si ale Antonín splnil svůj dávný sen, když začal s finanční podporou Vincence Rotta a dalších vlastenců s vydáváním prvních českých kupeckých učebnic pro své posluchače a zájemce z řad obchodnictva.⁴⁷⁵ V roce 1849 byla jeho českou prvotinou *Nauka o slohu kupeckých listů s česko-německými pořekadly a se sbírkou německo-českých kupeckých významů*, roku 1850 přibylo *Počtářství pro život obecný se zvláštním ohledem na obchodní třídu*, doporučené od ministerstva kultu a vyučování jako příkladná pomůcka na českých školách. Rostoucí zájem podnítil Antonína Skřivana k rozsáhlé publikační aktivitě, napsal desítky českých a německých učebnic, spisů o správném vedení obchodu, směnkářství, jednoduchém a dvojitým účetnictví, cizích měnách, mírách a váhách. V roce 1861 založil úspěšnou českou edici s názvem *Kupecká bibliotheka*, která seznamovala podnikatele s právními předpisy, zavedenými obchodními zvyklostmi a účetnictvím: „Nyní vydávám *Kupecký sloh do Kupecké bibliotéky*, též jsem Tebe tam zvěčnil několika vzory dopisů, kterak se smlouváš o syrové kůže s Josefem Sequensem v Plzni, horlivým to národovcem! – Nemohu vám však těch spisů po výtisku poslat, poněvadž to vydává Grégr a Šimáček svým nákladem, leč bych jich později několik dostal. Zdá se, že bude mít to dílo účastenství“.⁴⁷⁶ Od padesátých let Skřivan pravidelně přispíval do časopisu *Škola* (pozdější *Škola a život*), jehož zakladatelem a redaktorem byl *František Josef Řezáč* (1819-1879), dále do *Koledy moravské*, kde uveřejnil obšírnější pojednání o spořitelnách v obcích, o státních papírech, atd. Na žádost ministerstva kultu a vyučování přeložil v letech 1852-1853 do češtiny dva díly počtářství pro nižší reálné školy od profesora matematiky *Franze Močnika* (1814-1892).

Roku 1851 byl Antonín Skřivan přizván do *komise pro české vědecké názvosloví* pod předsednictvím *Pavla Josefa Šafaříka* (1795-1861), kde dostal na starost kupecký (obchodní) odbor a terminologii směnkářství. Mezi členy komise a Skřivanovými přáteli bychom našli takové osobnosti, jako například *Františka Ladislava Čelakovského* (1799-1852), *Karla Jaromíra Erbena* (1811-1870), *Karla Boleslava Štorcha* (1812-1868), nebo *Josefa Jirečka* (1825-1888). Výsledkem společné vědecké práce se stal *Šafaříkův Německo-český slovník vědeckého názvosloví* (1853). Skřivan je také autorem velkého počtu obchodních hesel ve *Slovníku naučném*, monumentálním českém encyklopedickém díle, jehož redaktorem byl *František Ladislav Rieger* (1818-1903) a spoluredaktorem *Jakub Malý* (1811-1885). V roce 1862 vypomáhal bratřovi Augustinovi a ostatním pořadatelům se zajišťováním velkolepé vzpomínky na Karla Havlíčka Borovského v jeho rodné Borové, rok předtím vypracoval organizační plán *národní loterie* ve prospěch třináctileté Zdeňky Havlíčkové (1848-1872), řídil ale i celou řadu jiných charitativních akcí a vlasteneckých sbírek, kupříkladu loterii, určenou pro Národní divadlo v Praze. Z nešťastného roku 1866 se v jeho obsáhlé korespondenci dochovaly cenné zmínky o okupaci české metropole za prusko-rakouské války, kdy nepřehléla vojskem zavlčenou nákazu cholery Skřivanova osmdesátiletá matka Alžběta rozená Smeykalová z Přibyslavi. Antonín Skřivan už byl tehdy správním radou a pokladníkem *Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách*, na což poukazuje i dopis bratřovi do Krucemburku: „*Lituji, že se Vám to v [Německém] Brodě zmařilo, abyste byli císaři a králi našemu [Františku Josefovi I.] představeni, alespoň jsi jej tedy viděl.*

⁴⁷⁵ Srov. *Ottův slovník naučný XXI*. Praha 1904, heslo: Rott Vincenc Josef, s. 1011.

⁴⁷⁶ Dopis Antonína Skřivana bratřovi Augustinu Skřivanovi ml. z 2. 9. 1862. Archiv autora.

*Já jsem měl příležitost, přijít k němu k slyšení, v záležitostech zl. 100 000 půjčky průmyslové Jednotě pro menší průmyslníky na věci, ježto by dali do výstavy. Vypadal velmi ztrápený, což ovšem není divu. My v průmyslové Jednotě zdá se, že asi ničehož nedosáhneme“.*⁴⁷⁷ Ještě v osmdesátých letech 19. století Skřivan kontroloval účetnictví předních českých spolků a institucí: „*Já za nynější doby mám mnoho s číslicemi co činiti, 'pro všeobecné dobro', totiž s revisemi účtů obecních, městské spořitelny, potravní daně, Svatoboru, Musea, Matice České, Výzkumu Čech, atd... Až umru, snad budu jednou za to 'svatým'!*“⁴⁷⁸ Z jeho pera vzešla i důkladná reorganizace hospodaření na pražském magistrátu, kde Antonín Skřivan zasedal ve sboru obecních starších.⁴⁷⁹ K tomu všemu byl správním radou pražských plynáren, čestným členem Hospodářského spolku v Novém Městě na Moravě, Měšťanské besedy v Praze, spolku Merkur pro zaopatřování vdov a sirotků po učitelích, atd. Ke konci života začal systematicky zpracovávat historii starobylého rodu Skřivanů.

Antonín Skřivan zemřel v Praze, dne 9. května 1887, ve věku šedesáti devíti let.⁴⁸⁰ Je pohřben mezi svými blízkými na Olšanských hřbitovech, hned vedle synovce, profesora Gustava Skřivana a mladičké Hedviky. Na domě v Růžové ulici č.p. 944 na Novém Městě pražském míval hned u hlavního vstupu pamětní desku. Zasloužil se o vznik českého obchodního názvosloví, jeho přičiněním se čeština navrátila k plnohodnotným jednacím jazykům obchodu. Svou vytrvalou pedagogickou a publikační činností Skřivan vychoval první národně uvědomělé generace mladých českých podnikatelů, živnostníků a úředníků.⁴⁸¹ Na deskách a příděštích jeho kupeckých učebnic z padesátých a šedesátých let 19. století můžeme číst v češtině i němčině myšlenky, za nimiž si po celý svůj život pevně stál: „*Těž národ český ze svého dlouhého spánku probuzen, rychlým krokem ku předu kráčí, by důstojnost, jaková mu v řadě jiných národů přísluší, víc a více se uznávala. [...] Žeť probuzený duch národní na samé obchodní poměry návalem mladšího pokolení v nejbližší budoucnosti působiti bude, kdož by o tom chtěl pochybovati? Uznát' tedy zajisté každý prakticky vzdělaný kupec důležitost a užitek, jenž mu ze známosti jazyka českého po krajích českých časem přinese. By tedy oněm potřebám, kteréž mu duch času ukládá, náležitě mohl vyhověti, nachází ve spisu tom důkladné a obšírné poučení. Jelikož se tam i celý obchod dle zvláštních větví theoreticky a prakticky vykládá, musí vydání to každému obchodníkovi a pravému Čechu vítané býti. [...] Kdo sám sebe si neváží, nechť již člověk jednotlivý nebo celý národ, není hoden, aby si ho vážili jiní“.*⁴⁸² Po Antonínově smrti vedl oblíbenou obchodní školu „Skřivanku“ nejmladší syn *Vladimír Skřivan* (1853-1924), jehož manželkou byla rodinná příbuzná *Olga Mezníková* (1861-1933), dcera nobilitovaného JUDr. Antonína Mezníka.

⁴⁷⁷ Dopis Antonína Skřivana bratrovi Augustinu Skřivanovi ml. z 12. 11. 1866. Archiv autora.

⁴⁷⁸ Dopis Antonína Skřivana prasynovci Ladislavu Binkovi ze 17. 2. 1886. Archiv autora.

⁴⁷⁹ *Antonín Skřivan*. Světozor 18, 1884, č. 49, s. 590-591; *Antonín Skřivan*. Humoristické listy 25, 1883, č. 6, s. 42.

⁴⁸⁰ Srov. *Antonín Skřivan*. Zlatá Praha 4, 13. 5. 1887, č. 25, s. 398.

⁴⁸¹ Osobní heslo Antonína Skřivana znělo: „*Vytrvalost a poctivost vedou k cíli*“.

⁴⁸² Viz SKŘIVAN, Antonín: *Počtářství pro život obecný. Se zvláštním ohledem na obchodní třídu*. Praha 1850; Týž: *Nauka o kupeckém slohu*. Praha 1866.

X. Epilog

V samotném závěru této práce se navrátíme ke koželužské rodině Skřivanových – Binkových do Krucemburku, kterou jsme opustili právě ve chvíli, kdy se tamní podnik proměnil z nevelké řemeslnické manufaktury v moderní elektrifikovaný průmyslový závod. Také potomci Ladislava Binka st., tři bratři a spolumajitelé *Ladislav Binko ml.* (1877-1963), *Josef Binko* (1879-1960) a nejmladší *Dušan Binko* (1884-1954), dokázali úspěšně navázat na podnikatelské schopnosti svého otce a koželužských předků. Továrnu udrželi a neustále rozvíjeli i v nelehkých dobách dvou světových válek a vleklé hospodářské krize.⁴⁸³ Na počátku 20. století navázali úzké kontakty se známými českými umělci secese a rané předválečné moderny, jejich upřímný a procítěný zájem o umění, architekturu a krajinotvorbu vyústil v realizaci děl trvalé hodnoty a krásy. Mladší bratři Josef a Dušan Binkovi byli obdařeni *hudebním talentem*, oba se také ve volném čase věnovali umělecké *amatérské fotografii*.⁴⁸⁴ Dnes znovu objevovaná rozsáhlá tvorba Josefa Binka řadí tohoto krucemburského továrníka a mecenáše mezi přední české reprezentanty tzv. secesního piktorialismu ve fotografii. Josefova temná komora je i s dobovým příslušenstvím a fotoaparátů vystavena ve stálé expozici *Interkamera* v Národním technickém muzeu v Praze. Manuálně zručný Dušan Binko byl autorem několika kusů modernistického nábytku pro Starý dům a jeho zahradu, včetně pozdně secesních bytových doplňků, zpracovávaných v duchu hnutí *Arts & Crafts* kovotepeckou technikou ve své domácí dílně. Oba bratři se stali přispívajícími členy Spolku výtvarných umělců Mánes, Josef Binko dokonce společníkem *Pražských uměleckých dílen pro umělecký průmysl a nábytek* (P.U.D.).⁴⁸⁵ Příbuzenské pouto pojilo koželužskou rodinu nejenom k již dávno váženým a uznávaným strýcům, pražskému architektovi Václavu Roštlapilovi a vídeňskému malíři Eugenu Jettelovi, o nichž už byla řeč dříve, ale také ke generačně mladším, nebo teprve začínajícím umělcům, malíři *Janu Šírovi* (1868-1928) a sochařovi *Janu Štursovi* (1880-1925), rodákům z Nového Města na Moravě, či k malíři, restaurátorovi a památkáři *Františku Petrovi* (1884-1964).⁴⁸⁶ Monumentálním Štursovým dílem pro rodinu Binkových byla secesní hrobka s bronzovým reliéfem truchlící ženy, postavená v roce 1906 na krucemburském katolickém hřbitově.⁴⁸⁷ Přibližně ve stejné době začala i spolupráce bratrů, jakožto objednavatelů, s mladým architektem *Josefem Gočárem* (1880-1945), pozdějším švagrem Josefa a Dušana Binkových. Z roku 1907 pochází Gočárův modernistický projekt *Červené vily* Josefa Binka, volně inspirovaný anglickou venkovskou vilovou architekturou a některými tradičními znaky staročeského lidového stavitelství.⁴⁸⁸ Z téhož roku byl rovněž uskutečněn návrh stavebních a dekorativních úprav pro secesní novostavbu *Bílé vily* Ladislava Binka ml., za jejíhož

⁴⁸³ Viz SLAVÍK, J.: *Josef Binko – přítel umění a fotograf*.

⁴⁸⁴ Srov. SCHEUFLER, P.: *Josef Binko*; SLAVÍK, J.: *Josef Binko – přítel umění a fotograf*.

⁴⁸⁵ Viz SLAVÍK, J.: *Josef Binko – přítel umění a fotograf*, s. 22, 30, 32, 59-60, 86-87, 92-94, 100, 112.

⁴⁸⁶ Bratři Binkovi vlastnili výtvarná díla a umělecko-řemeslné bytové doplňky od Franty Anýže, Vincence Beneše, Karla Boháčka, Josefa Gočára, Antonína Chittussiho, Pavla Janáka, Eugena Jettela, Adolfa Kašpara, Františka Kavána, Otakara Kubína – Coubinea, Františka Kysely, Karla Langeru, Julia Mařáka, Otakara Nejedlého, Josefa Augustina Stino Paukerta, Františka Petra, Jana Preislera, Vojtěcha Preissiga, Vojtěcha Suchardy, Jana Šíra, Jana Štursy, Maxe Švabinského, Marie Teinitzerové, Jana Trampoty, Josefa Ullmanna a dalších.

⁴⁸⁷ SLAVÍK, J.: *Dopisy Jana Štursy Josefu Binkovi*. Umění 56, 2008, č. 4, s. 333-341, 373; Týž: *Josef Binko – přítel umění a fotograf*, s. 22-29.

⁴⁸⁸ Srov. SEDLÁK, J.: *Slavné vily kraje Vysočina*, s. 46-49; SLAVÍK, J.: *Josef Binko – přítel umění a fotograf*, s. 32-56, 108-109, 134.

původního autora můžeme s největší pravděpodobností označit Václava Roštlapila.⁴⁸⁹ Zajímavé byly studie Josefa Gočára na přefasádování *Starého domu* Dušana Binka a přístavbu kubistické zahradní verandy z roku 1913 (jediné nerealizováno).⁴⁹⁰

Jak krásné a duševně bohaté bylo dětství a mládí bratrů Binkových, o to trpčí se stalo ve změněných politických a společenských poměrech jejich stáří. Po komunistickém převratu v roce 1948 byly rychle zapomenuty zásluhy jednotlivých členů starého koželužského rodu o všestranný rozkvet městečka a s nimi i nedávné charitativní činy továrníků a jejich manželek v těžkých dobách světové hospodářské krize a za obou válek. Po znárodnění prosperující koželužny, která si v roce 1948 připomínala 220 let od zahájení výroby Vilémem Skřivanem, čelili bývalí majitelé a jejich rodiny permanentní a dobře promyšlené šikaně ze strany nadřízených orgánů (starým továrníkům odepřena penze, nařizeny vysoké platby a daně, provedeny dílčí konfiskace osobního majetku, přidělení podnájemníků). V březnu 1949 ranila rozrušeného Dušana Binka mrtvice: „[...] ztratil úplně řeč, ale při tom na štěstí nebyl postižen nějakým těžkým ochrnutím, a pomalu se zotavuje – ale vzdor tomu je to hrozná rána pro něj i jeho nejbližší. Bral si všechno příliš do hlavy až přišel ten nešťastný záchvat, kdy prostě mozek vypověděl“.⁴⁹¹ Přesně na Dušičky byl poznamenán mrtvicí i starší bratr Ladislav, jenž ochrnl na levou polovinu těla. Ve stejném roce (1949) získal Krucemburk, proti vůli většiny občanů, novodobý umělý název *Křížová*.⁴⁹² Smutnou atmosféru padesátých let 20. století vystihuje dopis Josefa Binka dceři: „*Píšu u svého stolu v modrém pokoji, a vidím oknem celou tu jarní krásu, ten velký smrk, vrby a červený javor, vše v jarní kráse, a myslím si, jak by to mohlo být na světě pro všechny lidi jiné, kdyby zmizela ta zloba, touha po moci, nenávisť a závist [...] jediné láska a nikoli nenávisť může přivodit nápravu toho duševního rozvratu. A to nejen láska k lidem, ale ke všemu krásnému, protože v tom je záruka klidné životní pohody*“.⁴⁹³ V roce 1950, ještě za života vážně nemocného Ladislava Binka ml., došlo k přestavbě přízemí Bílé vily na poradnu pro matky a děti (po smrti bývalého majitele vznikla v celém objektu mateřská školka). Hned v sousedství sváděl Josef Binko střídavé zápasy o záchranu Červené vily, jak je patrné i z prosebného dopisu dávnému příteli, historikovi umění Václavu Vilému Štechovi (1885-1974): „[...] a kvůli zachování této jistě cenné památky Vám píši a obracím se na Vás s velkou prosbou. Trávili jsme dosud naše stará léta v poměrném klidu, protože jsme neměli žádných nepřátel ani v místě, ani v okrese a hlavně ne mezi našimi bývalými zaměstnanci – až v poslední době několik individuí na nás zanevřelo, a chtějí ve vile provést úplně nesmyslné adaptace, jen aby nám ukázali svoji vůli, moc a důležitost. [...] A tu jsem si vzpomněl, vážený příteli na Vás, jako na dávného přítele arch.

⁴⁸⁹ Srov. SEDLÁK, J.: *Slavné vily kraje Vysočina*, s. 43-45.

⁴⁹⁰ Návrh a korespondence Dušana Binka s architektem Josefem Gočárem je patrně uchovávána v pozůstalosti po akademickém malíři Jiřím Binkovi, nebo jeho bratru Zdeňkovi. Autor neměl k těmto pramenům umožněn přístup. Ke Gočárem navrženým úpravám pro Starý dům srov. SLAVÍK, J.: *Josef Binko – přítel umění a fotograf*, s. 58-59; BENEŠOVÁ, Marie: *Josef Gočár*. Praha 1958, s. 50; *Josef Gočár: Přístavba k vile* (reprodukce verandy). Umělecký měsíčník 2, 1913, s. 317. Nepřesné označení Starého domu jako „villy“ (na stránkách *Uměleckého měsíčníku*) vedlo v pozdější odborné literatuře k chybným závěrům, že se jedná o přístavbu k Červené vile Josefa Binka, nebo o její zahradní pavilon. Viz BENEŠOVÁ, Marie: *O kubismu v české architektuře*. Architektura ČSSR 25, 1966, č. 3, s. 171; Kolektiv autorů: *Český kubismus 1909-1925. Malířství, sochařství, architektura, design*. Praha 2006, s. 226, 229.

⁴⁹¹ Průklep dopisu Josefa Binka příteli a bývalému továrníkovi Janu Pivečkovi z 26. 4. 1949. Archiv autora.

⁴⁹² K návratu historického názvu „Krucemburk“ došlo až v roce 1993.

⁴⁹³ Průklep dopisu Josefa Binka dceři Věře a Mílovi z 6. 5. 1952. Archiv autora.

Gočára, a protože vím, že Vaše jedinečné znalosti dějin umění, činí Vás beze sporu nejpopovolanější osobností ve věcech zvláště českého umění, prosím, snažně prosím, nedejte dopustit, aby jedna z prvních staveb Gočárových byla zpusťošena lidmi, jimž je snad přednější nějaká osobní msta, než pochopení, že se tu nejedná vlastně o mne, ale o zachování krásné české architektury, díla to našeho plně uznávaného mistra. Mě konečně je již 78 a ženě 70 roků, a byla nedávno postižena záchvatem mrtvice – nikomu nepřekážíme, žijeme z podpor svých dětí, kteří se věnovali vědecké činnosti, žijeme skromně bez pense ve své rodině, ale opravdu bych nějakou devastaci villy těžko přežil. Podle doslechu padla by za oběť nejen krásná ústřední halla, ale i jídelna – a získala by se pouze jedna nevhodná místnost! Jsou v hallě i jídelně ještě zachovány na stěnách malby, jež pro Gočára navrhnul prof. Kysela [...]“.⁴⁹⁴ Zatímco se podařilo Červenou vilu i s přilehlým parkem přičiněním V. V. Štecha, docenta Františka Petra a architekta Jiřího Gočára zavčas vyhlásit kulturní památkou, z vyšších míst byl záhy obnoven požadavek, směřující alespoň k jejímu vyvlastnění. Nový tlak pocítila i rodina nejmladšího bratra, a tak se stalo, že v roce 1957 definitivně osířel nedaleký Starý dům č.p. 69, rodiště pracovitých koželužských mistrů a významných osobností rodu, o nichž pojednávala tato rigorosní práce. Smluvený nákladní automobil se tehdy k nucenému vystěhování vdovy po Dušanu Binkovi a její osmdesátipětileté chůvy nedostavil, a tak se veškerý majetek vyklízel, pod dohledem příslušníka Lidové milice, na trakařích a zapůjčeném žebřinovém vozu.⁴⁹⁵ Dobrovolně přišli pomáhat i někteří místní obyvatelé. Obrazy, porcelán, sklo a nejcennější předměty přenášeli členové rodiny do podkroví Červené villy, kam byli pozůstalí po Dušanu Binkovi, po dohodě s úřady, sestěhováni. Přebývající knihy, nábytek a zařízení se rozzváželo k dočasné úschově po obci, nebo rozdávalo věrným přátelům na památku.⁴⁹⁶ Místnosti v patře továrního bytu byly v zápětí probourány v jedinou halu s velkými okny, do které se přesunula úpravna a sklady barev a chemikálií. Pečlivě udržovaná zahrada Starého domu zpustla a zanikla. Po staletí pevně zapsuštěné rodové kořeny byly během jediného desetiletí násilně vyrvány. I když ne tak zcela a dostatečně... Sám těžce zkoušený Josef Binko zapsal do svých krátkých pamětí z padesátých let větu plnou naděje: „Život jde dál, stále se obnovuje, a nemohlo by být ani radosti bez bolesti, a jistě po bouři vždy přišlo slunce, vždy po zimě přišlo jaro, vždy vykvety nové květy – proč tedy nedoufat????“.⁴⁹⁷

Tato rigorosní práce měla svému čtenáři přiblížit, s využitím unikátních a doposud nepublikovaných dobových písemností a fotografií, zajímavé životní osudy a peripetie v dlouhé historii starobylé krucemburské rodiny Skřivanových - Binkových, spjaté od 17. století s koželužským řemeslem. Byla to pracovitost, ctižádost, píle a zájem o věci veřejné, která vedla k zaslouženému uznání, osobním úspěchům a blahobytu. Žádná ze středostavovských manufaktur a továren většinou nevyrostala a nebohatla ze dne na den, ale plynule navazovala na starší vzestupy otců a dědů. Přílnuta k určitému regionu a místu, byla vytouženým a pěstěným dílem několika generací. Měli jsme také možnost sledovat, jak tato podnikatelská, respektive měšťanská vrstva, navzájem propletená a svázaná blízkými příbuzenskými vztahy, nabývala v průběhu 19. století na významu, a jak aktivně se zapojovala do společenského, politického a kulturního života země, respektive obrozeného českého národa. Příběh „neznámé“ koželužské rodiny z nevelkého městečka na

⁴⁹⁴ Průklep dopisu Josefa Binka dávnému příteli prof. Dr. V. V. Štechovi z 9. 1. 1957. Archiv autora.

⁴⁹⁵ Viz SLAVÍK, J.: *Josef Binko – přítel umění a fotograf*, s. 107.

⁴⁹⁶ Ze vzpomínek Aleny Slavíkové rozené Binkové a jejích synů.

⁴⁹⁷ BINKO, J.: *Vzpomínky na Kostelec nad Orlicí*, s. 7.

Českomoravské vrchovině nám poukazuje na prostupnost a křehkost pomyslných hranic, které si historici uvykli příliš často vkládat mezi centrum a vzdálenou periferii, mezi nenápadně vyhlížející regionální historii a tzv. velké dějiny. Je zjevné, že se tyto předsudky rozplývají vždy úměrně s dochovaností pramenné základny a hloubkou našeho poznávání. Dalším smyslem práce bylo alespoň rámcově představit barvitě dějiny východočeského Krucemburku a jeho bezprostředního okolí, připomenout stále ještě opomíjená témata (barokní doba, svobodné zednářství, pozitivní role zdejších katolických farářů v rámci široce pojaté osvěty lidu, významní rodáci a osobnosti, architektonický a urbanistický vývoj městečka, všední život na venkově, místní řemesla a podniky, proměny krajiny, nástup komunismu, „tradice“ versus „vykořenění“), dále poopravit některé nepřesnosti, uváděné v turistických průvodcích a regionálních publikacích, a pokud možno, obrátit pozornost a zájem samotných obyvatel Krucemburku k znalosti historie své obce a vlastních předků.

000

XI. Prameny a literatura

ARCHIVNÍ FONDY:

Knihovna Národního muzea v Praze. Fond Obrození, Oddělení knižní kultury.
Sbírka Městského muzea ve Velkém Meziříčí.
Soukromé sbírky.

Státní oblastní archiv Zámorsk. Fond Augusta Skřivana dědic, továrna na kůže v Krucemburku.

Státní okresní archiv Havlíčkův Brod. Fond Archiv obce Krucemburk. Kniha pamětní, svazek I.

Státní okresní archiv Havlíčkův Brod. Fond Farní úřad Krucemburk (1703-1951).

Státní okresní archiv Havlíčkův Brod. Fond Literátský kůr Krucemburk (1748-1766).

Státní okresní archiv Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk.

Archiv autora.

Archiv Dr. Simony Binkové (autor neměl umožněn přístup k těmto pramenům).

Archiv Ing. Bohuslava Melichara a Ing. Marie Melicharové.

Archiv Ing. Jana Binka (autor neměl umožněn přístup k těmto pramenům).

Archiv Mgr. Evy Kolářové roz. Binkové.

Archiv MUDr. Věry Bouškové roz. Nebesářové.

Archiv MUDr. Vítězslava Slavíka.

Archiv Zdeňka Binka.

PRAMENY:

Antonín Skřivan. Humoristické listy 25, 1883, č. 6.

Antonín Skřivan. Světozor 18, 1884, č. 49.

Antonín Skřivan. Zlatá Praha 1, 2. 5. 1884, č. 18.

Antonín Skřivan. Zlatá Praha 4, 13. 5. 1887, č. 25.

BAILLIE – SCOTT, Mackay Hugh: *Dům a zahrada*. Praha 1910.

BINKO, Ivan: *Krátký život profesora Gustava Skřivana*. Křížová (nedat.).

BINKO, Ivan: *Krucemburští koželuhové a významní členové rodu Skřivanových* (doprovodný text k výstavě „700 let Krucemburku – Křížové“). Křížová 1966.

BINKO, Josef: *Paměti koželužny v Krucemburku*. Křížová 1956.

BINKO, Josef: *Vzpomínky na Kostelec nad Orlicí*. Křížová 1956.

De la LANDE, Jérôme: *Art du Tanneur*. Paris 1764.

Die TANIGAN EXTRA – Gerbstoffe (ilustrovaný katalog tříslovin). Frankfurt (Main) 1941.

Gustav Skřivan. Národ, 8. 1. 1866, č. 7.

JANÁČEK, Jaroslav – JANÁČEK, Vít: *TGM na Vysočině. Masarykovi a Krucemburk*. Krucemburk – Praha 1996.

JANÁČEK, Josef (ed.): *700 let Krucemburku – Křížové*. Křížová 1966.

JETTEL, Gustav: *Einige Erfahrungen und dadurch berechtigende Anempfehlung der Anwendung eines besonderen Schöpfherdes bei der Eisengiesserei - Hochöfen*. Mitteilungen für Gewerbe und Handel 2, 1835.

JETTEL, Gustav: *Die Familie Jettel*. Prag 1871.

JETTEL, Wenzl: *Kurze Genealogie der Familie Jettel von Liblin. Zusammengetragen nach möglichst eingeholten Daten und eigenen Wissens von Wenzl Jettel, pension. Eisenwerks - Direktor.* Wien 1850.

JETTEL, Wenzl: *Thonsteine zu Gestellen der Hochöfen.* Mitteilungen für Gewerbe und Handel 2, 1835.

Josef Gočár: Přístavba k ville (reprodukce). Umělecký měsíčník 2, 1913.

Kolektiv autorů: *Jubilejní výstava zemská království českého v Praze 1891. Kronika s 519 vyobrazeními a 36 zvláštními přílohami.* Praha 1894.

Koželužna Křížová 1728-1978 (podniková brožura k výročí 250 let výroby). Havlíčkův Brod - Křížová 1978.

KYNČL, Josef: *Průvodce Kruceburkem s rodinnými kronikami - 1918.* Žďár 1924.

MIŠINGER, Antonín: *Pamětní kniha obce Radostína.* Praha - Radostín 1924.

OPITZ, Johann Ferdinand: *Vollständige Beschreibung der königlichen Haupt- und Residenzstadt Prag, von den ältesten bis auf die jetzigen Zeiten. Besonders für Fremde und Reisende bearbeitet. Nebst einem Anhang von 24 Kupfern und einem Plane.* Prag – Wien 1787.

Ottův slovník naučný.

Paměti Josefa Škody z Velkého Meziříčí. Edice Paměti starých písmáků moravských. Velké Meziříčí 1913.

Požár v Kruceburku. Světozor 27, 5. 5. 1893, č. 25.

Riegrův / Slovník naučný.

ROŠTLAPIL, Václav: *Dělnické domky Frant. Seykory, továrníka v Kostelci n. O.* Architektonický obzor 12, 1913.

SKŘIVAN, Antonín: *Počtářství pro život obecný. Se zvláštním ohledem na obchodní třídu.* Praha 1850.

SKŘIVAN, Antonín: *Nauka o kupeckém slohu.* Praha 1866.

ŠTULC, Václav: *Pomněnky na cestách života.* Praha 1845.

TRNKA, František: *Kroniky novoměstské II.* Nové Město na Moravě 1912.

Zprávy z Prahy. Pražský večerní list, 15. 2. 1850, č. 27.

LITERATURA:

AUGUSTA, Jan Maria: *Rukověť sběratelova.* Praha 1927.

BARTUŠEK, Antonín – ZEMEK, Metoděj: *Dějiny Žďáru nad Sázavou 1618-1784.* Díl II./1. Havlíčkův Brod 1962.

BAŤKOVÁ, Růžena a kol.: *Umělecké památky Prahy. Nové Město – Vyšehrad – Vinohrady (Praha 1).* Praha 1998.

BENEŠOVÁ, Marie: *Josef Gočár.* Praha 1958.

BENEŠOVÁ, Marie: *O kubismu v české architektuře.* Architektura ČSSR 25, 1966, č. 3.

BOLOM, Sixtus: *Stavitelé chrámů. Jimramovští evangelíci toleranční doby.* Dějiny a současnost 28, 2006, č. 3.

BOLOM, Sixtus: *Tomáš Juren a toleranční doba na Vysočině* (magisterská diplomová práce, Historický ústav FF MU). Brno 2007.

BUBNOVÁ, Jaroslava: *Soupis kronik okresu Havlíčkův Brod.* Havlíčkův Brod 1993.

CULKA, Zdeněk: *Emanuel Binko, učitel – hudebník.* Žďár nad Sázavou 1965.

DITRYCH, Břetislav: *Co se stalo v Cerhenicích. Stránky ze života obce.* Cerhenice 2006.

FILKA, Ivo: *Město Žďár nad Sázavou na starých pohlednicích.* Žďár nad Sázavou 2007.

- FILKA, Ivo – ŠVOMA, Jaroslav: *Stručné dějiny města Žďáru nad Sázavou do roku 1980*. Žďár nad Sázavou 1998.
- FILKA, Ivo – ŠVOMA, Jaroslav: *Žďár nad Sázavou v zrcadle staletí*. Žďár nad Sázavou 2005.
- HLAVAČKA, Milan: *Cestování v éře dostavníku. Všední den na střeoevropských cestách*. Praha 1996.
- HLAVAČKA, Milan – NĚMEC, Jan: *Ta pravá mobilita: cestování*. In: *Mezi časy... Kultura a umění v českých zemích kolem roku 1800*. Sborník příspěvků z 19. ročníku plzeňského symposia k problematice 19. století. Praha 2000.
- HORÁK, František – CHRAMOSTA, Emanuel: *Cesta libická v dějinných proměnách se stezkami vedlejšími a strážnicemi*. Praha 1923.
- HORYNA, Mojmir: *Jan Blažej Santini – Aichel*. Praha 1998.
- HOZÁK, Jan – SCHEUFLER, Pavel: *Krásné časy. Rudolf Bruner – Dvořák, momentní fotograf*. Praha 1995.
- HROCH, Miroslav (ed.): *Obecné dějiny II. Dějiny novověku*. Praha 1989.
- HRUŠKOVÁ, Marie: *Tam, kde teče Doubravka. Horní Podoubraví*. Havlíčkův Brod 2004.
- JANÁK, Jan: *Dějiny Moravy. Hospodářský rozmach Moravy 1740-1918*. Díl 3/1. Brno 1999.
- KLÍMA, Arnošt: *Dlouhá válka 1618-1648*. Praha 2000.
- Kolektiv autorů: *Biedermeier v českých zemích*. Sborník příspěvků z 23. ročníku plzeňského symposia k problematice 19. století. Praha 2004.
- Kolektiv autorů: *Český kubismus 1909-1925. Malířství, sochařství, architektura, design*. Praha 2006.
- Kolektiv autorů: *Dějiny hmotné kultury II/I. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha 1995.
- Kolektiv autorů: *Dějiny hutnictví železa v Československu I. Od nejstarších dob do průmyslové revoluce*. Praha 1984.
- Kolektiv autorů: *Chotěboř*. Chotěboř 2001.
- Kolektiv autorů: *Chotěbořsko. Turisticko-vlastivědný průvodce obcemi a jejich okolím*. Tišnov 2002.
- Kolektiv autorů: *Kronika českých zemí*. Praha 1999.
- Kolektiv autorů: *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*. Praha 1990.
- Kolektiv autorů: *Umělecké památky Čech*. II. díl, K-O. Praha 1978.
- Kolektiv autorů: *Velké Meziříčí v zrcadle dějin*. Brno – Velké Meziříčí 2008.
- Kolektiv autorů: *400 let povýšení Žďáru na město (1607-2007). Památník k oslavě 400 letého jubilea*. Žďár nad Sázavou 2007.
- KREPS, Miloš: *Železářství na Žďársku 1350-1886*. Brno 1970.
- KROFTA, Kamil: *Dějiny selského stavu*. Praha 1949.
- KROUPA, Jiří: *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770 – 1810*. Brno – Kroměříž 1987.
- KUBELKA, Václav: *Koželužství. Vyčiňování kůže na useň*. Brno 1947.
- KUBELKA, Václav: *Koželužství. Výroba holiny ze surové kůže*. Brno 1940.
- KUBELKA, Václav: *Kůže jako surovina průmyslová*. Brno 1933.
- KUBELKA, Václav: *Vývoj koželužství v průmysl*. Nový Bydžov 1924.
- KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. III. díl, Kolí-Mi. Praha 2002.
- KUTNAR, František: *Reakce státu v Čechách na Velkou revoluci francouzskou*. Český časopis historický 43, 1937.

- KYBALOVÁ, Ludmila: *Dějiny odívání. Barok a rokoko*. Praha 2002.
- KYBALOVÁ, Ludmila: *Dějiny odívání. Od empiru k druhému rokoku*. Praha 2004.
- LATZKA, Jan: *Divadelní spolek Sázavan ve Žďáře na Moravě* (bakalářská práce, Historický ústav FF MU). Brno 2005.
- LOSENICKÁ, Dagmar: *Krucemburská zastavení*. Krucemburk 2004.
- MACEK, Josef: *Jagellonský věk v českých zemích 1471-1526*. Díl I./II. Praha 2001.
- MALÍŘ, Jiří: *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848-1914*. Brno 1996.
- MALÍŘ, Jiří a kol.: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*. Brno 2008.
- MASNER, Liboslav: *Koželužství. Vydělávání a barvení kožišin, výroba náhražek usní*. Zlín 1948.
- MENCL, Václav: *Lidová architektura v Československu*. Praha 1980.
- MĚŘINSKÁ, Jitka: *Janu Zrzavému s láskou*. Krucemburk 2006.
- MĚŘINSKÁ, Jitka: *Krucemburk – Křížová. Pohled do historie a současnosti městečka*. Křížová 1991.
- MIKULE, Stanislav: *Kostel sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře. Žďár nad Sázavou 2008*.
- MILLER, Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy 1500-1700*. Praha 2006.
- MÍČOVÁ, Klára: *Koželužna v Krucemburku* (bakalářská práce, Katedra historických věd FHS UPCE). Pardubice 2003.
- MYSLIVEČEK, Milan: *Erbovník aneb kniha o znacích i osudech rodů žijících v Čechách a na Moravě podle starých pramenů a dávných ne vždy věrných svědectví*. Praha 1993.
- MYSLIVEČEK, Milan: *Místopisný obrázkový atlas aneb krasohled český*. Díl 7. Praha 2004.
- MŽYKOVÁ, Marie: *Vojtěch Hynais*. Praha 1990.
- NOVOTNÝ, Jan: *Slovanská lípa 1848-1849. K dějinám prvního českého politického spolku II*. Acta musei pragensis 76, 1976.
- NOVÝ, Luboš (ed.): *Dějiny exaktních věd v českých zemích do konce 19. století*. Praha 1961.
- PETRÁŇ, Josef: *Kalendář. Velký stavovský ples v Nosticově Národním divadle v Praze dne 12. září 1791*. Praha 1988.
- PETRÁŇ, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia: *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha 2000.
- POLIŠENSKÝ, Josef: *Napoleon a srdce Evropy*. Praha 1971.
- POSPÍCHAL, Theodor: *MUDr. František Skřivan (1807-1895)*. Pardubice 1998.
- POSPÍCHAL, Theodor: *Život a činnost MUDr. Františka Skřivana v rámci kulturního vývoje Velkého Meziříčí*. Vlastivědný věstník moravský 52, 2000.
- PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. II. díl, CH-L. Praha 1949.
- PROCHÁZKOVÁ, Marta: *Toleranční modlitebny v kraji Vysočina*. Brno 2008.
- Reklamní brožura firmy A.S.D. BINKO SPOL. S.R.O. – koželužna Krucemburk*. Krucemburk 1995.
- ROUBÍK, František: *Silnice v Čechách a jejich vývoj*. Praha 1938.
- ROUS, Pavel – ŠTĚPÁN, Luděk: *Železné hory. Utváření sídel a lidové stavby v proměnách staletí*. Sborník prací Železné hory, 2005, č. 15.
- RŮŽIČKOVÁ, Renáta – ŠTĚPÁN, Luděk – ŠULC, Ivo: *Chrudimsko. Ztracené i zachráněné poklady*. Chrudim 2003.
- SEDLÁK, Jan (ed.): *Slavné vily kraje Vysočina*. Praha 2008.

- SCHEUFLER, Pavel: *Historické fotografické techniky*. Praha 1993.
- SCHEUFLER, Pavel: *Josef Binko*. Praha 2006.
- SKŘIVAN, Aleš: *Lexikon světových dějin 1492 – 1914*. Praha 2002.
- SLAVÍK, Jiří: *Dopisy Jana Štursy Josefu Binkovi*. Umění 56, 2008, č. 4.
- SLAVÍK, Jiří: *Josef Binko – přítel umění a fotograf* (magisterská diplomová práce, Seminář dějin umění FF MU). Brno 2007.
- SLAVÍK, Jiří: *Krucemburk a život koželužské rodiny Skřivanových – Binkových* (druhá magisterská diplomová práce, Historický ústav FF MU). Brno 2009.
- SLAVÍK, Jiří: *Život koželužské rodiny Skřivanových 1623-1815* (oborová práce k souborné zkoušce, Historický ústav FF MU). Brno 2005.
- SMUTNÝ, Bohumír: *K historii kožedělné manufaktury ve Veselí nad Moravou*. Jižní Morava 35, 1999.
- SVOBODA, Josef František: *Zvoničky na moravském Horácku*. Praha 1932.
- SVOBODOVÁ, Jana: *Portrét v měšťanské společnosti 19. století. Ad honorem Antona Johanna Ferenze (1801-1874)*. Katalog výstavy. Brno 2001.
- ŠEBEK, Jiří (ed.): *Jan Štursa. Svědectví současníků a dopisy*. Praha 1962.
- ŠKABRADA, Jiří: *Konstrukce historických staveb*. Praha 2003.
- ŠKABRADA, Jiří: *Lidové stavby. Architektura českého venkova*. Praha 1999.
- ŠTĚPÁN, Luděk: *Chalupy, zemědělské a technické stavby lidu na Chrudimsku*. Pardubice 1987.
- ŠTĚPÁN, Luděk – VAŘEKA, Josef: *Klíč od domova. Lidové stavby východních Čech*. Hradec Králové 1991.
- ŠTASTNÝ, Václav – ŠUMPELA, František: *Koželužství na Moravě. Příspěvek k poznání tradičního řemesla*. Vlastivědný věstník moravský 50, 1998.
- ŠVANKMAJER, Milan: *Čechy na sklonku napoleonských válek 1810 – 1815*. Praha 2004.
- ŠVANKMAJER, Milan: *K česko-ruskému obchodu na počátku 19. století*. Slovanský přehled 1, 1965.
- TOMAN, Prokop: *Nový slovník československých výtvarných umělců*. Díl I., II. Praha 1993.
- URBAN, Otto: *Česká společnost 1848-1918*. Praha 1982.
- VELFLÍK, Albert: *Dějiny technického učení v Praze*. Díl I. Praha 1906.
- VOMELA, Pavel: *Almanach obce Krucemburk 1241-2001. Pohled do let dávných i současných*. Krucemburk 2001.
- VOMELA, Pavel: *Řemesla a živnosti v Krucemburku. Dávná historie i současnost krucemburských továren*. Krucemburk 2004.
- VOMELA, Pavel: *Válečná léta v Krucemburku*. Krucemburk 2005.
- VYKOUPILOV, Libor: *Slovník českých dějin*. Brno 2000.
- WINTER, Zikmund: *Český průmysl a obchod v 16. věku*. Praha 1913.
- WINTER, Zikmund: *Řemeslnictvo a živnosti 16. věku v Čechách (1526 – 1620)*. Praha 1909.
- WIRTH, Zdeněk: *Soupis památek historických a uměleckých v království českém. Politický okres chotěbořský*. Praha 1906.
- ZATLOUKAL, Pavel: *Brněnská architektura 1815-1915. Průvodce*. Brno 2006.
- ZRZAVÝ, Hanuš: *Praktický rádce přátelům vysazování zahrad, sadů a lesů*. Kutná Hora 1910.
- Žďár nad Sázavou. Historický kalendář na rok 2010*. Žďár nad Sázavou 2009.

TELEVIZNÍ DOKUMENT A INTERNETOVÉ ZDROJE

LIPUS, Radovan – VÁVRA, David: *Šumná Divoká Orlice* (koželužská rodina Seykorových). Televizní „street movie“ z cyklu *Šumná města*. Díl 5. Česká televize 2000.

<http://archivnimapy.cuzk.cz> (28.7.2010)

www.scheufler.cz (28.7.2010)

XII. Anotace/Abstract

KRUCEMBURK A ŽIVOT KOŽELUŽSKÉ RODINY SKŘIVANOVÝCH – BINKOVÝCH 1623-1948

Předložená rigorosní práce (rozšířená magisterská diplomová práce) představuje historickou sondu do každodenního života a zajímavých osudů starobylé kožešnické rodiny Skřivanových – Binkových z východočeského městečka Krucemburk na Českomoravské vrchovině. V časovém rozmezí od první poloviny 17. století až po nástup komunismu a znárodnění rodinné živnosti (1948) se tak stáváme svědky postupného přerodu venkovské řemeslnické dílny a manufaktury v moderní průmyslový podnik. Čtenáři jsou zároveň přiblíženy jednotlivé významné osobnosti kožešnického rodu, které vynikly v průběhu staletí také v oblasti obecní správy, osvěty, politiky, kultury a výtvarného umění. Zvláštní pozornost je věnována dosud zanedbávaným tématům – urbanistickému a stavebnímu vývoji městečka, proměnám okolní krajiny, hmotné kultuře.

KRUCEMBURK AND THE LIFE OF SKRIVAN – BINKO'S TANNER FAMILY 1623-1948

The presented thesis [expanded diploma work] is introducing historical sonde into the daily life and also the interesting fates of the ancient Skrivan – Binko's tanner family. The family lived in eastern Bohemian small market – town Krucemburk on Bohemian – Moravian Uplands. We happen to be witnesses of gradual transformation of the country craft shop and manufactory business into the modern industrial enterprise during the space of time dated from the first half of the 17th century till the communism taking up period when family trade was completely nationalized [1948]. Simultaneously the reader is acquainted with the individual significant personalities of the tanner family. Through the passed centuries they had been excellent as far as the community management control, enlightenment, politics, culture and visual arts are concerned. The special attention is dedicated to the up to now neglected subjects – urban planning and building development of the small town, changes of the country landscape, material culture.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS: kožešnická dílna, manufaktura, kožešnický průmysl, kožešnický cech, kůže, národní obrození, Českomoravská vrchovina, Krucemburk, Křížová, Ransko, Žďár, Havlíčkův Brod, Velké Meziříčí, Nové Město na Moravě, Kostelec nad Orlicí, Binko, Borovský, Gočár, Jelínek, Jettel, Killar, Mezník, Rieger, Seykora, Skřivan, Štursa, tannery, manufactory, leather industry, tanner's guild, leather, hide, national revival, Bohemian – Moravian Uplands

XIII. Příloha

PŘEHLED HLAVNÍ LINIE MUŽSKÝCH POTOMKŮ RODU SKŘIVANOVÝCH – BINKOVÝCH Z KRUCEMBURKU

Martin Skřivan st. (nar. kolem 1575–zemř. kolem 1655), ještě roku 1647, respektive 1650, se o něm zmiňuje Rudolf Střela z Rokyc jako o „*starém věrném správci*“

Václav Skřivan (nar. kolem 1600–?), nazývaný „*starej Křivan*“

Martin Skřivan ml. (1623-1703), nazývaný pro odlišení od dědečka „*Skřivánek*“

Jan Skřivan (1656/1661–1731)

Vilém Skřivan (1698-1773)

Melichar Skřivan (1728-1817)

Augustin Skřivan st. (1759-1821)

Augustin Skřivan ml. (1805-1869)

Eduard Binko (1831-1904), manžel Julie Binkové rozené Skřivanové (1832-1906)

Ladislav Binko st. (1851-1923)

Ladislav Binko ml. (1877-1963), *Josef Binko* (1879-1960), *Dušan Binko* (1884-1954), bratři a spolumajitelé koželužské továrny v Krucemburku

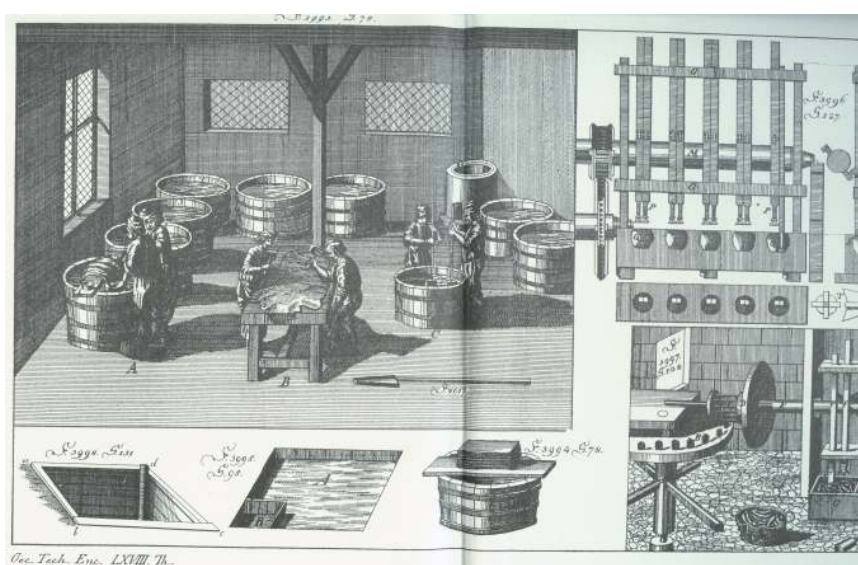
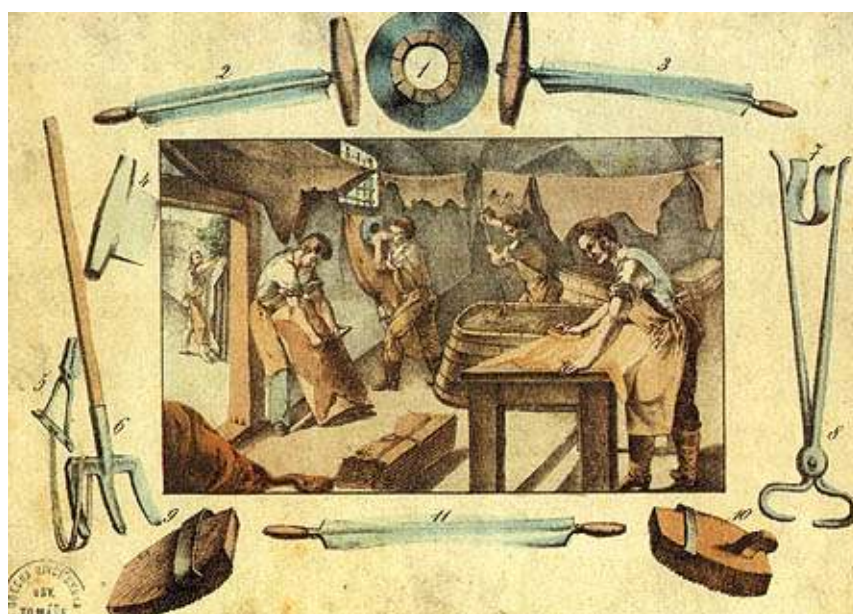
OBRAZOVÁ ČÁST

1. Otisk velkého pečetidla koželužského mistra *Martina Skřivana ml.*, poslední čtvrtina 17. století. (soukromá sbírka)

2. Koželužové při práci. (zdroj: katalog TANIGAN; de la Lande in: Masner; archiv autora)

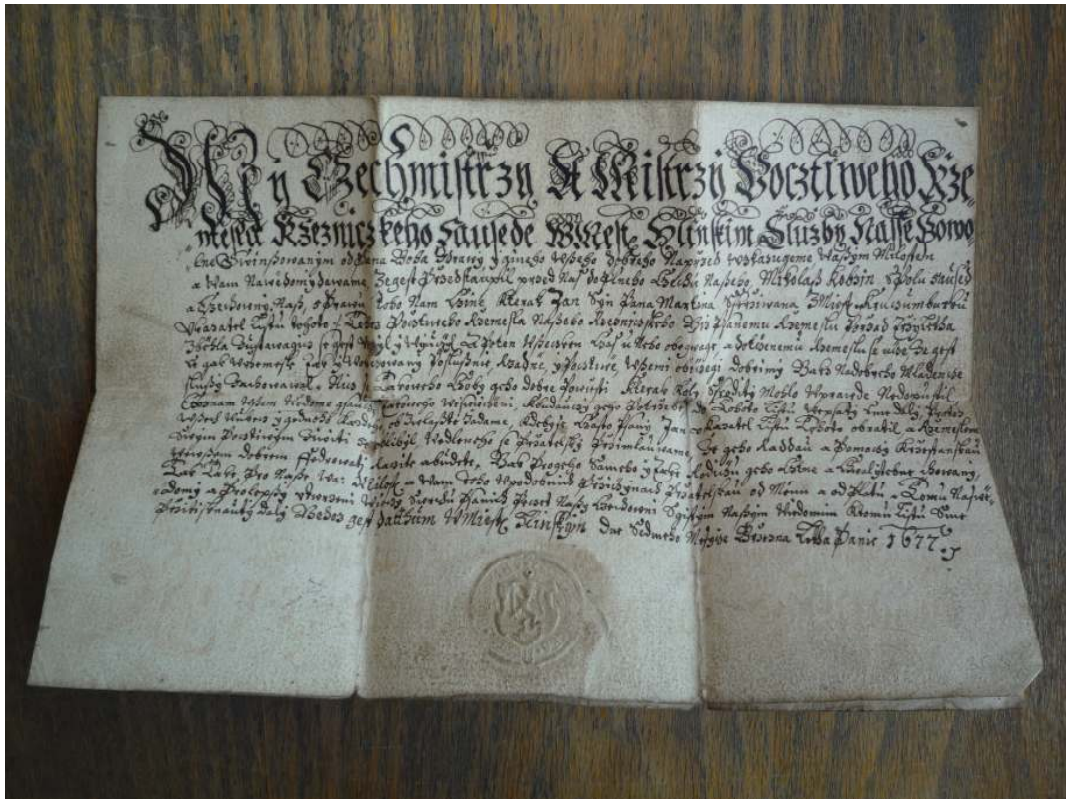
3. Vybavení starých dílen - koželužské kádě, nástroje, stoupa na drcení třísla.
 (zdroj: archiv autora; de la Lande in: Masner; kol: Dějiny hmotné kultury)

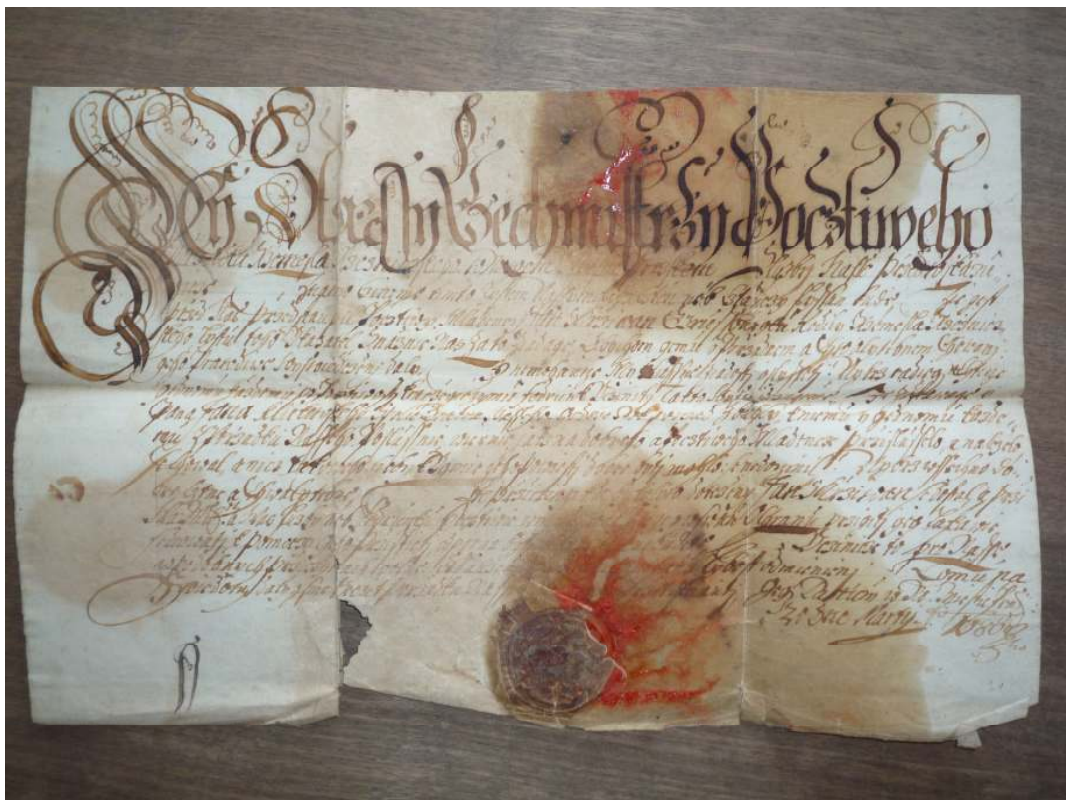
4. Kolorovaná rytina s obuvníkem (novoševcovské řemeslo) a jeho manželkou, nabízející hotové zboží, kolem roku 1750. (zdroj: Kybalová: Dějiny odívání)

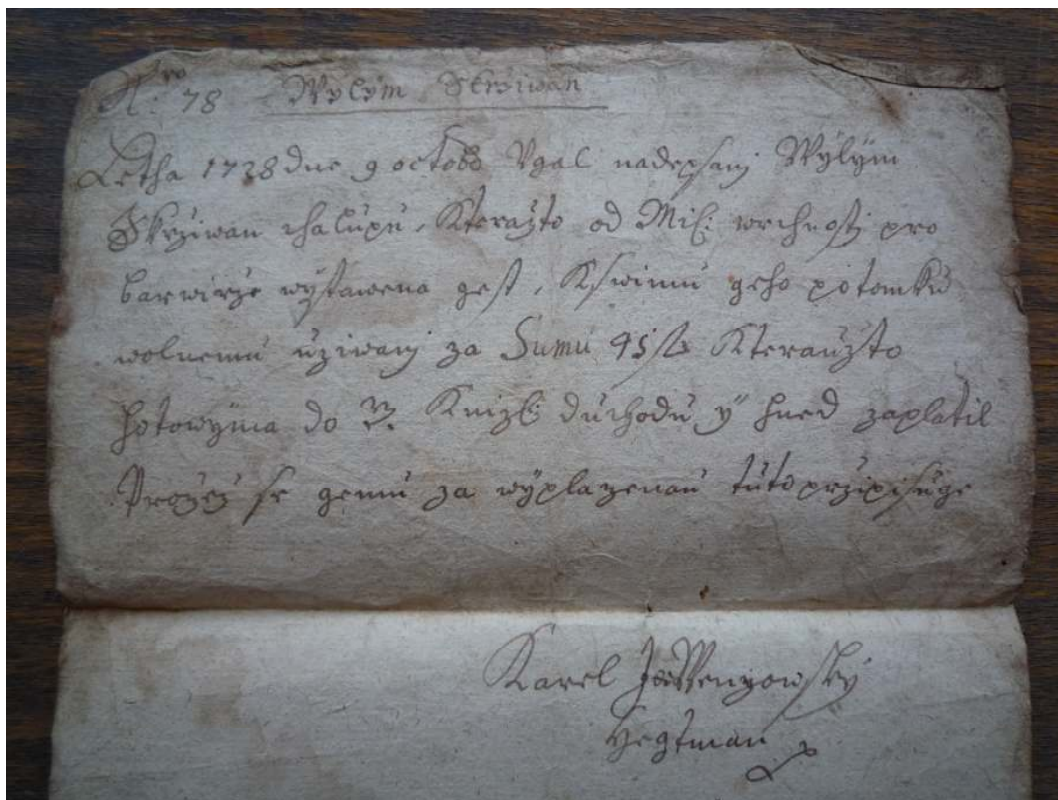
5. Obchod s kožešinami, rytina z Diderotovy *Encyklopedie*, 1765. (zdroj: Kybalová: Dějiny odívání)

6. Vysvědčení Jana Skřivana od řeznického cechu, Hlinsko v Čechách 1677.
(Státní okresní archiv Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August, Krucemburk)

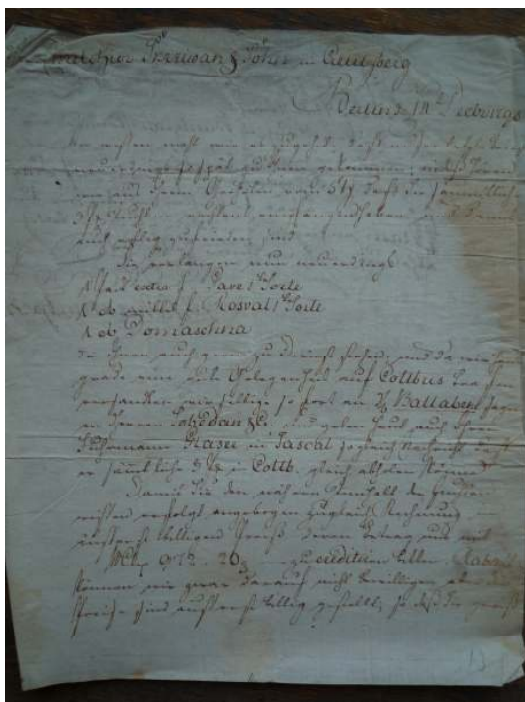
7. Vysvědčení Jana Skřivana od řeznického cechu, Nové Město pražské 1680.
(SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August)

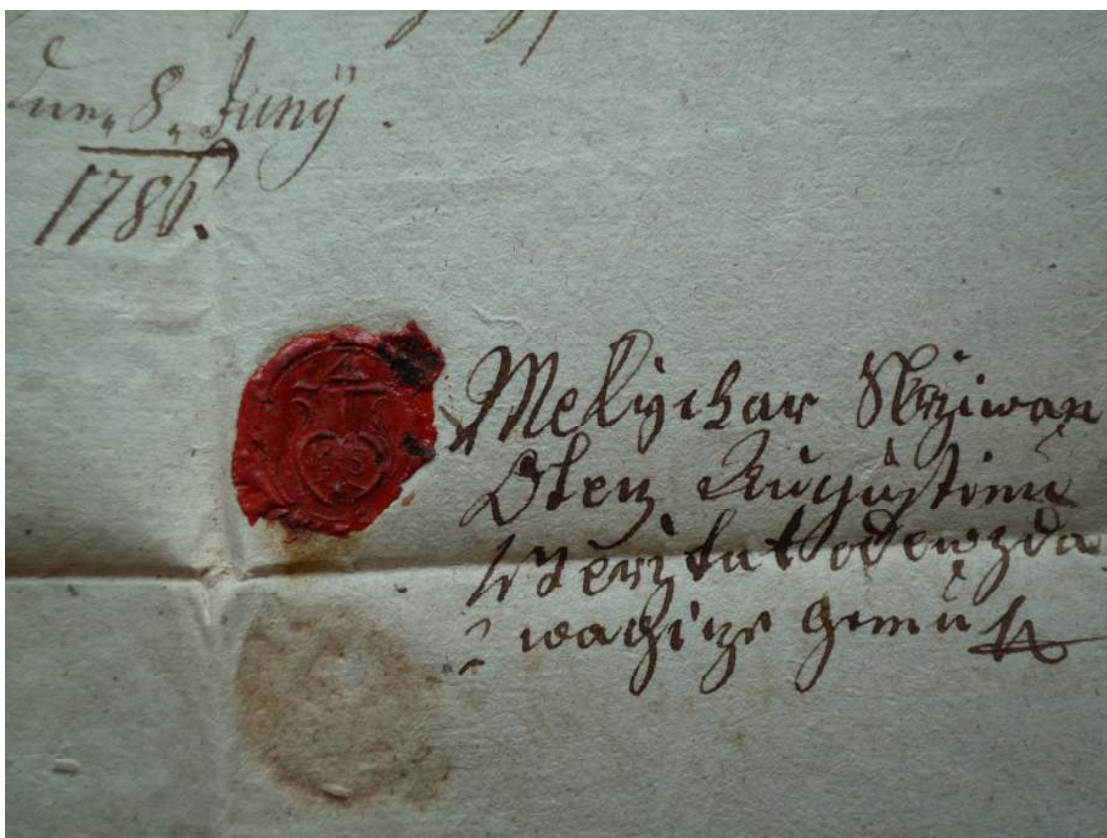
8. Doklad o zakoupení panské barvířské chalupy Vilémem Skřivanem za účelem provozování koželužství, podepsal hejtman Karel Josef Venzovský 1728. (SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August)

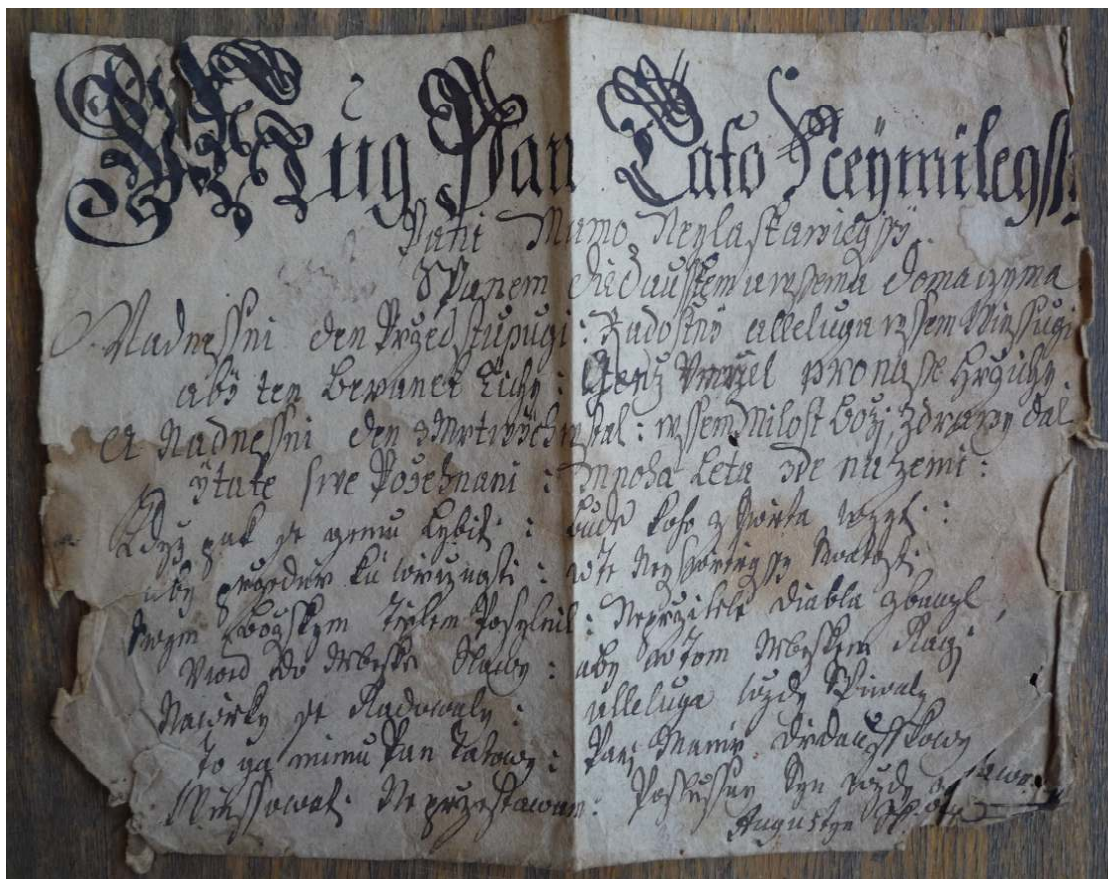
9. Vysvědčení Melichara Skřivana od novoševcovského cechu v městečku Vraným a ve městě Slaným, 1748. (SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August)

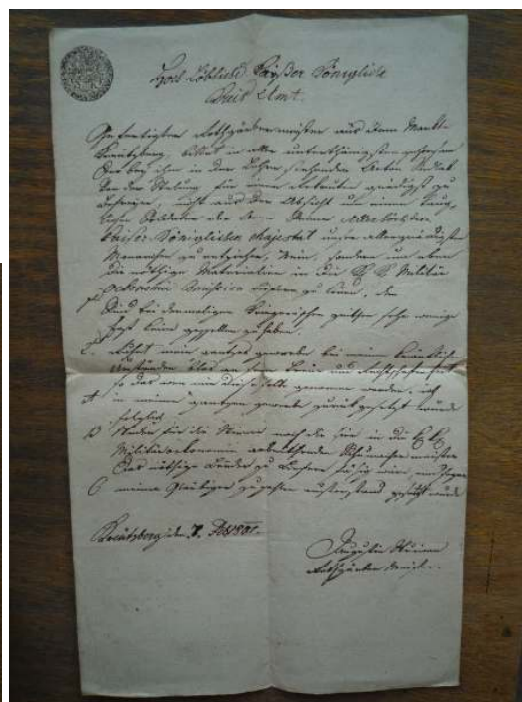
10. Ukázka z Melicharovy korespondence od zahraničních kupců a obchodních domů, 90. léta 18. století. (SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August)

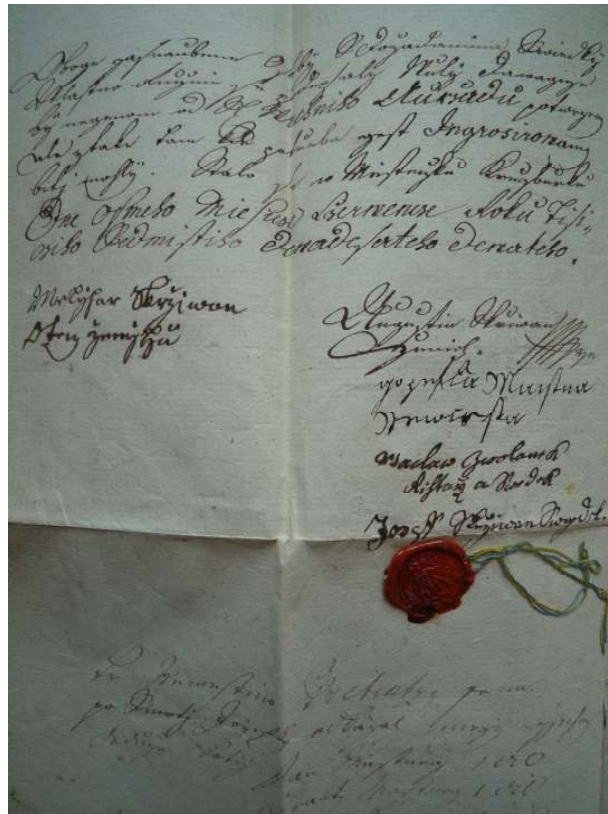
11. Rukopis Melichara Skřivana a otisk jeho malého osobního pečítidla, 1786. (SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August)

12. Sváteční práničko malého Augustina Skřivana st. rodičům a dědečkovi Vilémovi, kolem 1770. (SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August)

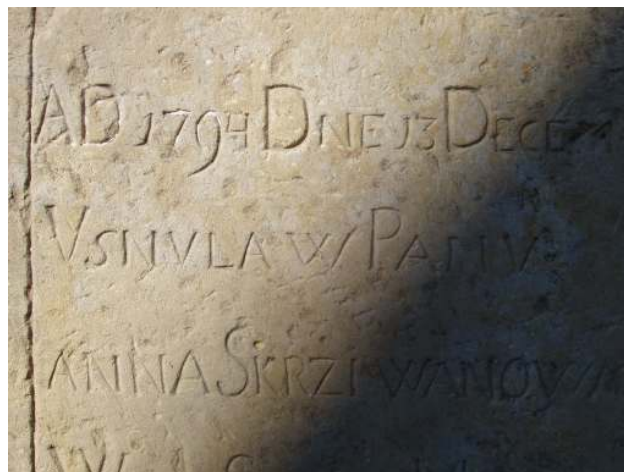
13. Vlevo pamětní cedulka z pouti do Čenstochové, 1777. Vpravo ukázka rukopisu dospělého Augustina Skřivana st., ve věci naverbování jeho tovaryše, 1801. (SOKA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August)

14. Zadní strana svatební smlouvy s podpisy ženicha *Augustina Skřivana st.* a nevěsty *Josefky Mastné* (první dva vpravo), dále s podpisy otce *Melichara Skřivana* a svědků, rychtáře *Václava Zvolánka* a *Josefa Skřivana* (přidal pečet'), 1799. (SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August)

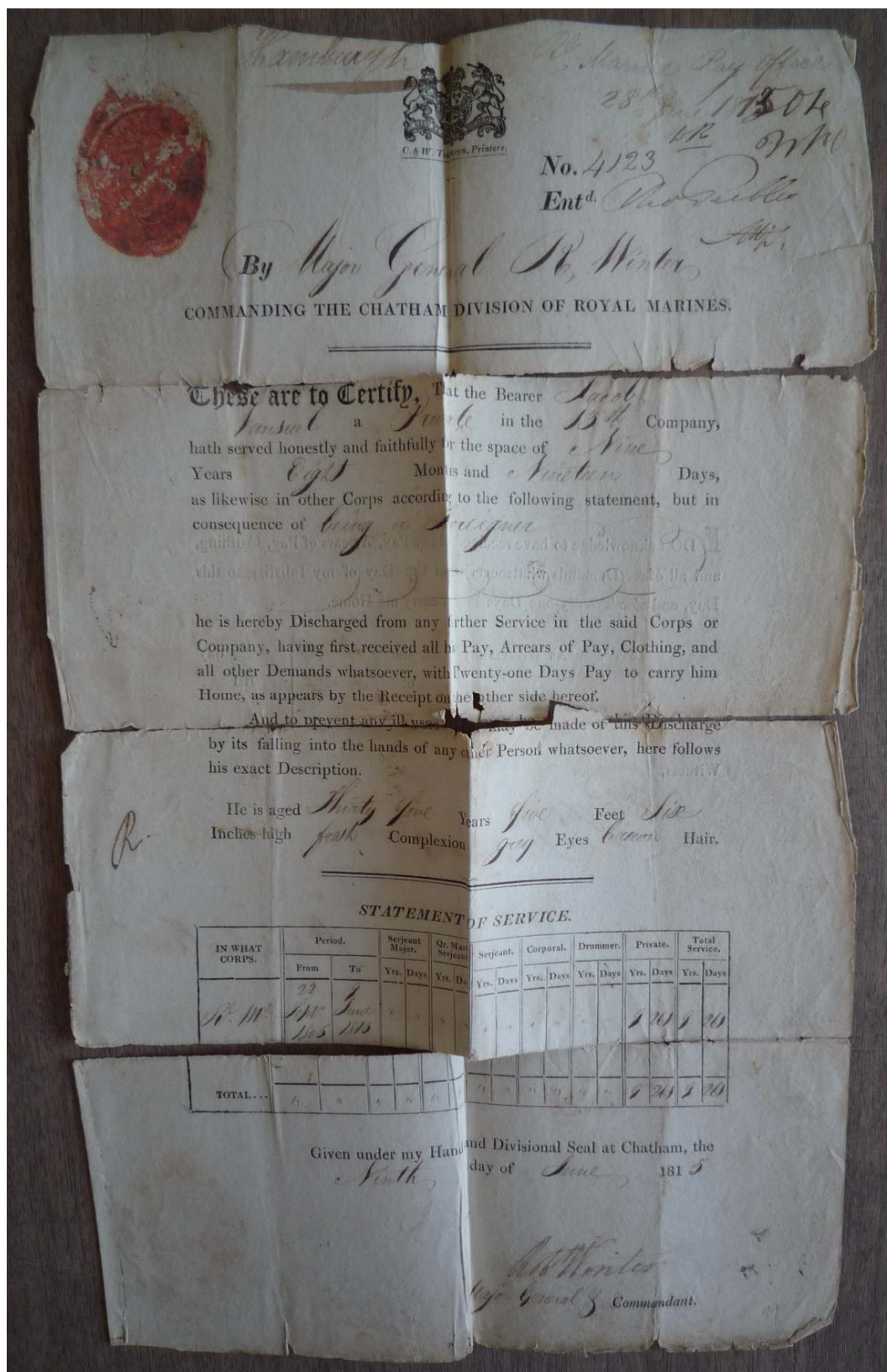
15. Silueta druhé choti *Augustina Skřivana st.*, *Alžběty rozené Smeykalové* (1786-1866), která se po manželově smrti znovu provdala, za koželužského mistra *Františka Jelínka* z Nového Města na Moravě (č.p. 32). Matka *Augustina ml.*, *Františka* a *Antonína Skřivanových*. (kopie v archivu autora)

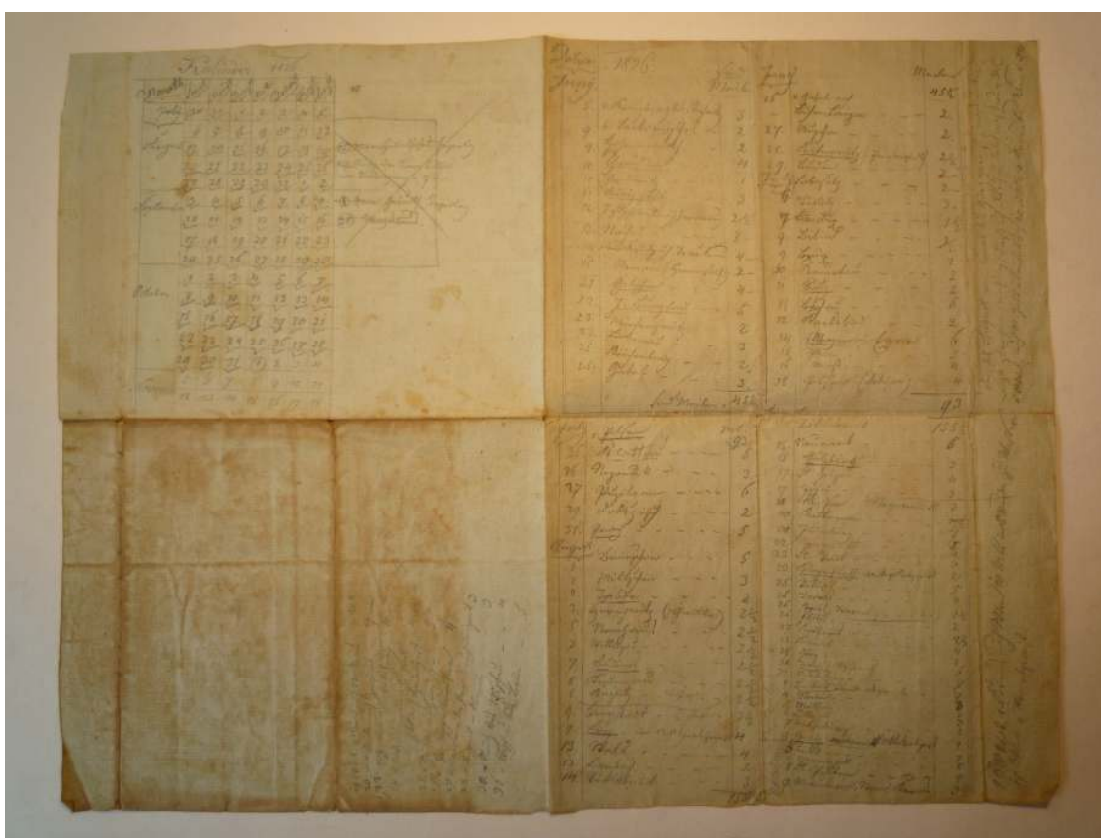
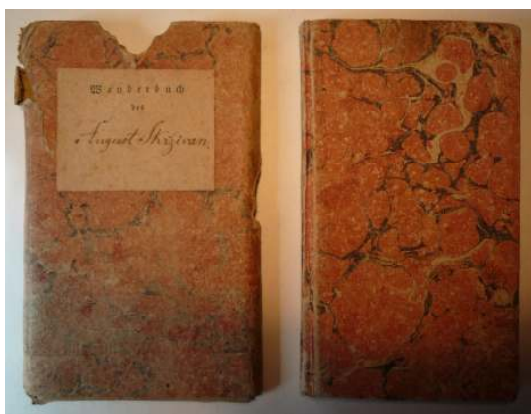
16. Vlevo portrétní medailon – osobní vizitka známého čáslavského osvícence, pražského rodáka *Johanna Ferdinanda Opitze* (též *Opitze*; 1741-1812). Vpravo detail krucemburského náhrobku *Anny Skřivanové* (1731-1794). Umírající choti Melichara Skřivana udělil poslední pomazání zdejší katolický farář a svobodný zednář *Karel Killar* (1746-1809), Opitzův blízký přítel a spolupracovník. (zdroj: Petráň: Kalendář; archiv autora)

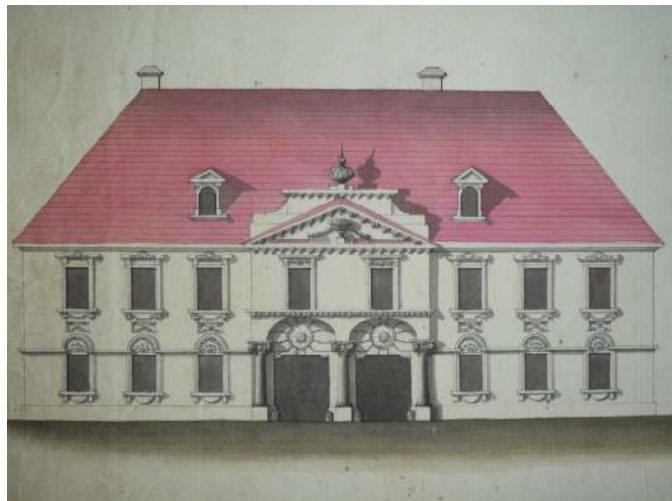
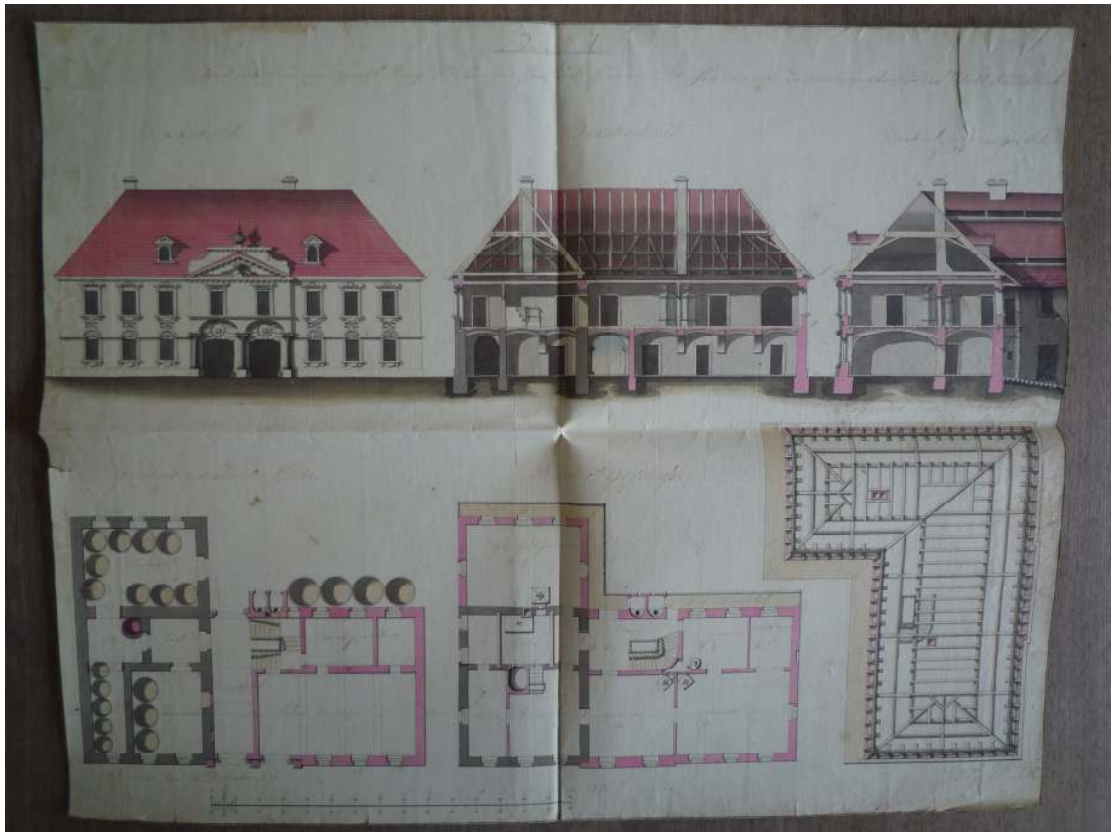
17. Současný stav starého krucemburského špýcharu. (archiv autora)

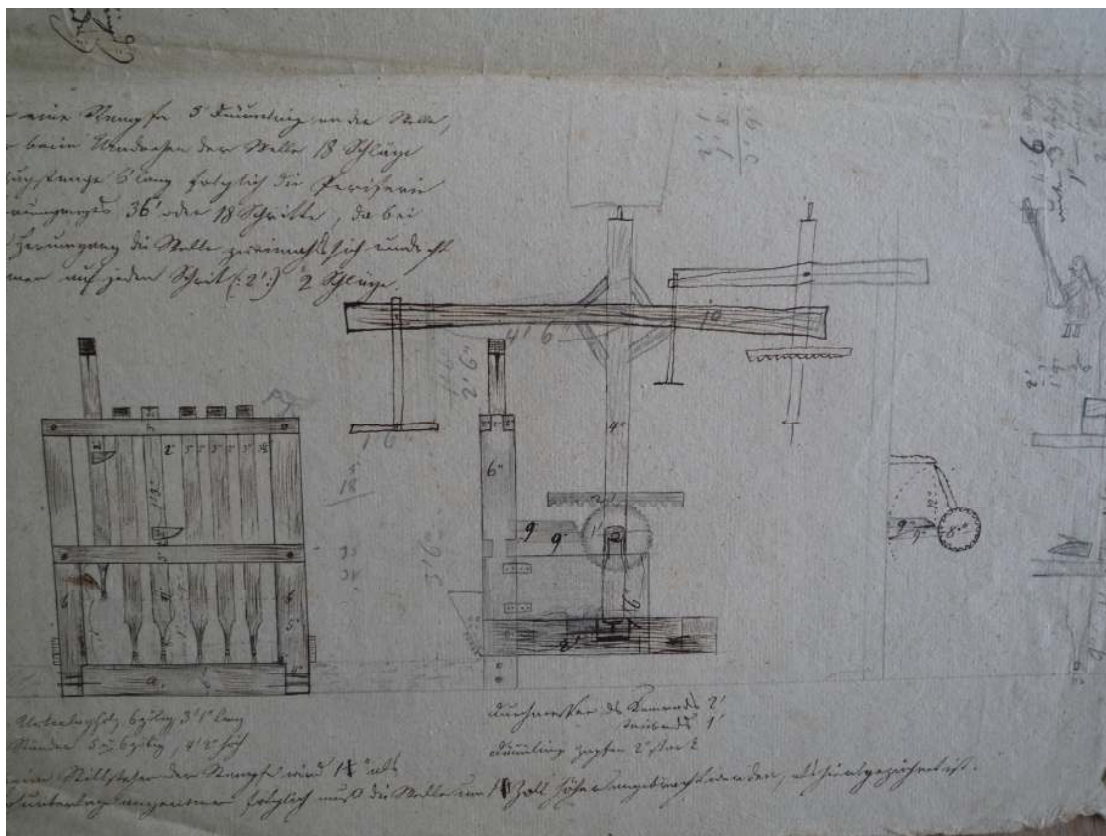
18. V souvislosti s krucemburskými koželuhy (doba napoleonských válek) poněkud nejasná propouštěcí a výplatní listina vojína *Jacoba Nansuela* od třinácté roty britského královského námořnictva, Hamburk 1815. (SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August)

20. Vandrovní knížka, obdržaná ve Štýrském Hradci, a Augustinova cestovní mapa střední Evropy, na jejímž rubu si zapisoval poznámky o délce pobytu a vzdálenostech jednotlivých míst od sebe, 1826. (archiv autora)

21. Variantní projekt pelhřimovského stavitele *Josefa Rathauského (Radnického)* na přestavbu a rozšíření Augustinova Starého domu č.p. 69 v Krucemburku, 1838. Podobný tvaroslovný rukopis nese i fasáda pozdně empírového patrového objektu na Svatovítském náměstí v Pelhřimově (č.p. 880, směrem k Pražské ulici). (SOkA Havlíčkův Brod. Fond Skřivan August)

22. Skici *Augustina Skřivana ml.* k zamýšleným úpravám a modernizacím (na obrázku mechanika stupníků a žentouru k drcení třísla), 40. léta 19. století. (SOkA Havlíčkův Brod. Skřivan August)

23. Portrét *Augustina Skřivana ml.* (1805-1869) a jeden z pozdně gotických kamenných kachlů, nalezených v místech, kde dříve stávala krucemburská vodní tvrz. (soukromá sbírka)

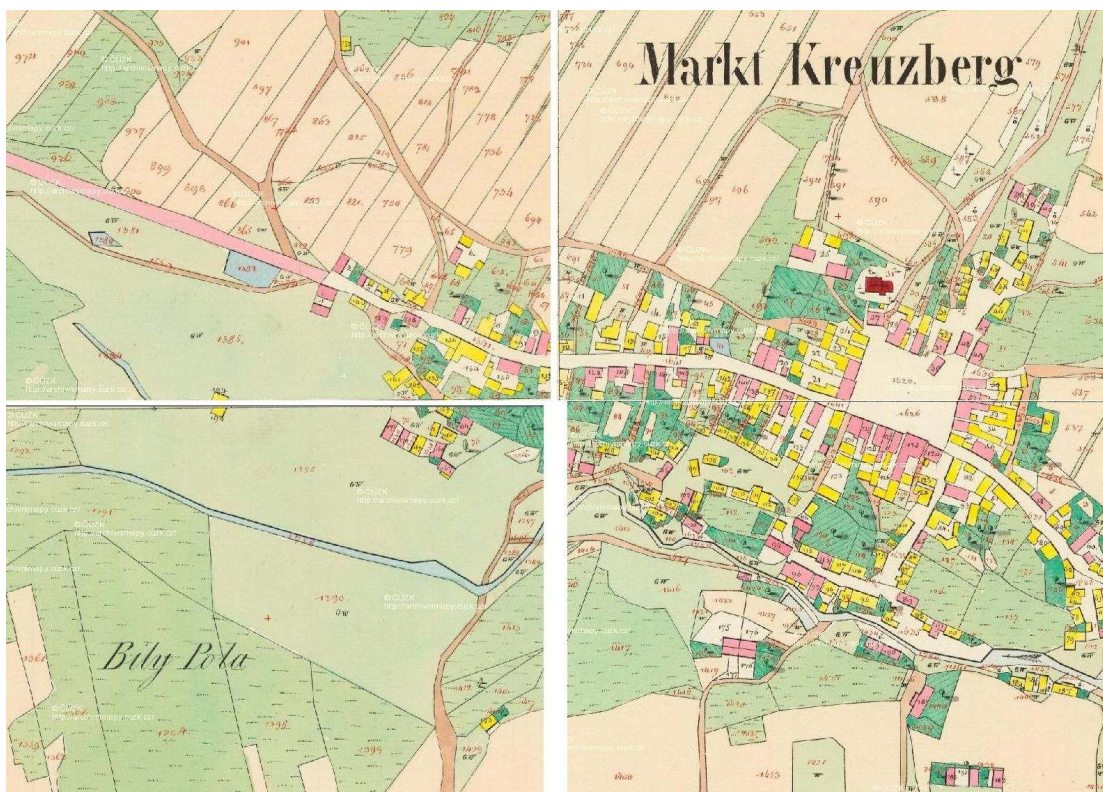
24. Bratři MUDr. František Skřivan (1807-1895) a Antonín Skřivan (1818-1887).
(zdroj: Městské muzeum ve Velkém Meziříčí; Zlatá Praha 1, 1884)

25. Prof. Gustav Skřivan (1831-1866) s chotí Hedvikou Skřivanovou rozenou Jettelovou (1839-1864), foto Carl Herberth – Wien, 1863. Vpravo litografická podobizna Gustava Skřivana, dar od vděčných žáků z vídeňské vyšší reálky na Bauernmarktu, 1861. (archiv autora; Velflík: Dějiny technického učení)

26. *Prof. Gustav Skřivan* v čele svých vídeňských kolegů, foto Carl Herberth – Wien, 1863. (archiv autora)

27. Městečko Kruceburk na mapě *stabilního katastru* z roku 1838. Červeně objekty z nespalných materiálů, žlutě dřevěné. (zdroj: <http://archivnimapy.cuzk.cz>)

28. Krucemburk v 1. pol. 20. století, před necitlivou modernizací. (archiv autora)

29. V současnosti vážně ohrožené štukové článkování u zděných domů č.p. 8 a č.p. 160. Poslední ukázky zdejšího zlidovělého klasicismu, které přežily ničivý požár obce v roce 1893, nesmyslné bombardování Krucemburku sovětským letectvem 9. 5. 1945, i masivní vlnu devastačních přestaveb ve 2. pol. 20. století. (archiv autora)

30. Pohled na krucemburský kostel sv. Mikuláše a litinové kříže z katolického hřbitova, uměleckořemeslná díla starých ranských hutí. (archiv autora)

31. Vlevo detail podstavce litinového kříže *Terezie Jettelové rozené Paulus (1774-1840)* z Vídně, manželky bývalého ředitele ransko–polničské knížecí železárny (tchýně koželuha *Augustina Skřivana ml.*). Vpravo pískovcový pomník majitele koželužské manufaktury a někdejšího krucemburského starosty *Augustina Skřivana ml. (1805-1869)*. Poškozená zinková plastika anděla pochází z karlínské umělecké slévárny *Josefa Branislava Mencla (1815-1864)*, odlita před rokem 1864. (archiv autora)

32. Severozápadní kout krucemburského náměstí – tržiště na počátku 20. století. Domy, přestavěné po ničivém požáru obce z roku 1893, si většinou uchovaly tradiční vzhled až do 2. pol. 20. století (dnes nevhodná široká či nečleněná okna, odstraněné architektonické článkování fasád, břízkolitové omítky). (archiv autora)

33. Vlevo rodný dům rodiny Binkových (č.p. 149) s mohutnou mansardovou střechou. Stál až do 70. let 20. století v dolní části náměstí ve Žďáře nad Sázavou (dříve Žďár na Moravě), kdy nakonec ustoupil, i s celou východní a jižní frontou náměstí a dalšími ulicemi, brutální socialistické přestavbě města. Rozvětvené rodině Binkových patřil i sousední dům č.p. 150 (zcela vlevo, s břidlicovou sedlovou střechou), kde se narodil budoucí dědic skřivanovské koželužny v Krucemburku, řemenářský mistr *Eduard Binko (1831-1904)*, manžel *Julie Binkové rozené Skřivanové* – zachycen na fotografii vpravo, 60. léta 19. století. (archiv autora)

34. Vlevo portréty novomanželů z Krucemburku, koželužského továrníka *Ladislava Binka st. (1851-1923)* a *Emy Binkové rozené Seykorové (1849-1906)* z Kostelce nad Orlicí, krátce po roce 1876. Vpravo fotografický portrét *Ladislava Binka st.*, foto *Josef Binko*, kolem 1910. (soukromá sbírka)

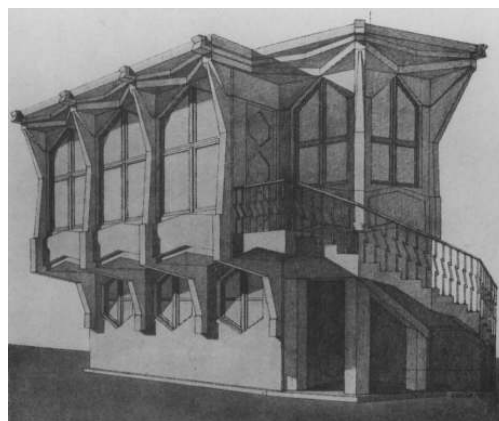
35. Bratři Binkovi z Krucemburku (vlevo *Ladislav Binko ml.* (1877-1963), nejmladší *Dušan* uprostřed, vpravo *Josef*), foto Tietz – Gallat v Chrudimi, 2. pol. 80. let 19. stol. (archiv autora)

36. Vlevo *Josef Binko* (1879-1960) s chotí *Terezií Binkovou rozenou Chladovou* (1886-1959) z Pardubic, foto *Dušan Binko*, po roce 1910. Vpravo *Dušan Binko* (1884-1954) s chotí *Antonii Binkovou rozenou Chladovou* (1894-1958) z Pardubic, foto *Josef Binko*, kolem 1918. Třetí sestra *Marie* byla chotí architekta *Josefa Gočára*. (archiv autora)

37. Vlevo secesní rodinná hrobka Binkových na krucemburském katolickém hřbitově, jejímž autorem je sochař *Jan Štursa (1880-1925)*, realizováno v roce 1906. Vpravo detail reprezentativního východního průčelí Bílé vily Ladislava Binka ml. v Krucemburku (č.p. 68). Eklektickou architekturu se secesními prvky, navrženou s největší pravděpodobností strýcem *Václavem Roštlapilem (1856-1930)*, modernisticky upravil mladý *Josef Gočár (1880-1945)*, realizováno v letech 1907-1910. (archiv autora)

38. Vlevo detail severní strany modernistické Červené vily Josefa Binka v Krucemburku (č.p. 88), s hlavním schodištěm, krytou nárožní verandou, prosvětleným arkýřem a balkonem v patře, navrhl začínající architekt *Josef Gočár*, realizováno v letech 1907-1910. Vpravo kubistický návrh přístavby zahradní verandy ke Starému domu Dušana Binka (č.p. 69). Součást nerealizované studie Josefa Gočára na přefasádování rodného koželužského domu, 1913. (archiv autora; Umělecký měsíčník 2, 1913)